

Naslov izvornika
Léon Trotzki
LA RÉVOLUTION TRAHIE
Tome I

Traduit du russe par
Victor Serge

Editions Bernard Grasset, Paris

PREDMET OVE KNJIGE

Buržoaski se svijet najprije pretvarao da ne primjećuje ekonomski uspjeh sovjetskog uređenja, uspjeh koji su iskustveni dokaz životnosti socijalističkih metoda. Učeni ekonomisti u službi kapitala još pokušavaju zatajiti istinu o brzini industrijskog razvoja kojoj u povijesti nema prema ili se ograničavaju na bučno isticanje »krajnje eksploracije« seljaka. Tako propuštaju priliku objasniti nam zašto na primjer neograničena eksploracija seljaka u Kini, Japanu ili Indiji nije izazvala ubrzani industrijski razvoj koji bi se mogao usporediti s onim u SSSR-u.

U to vrijeme činjenice djeluju i pokazuju svoju snagu. Knjižare su u svim civiliziranim zemljama preplavljeni djelima posvećenim SSSR-u. U tome nema ništa čudno: takve se pojave ne događaju često. Djelatnost u SSSR-u je manje. Nasuprot tome, velik broj novih knjiga sve je više prožet simpatijom, čak i divljenjem. Obiljem prosovjetskih djela možemo biti samo zadovoljni jer to je znak da ugled »skorojevičke« države nezaustavljivo raste. Uostalom, puno je pohvalnije idealizirati SSSR nego na primjer fašističku Italiju. Ali čitatelj će na stranicama tih knjiga uzalud tražiti znanstvenu ocjenu onoga što se uistinu zbiva u zemlji oktobarske revolucije.

Djela »prijatelja SSSR-a« možemo svrstati u tri velike vrste. Na prvom je mjestu diletantski žurnalizam, opisni žanr i više-manje »lijevo« obojena reportaža. Ta vrsta broji najviše djela i članaka. Iza nje slijede puno pretenciozna djela humanističkoga, lirskog i miroljubivog »komunizma«. Treće mjesto priпадa ekonomskim shematizacijama u staronjemačkom duhu sveučilišnog socijalizma. Louis Fisher i Duranty poznati su kao predstavnici prvog tipa pisaca. Pokojni Barbusse i Romain Rolland najbolje zastupaju skupinu »humanističkih prijatelja« i nije slučajno što je prije posjetio Staljinu jedan od njih napisao *Život Isusov*, a drugi Ghandijevu biografiju. Konzervativni i pedantni socijalizam našao je najmjerodavnijeg predstavnika u neumornom fabijevskom paru Webbovih.

Ono što povezuje te tri tako različite vrste jest kult svršenog čina i sklonost prema umirujućem poopcavanju. Svi ti pisci nisu imali snage pobuniti se protiv vlastitoga kapitalizma i zato su skloniji osloniti se na tuđu revoluciju koja se uz to već i smirila. Ni prije oktobarske revolucije, a ni puno kasnije, nijedan od tih ljudi, nijedan od njihovih duhovnih očeva, nije se ozbiljno zapitao kakvim se putovima može na svijetu doći do socijalizma. Zato im je utoliko lakše proglašiti socijalizmom ono što se zbiva u SSSR-u. To im daje pečat naprednih ljudi koji drže korak sa svojim vremenom i stanovitu moralnu odlučnost koja ih ipak ni na što ne obvezuje. Njihova kontemplativna, optimistička i nimalo razorna književnost, koja neugodnosti vidi samo u prošlosti, umirujuće djeluje na čitateljeve živce, što joj osigurava dobar prijem. Tako se neprimjetno stvara jedna međunarodna škola koju bismo mogli nazvati školom »boljševizma za prosvijećenu buržoaziju« ili u užem smislu školom »socijalizma za turiste radikale«.

Ne namjeravam ovde ulaziti u polemiku s tvorbama takve naravi jer ne daju ozbiljne temelje za diskusiju. Za njih se pitanje iscrpljuje ondje gdje se zapravo postavlja. Predmet je ovog prikaza donošenje točne ocjene onoga što jest, kako bismo bolje razumjeli ono što se radi i zbiva. Zaustaviti ćemo se na prošlosti samo ako nam to pomogne da točnije predvidimo sutrašnjicu. Moje će izlaganje biti kritika. Tko se klanja pred svršenim činom nije kadar pripraviti budućnost.

Ekonomski i kulturni razvoj SSSR-a prošao je već kroz više faza ne ostvarivši još ni približno unutarnje ravnovjesje. Ako držimo da je cilj socijalizma stvaranje besklasnog društva, koje se temelji na solidarnosti i harmoničnom zadovoljavanju svih potreba, onda u tom temeljnog smislu u SSSR-u još nema ni začetka socijalizma. Točno je da se suprotnosti sovjetskog društva duboko razlikuju po svojoj naravi od onih u kapitalizmu, ali zato nisu ništa manje naglašene. One se očituju u materijalnoj i kulturnoj nejednakosti, u represiji, u stvaranju političkih grupacija, u borbi frakcija u Partiji. Policijski režim guši i iskriviljuje političku borbu, ali je ne može eliminirati. Mišljenja označena opasnim na svakom koraku utječu na politiku vlade koju ili oplodjuju ili ometaju. U takvim uvjetima analiza razvoja SSSR-a ni za trenutak ne smije ispustiti iz vida ideje i parole pod kojima se u zemljama vodi prigušena ali vatrena politička borba.

Dobronamerni »lijevi« filistri rado opetuju kako je u kritici SSSR-a potrebna najveća opreznost, kako se ne bi nauđilo izgradnji socijalizma. Ja ne mislim da je sovjetska država tako krhka. S njom su puno bolje upoznati njezini neprijatelji negoli njezini pravi prijatelji, radnici svih zemalja. Štabovi imperijalističkih država i te kako vode brigu o njezinu aktivu i pasivi, a za njih ne doznaju samo iz objavljenih izvješća. Neprijatelji, na žalost, mogu iskoristiti slabosti radničke države, ali se ni u kojem slučaju ne mogu okoristiti kritikom tendencija u toj državi koje sami drže

zitivnima. Neprijateljstvo većine službenih »prijava« SSSR-a prema kritici prikriva zapravo puno više ašljivu krhkost njihovih vlastitih simpatija nego ljubost samog SSSRa. Stoga mirne savjesti možemo isbaciti te opomene i strahovanja. Sada odlučuju činice, a ne više iluzije. Ja želim pokazati lice, a ne asku.

L. T.

4. kolovoza 1936.

Post-scriptum: Ova je knjiga dovršena i poslana nadnicima u trenutku kad je objavljen proces protiv eristora u Moskvi, pa čitatelj u njoj neće naći tučenje te pojave. Zato je važno naglasiti da ovo djelo naprijed objašnjava proces »protiv terorista« i razkriva njegovu mistiku kao običnu mistifikaciju.

Rujna 1936.

I

ČINJENIČNO STANJE

Glavni pokazatelji industrijskog razvoja

Slabost ruske buržoazije bila je tolika da su se demokratski ciljevi zaostale Rusije, kao što su ukinanje monarhije i likvidacija potlačenosti seljaka, koja je graničila s poluropstvom, mogli ostvariti samo diktaturom proletarijata. Kad je preuzeo vlast kao vođa seljačkih masa, proletarijat se nije mogao ograničiti samo na demokratska ostvarivanja. Buržoaska se revolucija već u početku stopila s prвom fazom socijalističke revolucije. To nije bilo slučajno. Povijest posljednjih desetljeća neobično jasno pokazuje kako, u uvjetima opadanja kapitalizma, zaostale zemlje ne mogu postići stupanj starih kapitalističkih metropola. Civilizatori koji su se našli u bezizlaznom položaju priječe put onima koji se civiliziraju. Rusija nije ušla u proletersku revoluciju zato što je njezina privreda bila najzrelija za socijalistički preobrazaj, nego zato jer se ta privreda nije više mogla razvijati na kapitalističkim temeljima. Podruštvenje sredstava za proizvodnju pokazalo se kao bitan uvjet da se zemlja prije svega izvuče iz barbarstva: *to je zakon kombiniranog razvoja zaostalih zemalja.* Ušavši u socijalističku revoluciju kao »najslabija karika u kapitalističkom lancu« (Lenjin), onodobna carevina mora još danas, devetnaest godina nakon revolucije, nastojati »dostignuti i prestignuti« — što uglavnom znači *dostignuti* — Europu i Ameriku, drugim riječima riješiti

probleme proizvodnje i tehnike koje je razvijeni kapitalizam već odavno riješio.

Je li moglo biti drugčije? Prevrat što je proveden u nekadašnjim vladajućim klasama ni približno nije riješio problem, nego ga je samo postavio. Taj se problem sastoji u ovome: podići se od barbarstva do kulture. Koncentriranjem vlasništva nad proizvodnim sredstvima u rukama države, revolucija je istodobno omogućila primjenjivanje novih, neusporedivo djelotvornijih ekonomskih metoda. Samo zahvaljujući upravljanju koje se oslanjalo na jedinstven plan moglo se u kratko vrijeme izgraditi ono što je bilo uništeno u vrijeme imperijalističkog i građanskog rata, stvoriti nova velika poduzeća, nove industrije i čitave industrijske grane.

Neočekivano usporavanje procesa međunarodne revolucije s kojom su partijski vođe računali u najблиžoj budućnosti donijelo je SSSR-u velike teškoće, ali je istodobno upozorilo na njezine unutarnje snage i iznimno široke mogućnosti. Međutim, točna se ocjena postignutih rezultata — kako njihove vrijednosti tako i njihove nedostatnosti — može donijeti samo u međunarodnim mjerilima. Metoda koju ovdje primjenjujem, metoda je povijesnog i sociološkog tumačenja a ne skupljanja statističkih podataka. No, ipak ću se kao polaznom točkom poslužiti nekim najvažnijim brojkama.

O velikom opsegu industrijalizacije SSSR-a, u poredbi s opadanjem i stagnacijom u gotovo cijelom kapitalističkom svijetu, rječito govore ovi globalni pokazatelji. Industrijska proizvodnja u Njemačkoj uspijeva postignuti stupanj iz 1929. godine zahvaljujući isključivo grozničavu naoružavanju. U isto vrijeme proizvodnja u Velikoj Britaniji povećana je svega 3 do 4%. Industrijska proizvodnja u Americi opala je otprilike 25%, a u Francuskoj više od 30%. Japan se u bjesnilu naoružavanja i otimačine svojim uspjesima probio među vodeće kapitalističke zemlje: njegova je proizvodnja porasla oko 40%. No, čak i taj iznimni pokazatelj blijedi pred dinamikom razvoja u SSSR-u gdje se industrijska proizvodnja, u istom vremenskom razdoblju, povećala tri i pol puta, a to znači porast za 250%.

U posljednjih deset godina (1925—1935) sovjetska teška industrijalizacija povećala je proizvodnju više

od deset puta. U prvoj godini prvoga petogodišnjeg plana investicije kapitala penju se na 5,4 milijardi rubalja, a u 1936. vjerojatno na oko 32 milijarde.

Ako se, s obzirom na nestabilnost rublja kao mjerne jedinice, ne upustimo u finansijsku analizu, nametnut će nam se s druge strane procjene koje je još teže opovrći. U prosincu 1913. Donecki je bazen dao 2,275.000 tona ugljena, a u prosincu 1935. godine 7,125.000 tona. U posljednje tri godine proizvodnja željeza udvostručila se, a proizvodnja čelika i valjanog čelika povećala se dva i pol puta. U usporedbi s prijeratnom, proizvodnja nafte, ugljena i željezne rudače povećala se tri, odnosno tri i pol puta. 1920, kad je bio donesen prvi plan elektrifikacije, zemlja je imala deset mjesnih elektrana s ukupnom snagom od 253.000 kilovata. 1935. raspolaže već s 95 mjesnih elektrana s ukupnom snagom od 4,345.000 kilovata. 1925. godine SSSR je u proizvodnji električne energije bio na jedanaestom mjestu u svijetu a 1935. god. bile su ispred njega još samo Njemačka i Sjedinjene Američke Države. U proizvodnji ugljena SSSR se od desetog probio na četvrtu mjesto. U proizvodnji čelika uspeo se sa šestog na treće. U proizvodnji traktora prvi je na svijetu. Prvi je i u proizvodnji šećera.

Izvanredni rezultati što ih je postigla privreda, početni polet poljoprivrede koji je puno obećavao, velik razvoj starih industrijskih gradova, stvaranje novih, naglo povećanje broja radnika, porast kulturnih i ljudskih potreba, to su neoborivi rezultati oktobarske revolucije u kojoj su proroci staroga svijeta gledali grob civilizacije. Više nije potrebno raspravljati s gospodom, buržoaskim ekonomistima: socijalizam je dokazao svoje pravo na pobjedu, i to ne na stranicama *Kapitala*, nego na ekonomskom poprištu koje obuhvaća šestinu zemaljske kugle, ne jezikom dijalektike nego jezikom željeza, cementa i elektriciteta. Pa čak ako SSSR bude morao podleći udarcima izvana i pogreškama svojih rukovodilaca — a mi se čvrsto nadamo da to neće doživjeti — i tada će, kao zalog budućnosti, ostati neoboriva činjenica da je jedino proleterska revolucija omogućila zaostaloj zemlji za manje od dva desetljeća polučiti rezultate bez premca u povijesti.

S tim stavljamo točku na rasprave o reformistima u radničkom pokretu. Možemo li, pa bilo to

samo na trenutak, usporediti njihovu patuljastu agitaciju s orijaškim djelom jednog naroda što ga revolucija zove u novi život? Da je 1918. njemačka socijaldemokracija iskoristila vlast koju su joj nudili radnici za provođenje socijalističke revolucije, umjesto što je spasavala kapitalizam, nije teško zamisliti, na temelju sovjetskog primjera, kakvu bi neslomljivu ekonomsku moć tvorio socijalistički blok središnje i istočne Europe kao i velikog dijela Azije. Narodi našega planeta plaćat će novim ratovima i novim revolucijama povijesne zločine reformista.

Usporedna ocjena rezultata

Za dinamičke koeficijente sovjetske industrije nema u svjetskoj ekonomiji premca. No, oni neće ni danas ni sutra riješiti pitanje. SSSR se penje polazeći s jako niskog stupnja, a kapitalističke zemlje padaju naniže, polazeći od vrlo visokog stupnja. Odnos današnjih snaga ne određuje dinamika rasta, nego suprotstavljanje ukupnih snaga dva ju protivnika, snaga koje se očituju u materijalnim rezervama, tehnicu, kulturi, a prije svega u učinku ljudskog rada. Kad razmatranju problema pristupimo s tog statističkog stajališta, situacija se mijenja na štetu SSSR-a.

Lenjinovo pitanje: »Tko će pobijediti?« pitanje je odnosa snaga između SSSR-a i svjetskoga revolucionarnog proletarijata s jedne strane, i unutar njih neprijateljskih snaga i svjetskog kapitalizma s druge strane. Postignuti ekonomski uspjesi omogućavaju SSSR-u učvrstiti se i napredovati, naoružati se pa, ako ustreba, uzmaknuti i čekati, ukratko izdržati. Pitanje »ko će pobijediti?« postavlja se za SSSR ne samo u vojnom nego u prvom redu u ekonomskom smislu, u svjetskim omjerima. Oružana intervencija je opasna. Ali, još je puno opasnija intervencija robe uz niske cijene koja bi uslijedila iza kapitalističkih armija. Pobjeda proletarijata u jednoj zapadnoj zemlji prouzročila bi, razumljivo, korjenite promjene odnosa snaga. Ali, sve dok SSSR bude izoliran i, što je gore, sve dok europski proletarijat bude doživljavao poraz za porazom i uzmicao, moć sovjetskog sistema mjerit će se u krajnjoj liniji prema učinku rada koji se

u proizvodnji robe izražava u proizvodnoj i prodajnoj cijeni. Razlika između cijena u zemlji i cijena na svjetskom tržištu jedan je od najvažnijih pakazatelja odnosa snaga. A sovjetskoj je statistici zabranjeno i dodirnuti se toga pitanja. I to stoga jer je, unatoč opadanju i ustajalosti, kapitalizam i dalje neusporedivo nadmoćan u tehniči, organizaciji i kulturi rada.

Tradicionalno zaostalo stanje sovjetske privrede dobro je poznato. Ni u jednoj poljoprivrednoj grani nisu ostvareni rezultati koji bi se, mакar približno, mogli usporediti s onima što ih je poстигла industrija.

»U prinosima naših kultura šećerne repe — žalio se Molotov krajem 1935 — mi još jako zaostajemo za kapitalističkim zemljama.«

Godine 1934. urođilo je u SSSR-u 82 kvintala po hektaru, a 1935. u Ukrajini, kad je urod bio iznimno bogat, 131 kvintal. U Čehoslovačkoj i Njemačkoj jedan hektar daje oko 250, a u Francuskoj više od 300 kvintala. Molotovljeve jadikovke mogu se, bez pretjerivanja, odnositi na sve ostale grane poljoprivrede, bilo da je riječ o industrijskim kulturnama ili o žitaricama, a napose o stočarstvu. Dobra provedena izmjena kultura, selekcija sjemena, uporaba traktora i usavršenog poljoprivrednog alata, uzgoj rasne stoke, sve to nedvojbeno priprema veliku revoluciju u socijaliziranoj poljoprivredi. Ali upravo na tom području, koje je jedno od najzaostalijih, revolucija zahtijeva vremena. Zasad je svrha, unatoč kolektivizaciji, približiti poljoprivrednu naprednjim modelima kapitalističkoga Zapada, s njegovim malim, individualnim gospodarstvima.

Borba za povećanje proizvodnosti rada u industriji provodi se na dva načina: usvajanjem razvijene tehnike i boljim iskorištavanjem radne snage. Izgradnju velikih tvornica najmodernijeg tipa u kratko vrijeme omogućila je s jedne strane visoko razvijene tehnika kapitalističkog Zapada, a s druge strane planski sustav. Na tom području usvajaju se tuđe tečevine. Činjenica što je u sovjetskoj industriji, a i u opremi Crvene armije, došlo do ubrzana rasta, sadrži mogućnost velike potencijalne prednosti. Privreda ne mora vući za sobom staro oruđe, kao što je to slučaj u Francuskoj ili Engleskoj, vojska se ne mora služiti zastarjelim

oružjem. Međutim, taj grozničavi razvoj sadrži mnoge negativnosti: razna područja privrede nisu međusobno sukladna, ljudi su u zaostaku s tehnikom, upravljanje je nerazvijeno. Sve se to zasad izražava u vrlo visokim cijenama proizvoda slabe kvalitete.

»Naši naftenosni izvori — piše rukovodilac industrije nafte — opremljeni su istim oruđem kao i američki, ali je organizacija bušenja zaostala, a kadrovi su nedostatno kvalificirani.«

Velik broj nesreća objašnjava se »nemarom, nesposobnošću i nedostatnošću nadzora«. Molotov se žali da smo »u velikom zaostaku u organizaciji građevnih radilišta. Najčešće se ondje rad svodi na rutinu, a s alatom i strojevima postupa se skandalozno«.

Slična priznanja susrećemo u čitavoj sovjetskoj štampi. Suvremena tehnika u SSSR-u ni približno ne daje jednake rezultate kao u svojoj kapitalističkoj domovini.

Globalni uspjesi teške industrije tvore neprocjenjivu tečevinu, jer se graditi može samo na tim temeljima, no suvremena privreda dokazuje svoju vrijednost i razvijenost u izradi finih detalja. U tome još jako zaostajemo.

Najozbiljnji rezultati, i to ne samo kvantitativni nego i kvalitativni, postignuti su nedvojbeno u vojnoj industriji. Vojska i mornarica najvažniji su i najstroži kupci. Unatoč tome rukovodioči vojnih službi, uključujući i Vorošilova, u objavljenim govorima neprestano izražavaju svoje nezadovoljstvo. »Mi nismo uvijek potpuno zadovoljni kvalitetom proizvoda što ih isporučujete Crvenoj armiji.« U tim oprezno biranim riječima lako je nazrijeti zabrinutost.

»Izrada strojeva — kaže rukovodilac teške industrije u jednom službenom izvješću — mora biti dobre kvalitete, što na žalost nije slučaj...« I potom: »Stroj je u nas skup.« Kao i uvijek, izvjestitelj ne daje točne usporedne podatke u odnosu prema sovjetskoj proizvodnji.

Traktor je ponos sovjetske industrije. Ali koeficijent korištenja traktora vrlo je nizak. Tijekom posljednje privredne godine 81% traktora bilo je otpremljeno na generalni popravak, a priličan broj strojeva bio je izbačen iz uporabe u jeku

poljskih radova. Prema nekim proračunima, strojne i traktorske stanice moći će pokriti troškove samo u slučaju uroda od 20 do 22 kvintala po hektaru. Kako sada prosječna proizvodnja po hektaru ne dostiže ni polovicu te brojke, to je država prisiljena podmiriti gubitke koji rastu na milijarde.

Situacija u kamionskom transportu još je gora. U Americi jedan kamion prijeđe 60.000, 80.000 pa i 100.000 km godišnje, a u SSSR-u svega 20.000 kilometara, to jest tri do četiri puta manje. Na stotinu vozila, pedeset ih je u pogonu a ostala su na popravku ili čekaju popravak. Troškovi popravaka dva puta premašuju ukupnu proizvodnu cijenu novih vozila. Stoga nije čudno što je vladina kontrolna komisija zaključila da »kamionski transport u cijeni proizvodnje čini iznimno težak teret«.

Povećanje kapaciteta željezničkog transporta popraćeno je, prema riječima predsjednika narodnih komesara, »velikim brojem nesreća i iskakanja vlakova«. Osnovni je uzrok i u tome isti: osrednja kvaliteta rada naslijedena iz prošlosti. Borba za dobro održavanje željezničkih putova postala je donekle herojski podvig o kojem nagrađeni skretničari podnose izvješća u Kremlju pred najvišim predstavnicima vlasti. Unatoč napretku u posljednjim godinama, vodenim transport i dalje znatno zaostaje za željezničkim. U novinama se, u određenim vremenskim razmacima, javljaju bilješke o »čajnom radu vodenog transporta«, o »nevjerljatno slaboj kvaliteti popravaka u mornarici« itd.

U lakoj industriji položaj je još nepovoljniji nego u teškoj. Može se reći da za sovjetsku industriju vrijedi ovo, prilično neobično, pravilo: proizvodi su, općenito uvezvi, slabiji, što su bliži potrošaču. U tekstilnoj industriji, prema pisanju *Pravde*, »postotak škarta je sramotan, izbor oskudan, a slaba kvaliteta prevladava«.

Zamjerke na slabu kvalitetu proizvoda široke potrošnje povremeno prodiru u sovjetsku štampu: »... limena roba je grubo izrađena«, »pokućstvo je ružno, slabo spojeno, izrađeno površno i na brzinu«, »uporabljivih dugmeta ne može se naći«, »rad prehrambenih poduzeća vrlo je žalostan«, itd.

Karakterizirati uspjehe industrijalizacije isključivo kvantitativnim pokazateljima otprilike je isto kao kad bismo htjeli odrediti anatomiju ne-

kog čovjeka isključivo njegovom visinom, ne označivši opseg grudi. Uostalom, da bismo mogli dobiti točniju ocjenu dinamike sovjetske privrede potrebno je, osim u kvalitativnom korektivu, uvijek voditi brigu o činjenici da brze uspjehe postignute na jednom području prati zaostajanje na drugima. Stvaranje velikih tvornica vozila plaća se nedostatnošću i zapuštenošću cestovne mreže. »Zapuštenost naših cesta je nevjerljivatna — konstatira *Izvestija*. — Na tako važnoj dionici kao što je Moskva—Jaroslav ne može se voziti više od deset kilometara na sat.« Predsjednik planske komisije tvrdi kako u zemlji još vrla tradicija »stoljeća bez putova«.

Općinska je privreda u sličnom položaju. Nova industrijska naselja stvaraju se vrlo brzo, a deseci starih propadaju zapušteni. Glavni industrijski gradovi rastu i poljepšavaju se, niču kazališta, a stambena kriza postaje nepodnositiva. Stambeni je problem gotovo potpuno zanemaren. »Gradimo malo i skupo, stambeni fond se troši i ne održava, popravci se obavljaju rijetko i slabo« (*Izvestija*).

Ti nerazmjeri zajednički su čitavoj privredi. Oni su u stanovitoj mjeri neizbjegivi jer se moralo i još se mora polaziti od rješavanja najvažnijih sektora. S druge strane, zaostalost pojedinih privrednih sektora naveliko smanjuje djelotvornost rada nekih drugih. Ako zamislimo idealnu dirigiranu privredu, kojoj ne bi bila svrha najbrži tempo razvoja pojedinih grana nego najbolji rezultati za cjelokupnu privredu, statistički bi koeficijent bio manji u prvom razdoblju, ali bi cijela privreda i potrošači time jako puno dobili. A to bi se kasnije povoljno odrazilo na opću dinamiku privrede.

U službenoj statistici proizvodnja i popravak vozila zbrajaju se kao ukupna industrijska proizvodnja. Sa stajališta privredne djelatnosti tu bi trebalo oduzimati a ne zbrajati. To vrijedi i za ostale industrije. Zbog toga globalne procjene u rubljima imaju samo relativnu vrijednost: ne zna se što je rubalj, ne zna se što se skriva iza njega, je li proizvodnja ili prijevremen i kvar stroja. Dođe se ukupna proizvodnja teške industrije, izražena u »stabilnim« rubljima, povećala šest puta u usporedbi s prijeratnom, to se proizvodnja nafte, ugljena, a i željeza, izražena u tonama, povećala svega tri, odnosno tri i pol puta. Glavni je razlog toga

nerazmjera u tome što je sovjetska industrija stvorila nove grane kojih u carskoj Rusiji nije bilo. Ne treba kriti i dodatni razlog tendencioznog statističkog manipuliranja. Poznato je da svaka birokracija ima organsku potrebu za uljepšavanjem.

Po stanovniku

U SSSR-u je individualni radni učinak još vrlo nizak. U *najboljoj* metalurškoj tvornici proizvodnja željeza i čelika po radniku je, prema priznanju direktora, tri puta niža od prosjeka u Sjedinjenim Američkim Državama. Poredtom prosjeka između tih dviju zemalja, dobili bismo vjerojatno odnos jedan prema pet, ili možda još porazniji. U tim uvjetima tvrdnja prema kojoj su visoke peći u SSSR-u »bolje« iskoristavane nego u kapitalističkim zemljama, zasad je besmislena. Tehnika nema druge svrhe nego uštedu ljudskog rada.

Stanje u građevinarstvu i drvojnoj industriji još je gore nego u metalurgiji. U Sjedinjenim Američkim Državama proizvodnja po kopaču u kamenolomu iznosi 5000 tona, a u SSSR-u svega 500 tona, što znači deset puta manje. Tako uočljiva razlika ne objašnjava se toliko nedovoljnom profesionalnom formiranošću radnika koliko slabom organizacijom rada. Birokracija na sve načine potiče radnike, ali ne zna dobro iskoristiti radnu snagu. U tome je poljoprivreda, dakako, još slabije prošla. Niskom učinku rada odgovara nizak nacionalni dohodak, a posljedica je nizak životni standard.

Kad nam kažu da će 1936. SSSR po industrijskoj proizvodnji biti u Europi na prvom mjestu — što je samo po sebi velik uspjeh — pri tom zaboravljaju ne samo kvalitetu i cijenu nego i broj stanovništva. Stupanj općeg razvoja zemlje, napose materijalni položaj masa, može se odrediti, čak i kad se to radi u grubim crtama, samo tako da se proizvodnja podijeli s brojem potrošača. Pokušajmo napraviti tu jednostavnu aritmetičku operaciju.

O značenju željezničkih putova za privrodu, kulturni život i rat nije potrebno posebno govoriti. SSSR ima 83.000 km željezničkih putova, Njemačka ih ima 58.000, Francuska 63.000, a Sjedinjene Američke Države 417.000 km. To znači da na 10.000

stanovnika dolazi u Njemačkoj 8,5 km, u Francuskoj 15,2 km, u Sjedinjenim Američkim Državama 33,1 km, a u SSSR-u 5 km željezničkih putova. Po željezničkoj mreži SSSR je na posljednjem mjestu u civiliziranom svijetu.

Trgovačka mornarica, koja se posljednjih pet godina utrostručila, danas je otprilike jednaka španjolskoj i danskoj. Svemu tome mora se dodati pomanjkanje cesta. 1935. SSSR je proizveo 0,6 automobila na 1000 stanovnika, Velika Britanija ih je proizvela (1935) otprilike osam na isti broj stanovnika, Francuska 4,5, Sjedinjene Američke Države 23 (prema 36,5 u 1928. god).

Osim toga, unatoč jako zaostalom stanju željeznica, riječnog i automobilskog prometa, SSSR ne premašuje ni Francusku, ni Sjedinjene Američke države, u omjeru konja (1 konj na 10—11 stanovnika) a uz to jako zaostaje i u prosječku kvalitete životinja.

Usporedni pokazatelji nepovoljni su i u teškoj industriji gdje su ipak postignuti najvažniji rezultati. 1935. proizvodnja ugljena iznosila je otprilike 0,7 tona po stanovniku, u Velikoj Britaniji porasla je na gotovo 5 tona, u Sjedinjenim Američkim Državama iznosila je 3 tone (prema 5,4 tone 1913. god.), u Njemačkoj se kreće oko 2 tone. Čelika je u SSSR-u proizvedeno oko 67 kg po stanovniku, a u Sjedinjenim Američkim Državama oko 250 kg. Istovjetne omjere dobivamo i u proizvodnji željeza i valjanih čelika.

Električne je energije 1935. proizvedeno u SSSR-u 153 kilovatsati po stanovniku, u Velikoj Britaniji 443 (1934), u Francuskoj 363, a u Njemačkoj 472.

U lakoj industriji pokazatelji su, općenito uvezši, još niži. 1935. bilo je proizvedeno manje od 50 cm vunene tkanine po stanovniku, što znači osam do deset puta manje nego u Sjedinjenim Američkim Državama i Velikoj Britaniji. Stanovništvo se mora zadovoljiti pamučnim platnom kojega se proizvodi šesnaest metara po stanovniku i rabi, kao i u prošlosti, čak i za zimsku odjeću.

Proizvodnja obuće daje zasad u SSSR-u 0,5 pari cipela godišnje po stanovniku, u Njemačkoj više od jednog para, u Francuskoj 1,5 par, a u Sjedinjenim Američkim Državama više od tri para. Pri tom ne uzimamo u obzir pokazatelj kvalitete,

što bi razliku još povećalo. Može se s priličnom sigurnošću prepostaviti da je postotak osoba koje posjeduju više pari obuće primjetno veći u kapitalističkim zemljama nego u SSSR-u. Na žalost SSSR još zadržava jedno od prvih mjeseta u postotku osoba koje idu bose.

U prehrambenoj proizvodnji odnosi su isti a mjestimice i nepovoljniji. Unatoč nedvojbenim uspjesima postignutim posljednjih godina, konzerve, suhomesnati proizvodi, sir, da ne govorimo o keksima i bombonima, zasad su potpuno nedostupni većini stanovništva. Situacija je jednako slaba i s mlječnim proizvodima. U Francuskoj i Sjedinjenim Američkim Državama na pet stanovnika dolazi jedna krava, u Njemačkoj jedna krava na šest stanovnika, a u SSSR-u jedna na osam. A dvije sovjetske krave u proizvodnji mlijeka mogu se računati kao jedna. Jedino u proizvodnji žitarica, osobito raži, a također i krumpira, SSSR, ako se uzme prinos po stanovniku, primjetno nadmašuje većinu europskih zemalja i Sjedinjene Američke Države. Ali raženi kruh i krumpir — glavna hrana stanovništva — upravo su klasičan pokazatelj siromaštva.

Potrošnja papira jedan je od najvažnijih kulturnih pokazatelja. 1935. godine proizvedeno je u SSSR-u manje od 4 kg papira po stanovniku, u Sjedinjenim Američkim Državama više od 34 kg (prema 48 kg u 1928.), u Njemačkoj više od 47 kg. Dok u Sjedinjenim Američkim Državama na svakog stanovnika dolazi godišnje dvanaest olovaka, u SSSR-u ih dolazi manje od četiri, a i te su tako slabe kvalitete da se u vrijednosti korisnog rada mogu računati kao jedna ili najviše dvije. Novine se svaki čas tuže na pomanjkanje početnica, papira i olovaka, što koci rad u školama. Stoga se ne treba čuditi što uklanjanje nepismenosti, koje je bilo predviđeno u povodu 10. obljetnice oktobarске revolucije, još nije ostvareno.

To se pitanje može osvijetliti i općenitijim razmatranjima. Nacionalni dohodak po stanovniku primjetno je niži nego u zapadnim zemljama. A kako se na investicije u proizvodnji ulaže oko 25 do 30%, tj. neusporedivo veći dio nego drugdje, to i potrošni fond stanovništva nužno mora biti puno manji nego u razvijenim kapitalističkim zemljama.

Istina, u SSSR-u nema posjedničkih klasa čije bi rasipništvo moralo biti uravnoteženo niskom potrošnjom pučanstva. Međutim, značenje te činjenice nije onako veliko kao što bi se na prvi pogled moglo pomisliti. Osnovni nedostatak kapitalističkog sistema nije rasipništvo posjedničkih klasa, ma koliko da je samo po sebi odvratno, nego činjenica što buržoazija, održavajući privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju, osuđuje privredu na anarhiju i raspadanje. Buržoazija, dakako, drži monopol na potrošnju luksuznih proizvoda. Ali, narodne su mase puno prisutnije u potrošnji osnovnih proizvoda.

Vidjet ćemo kasnije i to kako u SSSR-u, iako nema posjedničkih klasa u pravom smislu riječi, opстојi jedan rukovodeći, visokopovlašteni sloj koji prisvaja lavljim dio potrošnje. To što SSSR proizvodi manje osnovnih artikala po stanovniku nego kapitalističke zemlje, znači da je materijalni položaj stanovništva tamo još i sad ispod razine u kapitalističkim zemljama.

Povjesnu odgovornost za takvo stanje snosi teška i mračna povijest Rusije i sva bijeda i neuskost koja nam je ostala u naslijede. K napretku se otvarao samo jedan put: rušenje kapitalizma. Dostatan su dokaz za to baltičke zemlje i Poljska koje su nekad bile sastavni dio carstva i koje još ni danas ne mogu izići iz zaostalosti. Neprolazna je zasluga sovjetskog sistema njegova ogorčena i uglavnom djelotvorna borba protiv zaostalosti. Ali prvi je uvjet za daljnji napredak točna ocjena rezultata.

Sovjetski sistem prolazi kroz *pripravnu* fazu u kojoj uvozi, usvaja i preuzima zapadne tehničke i kulturne tečevine. Relativni koeficijenti proizvodnje i potrošnje pokazuju kako je ta pripravna faza još daleko od završetka. Čak i uz malo vjerojatnu pretpostavku da se kapitalizam potpuno raspade, ona bi morala potrajati cijelo jedno povjesno razdoblje. To je prvi, iznimno dalekosežan zaključak do kojeg sam došao i na koji ću se u ovoj knjizi češće pozivati.

II

PRIVREDNI RAZVOJ I KRIVUDANJE UPRAVLJANJA

»Ratni komunizam, Nep i politika prema kulacima

Krivilja razvoja sovjetske privrede ne uspinje se uvijek ravnomjerno. Naprotiv, u osamnaest godina novog sistema jasno se razlikuje više etapa obilježenih oštrim krizama. Za postavljanje dijagnoze i prognoze potreban nam je također kratak pregled ekonomске povijesti SSSR-a osvijetljene sa stajališta njezine povezanosti s vladinom politikom.

Prve tri godine nakon revolucije bile su godine otvorenog i ogorčenog građanskog rata. Privredni život bio je potpuno podređen potrebama fronte. S obzirom na krajnje skromna sredstva, kulturni je život bio potisnut u drugi plan, a obilježavao ga je velik i smion zamah stvarateljske misli, naporan Lenjinove. To je ono što se naziva razdobljem »ratnog komunizma« (1918—1921), herojskom paralelom »ratnog socijalizma« u kapitalističkim zemljama. Privredni ciljevi sovjetske vlasti bili su u prvom redu održati ratnu industriju i iskoristiti postojeće mršave rezerve kako bi se borba nastavila, a gradsko stanovništvo spasilo od glada. Ratni je komunizam bio u biti strogo racioniranje potrošnje u opsjednutoj tvrđavi.

Treba, međutim, priznati da su prvotne namjene bile šire. Sovjetska je vlada namjeravala i nastojala iz racionirane razviti dirigiranu privrodu, kako u potrošnji tako i u proizvodnji. Drugim rije-

čima, namjeravala je postepeno, bez promjena u sistemu, od ratnog komunizma prijeći u komunizam. U programu boljševičke partije donesenom 1919. kaže se ovo: »U raspodjeli sovjetska vlast nepokolebljivo će ustrajati na zamjeni trgovine takvom raspodjelom proizvoda koja će biti organizirana u nacionalnim okvirima, a bit će sukladna s cjelokupnim planom.«

No, sukob između zbilje i ratnog komunizma sve se više zaoštravao; proizvodnja je neprestano opadala, i to ne samo zbog teških posljedica rata nego i zbog toga što je proizvođačima nedostajalo poticaja individualnog interesa. Grad je od sela zahtjevao žita i sirovine, a u zamjenu mu je davao samo obojene sličice koje se zbog davnašnje navike nazivaju novcem. Vlada je slala oružane radničke odrede pljeniti žito. Mužik je manje sijao. Industrijska proizvodnja u 1921. tj. u godini nakon svršetka građanskog rata, povećala se u najboljem slučaju za petinu u usporedbi s prijeratnom. Proizvodnja čelika opala je od 4,200.000 tona na 183.000, što znači da se smanjila za dvadeset i tri puta. Žetva je od 801 milijuna opala 1922. god. na 503 milijuna kvintala. Bio je to strašan, opći glad. Izvoz je od 2900 milijuna spao na 30 milijuna rubalja. Raspad proizvodnih snaga premašio je sve što je povijest poznавala. Zemlja, a s njom i vlast, bile su na rubu ponora.

Utopističke nade ratnog komunizma bijahu podvrgnute nemilosrdnoj i u puno čemu opravdanoj kritici. Teoretsku zabludu vladajuće partie bilo bi i osim toga nemoguće objasniti kad ne bismo znali da su se svi proračuni u ono vrijeme temeljili na očekivanju skore pobjede proleterske revolucije na Zapadu. Držalo se kako će pobjednički njemački proletarijat, na račun kasnije isplate u prehrambenim proizvodima i sirovinama, opskribiti sovjetsku Rusiju strojевима, tvorničkim proizvodima, a također i visokokvalificiranim radnicima, tehničarima i organizatorima. Da je revolucija pobijedila u Njemačkoj — a samo je socijal-demokracija zapriječila njezinu pobjedu — ekonomski razvoj SSSR-a, kao i same Njemačke, krenuo bi sigurno divovskim koracima, a sudbina Europe i Sovjeta bila bi danas u puno povoljnijem znaku. Ipak se sa sigurnošću može reći da bi čak i u tom najpovoljnijem slučaju trebalo odbaciti

državom dirigiranu raspodjelu proizvoda i vratiti se trgovačkim metodama.

Lenjin je potrebu uspostavljanja tržišta obrazložio postojanjem milijuna seljačkih radinosti koje su navikle trgovinom određivati svoje odnose s okolnim svijetom. Promet robe trebao je provesti »spajanje« između seljaka i nacionalizirane industrije. Teoretska formula »spajanja« bila je jednostavna: industrija mora selu isporučivati potrebnu robu po takvim cijenama da država ne mora više prisilno oduzimati poljoprivredne proizvode.

Poboljšanje ekonomskih odnosa sa selom bila je nesumnjivo najhitnija i najosjetljivija zadaća Nepa. Iskustvo je brzo pokazalo kako su i u samoj industriji, čak ako je podruštvljena, potrebne metode novčanog proračuna koje je razradio kapitalizam. Plan se ne može temeljiti isključivo na datostima inteligencije. Zakon ponude i potražnje bit će još dugo vremena nužan materijalni temelj i spasonosni korektiv plana.

Ozakonjeno tržište počelo je djelovati uz pomoć monetarnog sustava u kojem je ponovo uspostavljen red. Već 1923., zahvaljujući poticaju sa sela, industrija je živnula i odmah razvila intenzivnu aktivnost. Dostatno je napomenuti da se proizvodnja u 1922. i 1923. udvostručila, a 1926. dosegla prijeratnu razinu, što znači da je od 1921. porasla pet puta. Godišnji prinos također usporedno raste, premda puno sporije.

Od odlučne 1923. god. razilaženja u mišljenju o odnosima između industrije i poljoprivrede, koja su se već prije očitovala, sve se više zaoštravaju u vladajućoj partiji. U zemlji koja je iscrpila svoje zalihe i stokove industrija se mogla razviti samo tako da se od seljaka uzajmjuju žitarice i sirovine. No visoki »prisilni zajmovi« gušili su radni poticaj: seljak nije vjerovao u sretniji život u budućnosti, te je na rezervacije žita odgovarao štrajkom sjetve. S druge strane preniski zajmovi prijetili su stagnacijom: kad nije dobivao industrijske proizvode, seljak je radio samo za vlastite potrebe i vraćao se starim obrtničkim oblicima. Neslaganje u Partiji javilo se oko pitanja što i koliko treba za industrijske potrebe oduzeti selu kako bi se u privredi postiglo dinamično ravnovjesje. Pitanja o društvenoj strukturi sela komplikirala su raspravu. Na partijskom Kongresu u proljeće 1923. godi-

ne predstavnik lijeve opozicije¹ — koji se onda još nije tako nazivao — pokazao je dijagramom, koji je izazvao priličnu zabrinutost, raskorak između industrijskih i poljoprivrednih cijena. Ta pojava dobila je tada naziv »škare«. Riječ je kasnije ušla u sovjetski rječnik. Ako industrija, rekao je referent, bude i dalje zaostajala, škare će se sve više otvarati, a jaz između sela i grada neizbjježivo će se produbljivati.

Seljaci su umjeli dobro razlikovati demokratsku agrarnu revoluciju, koju su proveli boljševici, od politike boljševika koja je težila za tim da socijalizmu dade određen temelj. Eksproprijacija privatnih i državnih posjeda donosila je poljoprivrednicima više od pola milijarde zlatnih rubalja godišnje. Ali seljaci su gubili ne samo taj novac nego i puno više od toga zbog visokih cijena podržavljene industrije. Sve dok se bilanca dviju revolucija, demokratske i socijalističke čvrsto vezanih oktobarskim čvorom, obračunavala godišnjim gubitkom od više stotina milijuna rubalja što su ga trpjeli poljoprivrednici, savez dviju klasa bio je u pitanju.

Usitnjavanje poljoprivrede, naslijedeno iz prošlosti, povećalo se oktobarskom revolucijom. Broj gospodarstava porastao je u prošlim deset godina od 16 na 25 milijuna, što je, dakako, pojačalo težnju većine seljaka da rade samo za podmirivanje vlastitih potreba. To je jedan od uzroka nestašice poljoprivrednih proizvoda.

Niska proizvodnja robe neizbjježivo dovodi do pojave izrabljivača. Kako se selo oporavljalo, tako se produbljivala diferencijacija u seljačkim massama: išlo se starim putem lakog razvoja. Kulak — bogati seljak — obogaćivao se brže nego što je selo napredovalo. Vladina politika koja se ravnala parolom: »Okrenuti se selu!« išla je zapravo u prilog kulacima. Porez na zemlju bio je puno teži za siromašne seljake nego za imućne koji su uz to pobirali vrhne državnih kredita. Višak žita što su ga uglavnom posjedovali najbogatiji seljaci služio je za porobljavanje siromašnih i prodavao se po vrtoglavim cijenama sitnoj buržoaziji u gradovima. Buharin, koji je tada bio teoretičar vladajuće skupine, uputio je seljacima znamenitu parolu: »Obogatite se!« To je teoretski trebalo značiti po-

steđeno urastanje kulaka u socijalizam. U praksi je to značilo bogaćenje manjine na štetu većine.

Vlada, rob vlastite politike, morala je korak po korak ustupati pred sitnom seoskom buržoazijom. Zapošljavanje najamne radne snage u poljoprivredi i zakup zemlje bili su ozakonjeni 1925. godine. U seljaštvu su se mogla razlikovati dva oštro odvojena pola: sitni kapitalist i nadničar. Tako je država, lišena industrijske robe, bila uklonjena s poljoprivrednog tržišta. Između kulaka i sitnog obrtnika pojavio se jedan posrednik kao da je iznikao iz zemlje. Čak su se i podržavljena poduzeća, u potrazi za sirovinama, morala sve češće obraćati trgovcima. Svuda se osjećalo kako nadolazi plima kapitalizma. Svi koji su umjeli razmišljati brzo su se uvjerili u činjenicu da preobražaj vlasničkih oblika tek postavlja pitanje socijalizma, a ne i njegovo rješenje.

1925. godine, dok je politika koja je podupirala kulake bila u punom jeku, Staljin počinje pripravljati denacionalizaciju zemlje. Na pitanje što mu ga dogovorno postavlja jedan novinar: »Zar ne bi bilo u interesu poljoprivrede svakom zemljoradniku predati njegovu parcelu u vlasništvo na deset godina?« Staljin odgovara: »Čak i na četrdeset!«

Narodni komesar za poljoprivredu Republike Gruzije, postupajući po Staljinovoj osobnoj inicijativi, predložio je projekt zakona o denacionalizaciji zemlje. Svrha je tog postupka bila seoskim gospodarima vratiti povjerenje u vlastitu budućnost. A već u proljeću 1926. gotovo 60% žita namijenjena za trgovinu bilo je u rukama 6% poljoprivrednika! Država nije imala žita za vanjsku trgovinu, pa čak ni za potrebe zemlje. Zbog premalog izvoza morala se odreći uvoza industrijskih proizvoda i ograničiti na minimalan uvoz sirovina i strojeva.

Posljedice politike u prilog kulaka, koja je kočila industrijalizaciju i nanosila štetu većini seljaka, jasno su se osjetile već u godinama od 1924. do 1926. Pobuđujući sitnoj buržoaziji u gradovima i na selu sitno samopouzdanje, takva joj je politika omogućila da zaposjedne mnoge mjesne sovjete, dok je uz to jačala snagu i samopouzdanje birokracije, sve jače potiskivala radnike i dovodila do potpunog ukidanja svake demokratičnosti i u Par-

¹ Riječ je o samom Trockom.

tiji i u sovjetskom društvu. Rastuća moć kulaka prestrašila je dva istaknuta člana vladajuće skupine, Zinovjeva i Kamenjeva, koji su uz to bili — a to sigurno nije bilo slučajno — predsjednici sovjeta u dva najvažnija proleterska središta — Leningradu i Moskvi. Ali provincija, a osobito biokracija, podržavale su Staljina. Politika ohrabrenja krupnog seoskog gospodara odnijela je pobjedu. Zinovjev i Kamenjev pristupili su 1926. opoziciji stvorenoj 1923. (nazvanoj »trockistička«). Za njima su se poveli njihove pristaše.

Razumljivo je da vladajuća skupina nije nikad javno odbacila »načelo« kolektivizacije poljoprivrede. No, njegovu primjenu u praksi odgađala je desetljećima. Budući komesar za poljoprivrednu, Jakovlev, pisao je 1927. da ako se socijalistički preobražaj sela može provesti samo kolektivizacijom, »to se, dakako, neće provesti ni za godinu, ni za dvije, a možda ni za deset«. »Kolhozi i komune — piše on dalje — samo su otočići opkoljeni morem sitnih gospodarstava, a takvo će stanje sigurno još dugo potrajati.« Uistinu, u to je doba svega 0,8% poljoprivrednih domaćinstava bilo uključeno u kolektivnu eksploraciju.

Borba u Partiji za tzv. »opću liniju« otvoreno je izbila 1923., a počevši od 1926. poprimala je sve oštije i vatrenije oblike. U svom širokom programu koji je obuhvaćao sve probleme privrede i politike, opozicija je pisala:

»Partija mora nemilosrdno osuditi sve težnje kojima je cilj ukidanje ili slabljenje nacionalizacije zemlje jer ona tvori jedan od temelja dikature proletarijata.«

U toj točki opozicija je iznijela pobjedu: otvoreni atentati na nacionalizaciju zemlje bijahu prestali. Ali nije bila riječ samo o zemljovlasničkom obliku.

»Sve većem značenju što ga na selu zadobivaju individualna gospodarstva — iznijeto je između ostalog u platformi opozicije — treba suprotstaviti brži rast kolektivnog gospodarstva. Stoga je opravdano svake godine sustavno dodjeljivati veće svote za pomoć siromašnim seljacima organiziranim u kolektivnim gospodarstvima...« »... Cjelokupnu akciju kooperacije treba voditi u znaku nužne potrebe kako bi se sitna proizvodnja preo-

brazila u krupnu kolektivnu proizvodnju.« Rukovodioci su, međutim, uporno ostajali pri svome, držeći utopijom svaki širi program kolektivizacije predviđen za blisku budućnost.

Tijekom priprava za XV kongres Partije, kojem je bila svrha isključenje opozicije, budući predsjednik Sovjeta narodnih komesara Molotov u više je navrata kazao:

»U sadašnjim uvjetima ne možemo se spustiti (!) na razinu iluzija siromašnih seljaka o kolektivizaciji širokih masa.«

Kalendar je označavao kraj 1927. A vladajuća skupina još nije bila ni izradila konцепцију politike što će je provoditi na selu.

Tih istih godina (1923—1928) vodila se i borba koalicije na vlasti (Staljin, Molotov, Rikov, Tomski, Buharin, te Zinovjev i Kamenjev koji su se početkom 1926. priključili opoziciji) protiv »superindustrijalizatora«, pobornika plana. Budući povjesnik iznenadit će se nad zlonamjernim sumnjičenjem svake smjelije privredne inicijative koje je tada prevladavalo u vlasti sovjetske države. Porast industrijalizacije ubrzavao se empirijski, prema vanjskim poticajima, svi su se proračuni još tijekom rada grubo mijenjali, što je dakačko prouzročilo velik porast općih troškova. Kad je opozicija prvi put 1923. godine zahtijevala pristupanje izradi petogodišnjeg plana, dočekali su je poruga dosta djonim malograđana koji se boji »skoka u nepoznato«. Još u travnju 1927. Staljin je na plenumu Centralnog komiteta tvrdio kako bi za nas građenje velike hidrocentrale na Dnjepru bilo isto što i mužiku umjesto krave kupiti gramofon. Ta krilatica sažimala je čitav program. Nije na odmet spomenuti da je cjelokupna buržoaska štampa, koju je ukorak slijedila socijalistička, sa simpatijama ponavljala službene optužbe zbog industrijskog romantizma izrečene o lijevoj opoziciji.

Dok je Partija bučno raspravljala, seljak je na nestašicu industrijske robe odgovarao najtvrdoglavijim štrajkom: odbijao je donositi žito na tržište i povećavati sjetvu. Desno krilo (Rikov, Tomski, Buharin), koje je tada bilo najutjecajnije, zahtijevalo je više slobode za kapitalistička streljenja na selu: povećati cijenu žita, makar ta mjeru usporila razvoj industrije. Pri takvoj politici

jedino rješenje bio bi uvoz industrijskih proizvoda u zamjenu za sirovine što bi ih za izvoz isporučili bogati zemljoradnici. A to bi značilo provesti spašanje između bogatog seljaka i svjetskog kapitalizma, umjesto između seljačke privrede i socijalističke industrije. Za to nije trebalo provesti oktobarsku revoluciju.

»Ubrzanje industrijalizacije — upozorio je na partijskoj konferenciji 1926. predstvanik opozicije¹ — osobito većim oporezivanjem kulaka, dat će više robe, što će omogućiti sniženje cijena. Od toga će imati koristi kako radnici tako i većina seljaka. Okrenuti se selu ne znači okrenuti leđa industriji, nego okrenuti industriju selu, jer selu uistinu nije potrebno gledati u lice jednoj državi koja je lišena industrije.«

Staljin je odgovarao žestoko napadajući »fantastične planove opozicije«: industrija ne smije »previše odmaknuti od sela i ne vodeći brigu o ritmu akumulacije u našoj zemlji«. U partijskim odlukama i dalje se ponavljaju stara načela o pasivnom prilagođavanju potrebama obogaćenih seoskih gospodara.

XV kongres, koji se sastao u prosincu 1927. s ciljem da zada odlučan udarac »superindustrijalizatorima«, formulirao je upozorenje o »opasnosti ulaganja kapitala u krupnu industrijsku izgradnju«. Vladajuća je skupina zatvarala oči pred drugim opasnostima.

U privrednoj godini 1927/28. završilo se razdoblje obnove tijekom kojeg je industrija većinom radila s alatom koji je rabljen još prije revolucije, a poljoprivreda sa svojim starim oruđem. Napredak privrede zahtijevao je opsežnu industrijsku izgradnju. Upravljati naslijepo, bez planova, postalo je nemoguće.

Opozicija je već u godinama od 1923. do 1925. provela analizu mogućnosti socijalističke izgradnje. Opći zaključak do kojega je analitički došla bio je ovakav: nakon što je iscrpila sve mogućnosti koje joj je dala alatna oprema naslijedena od buržoazije, sovjetska bi privreda mogla, zahvaljujući socijalističkoj akumulaciji, postići takav ritam porasta koji je u kapitalizmu nezamisliv. Vrho-

vi vladajuće skupine otvoreno su ismjehivali oprezno formulirane koeficijente od 15 do 18% kao da je riječ o fantastičnoj glazbi nepoznate budućnosti. U tome se tog trenutka sastojala borba protiv »trockizma«.

Prvi službeni nacrt petogodišnjeg plana koji je konačno izrađen 1927. sastavljen je u smiješno ograničenu i plašljivu duhu. Iz njega proizlazi kako bi porast industrije morao varirati između 9 i 4% s tim da krivulja rasta bude svake godine sve niža. U pet godina individualna potrošnja smjela bi se povećati samo 12%! Nepojmljivu plašljivost te koncepcije još više ističe podatak prema kojem je državni budžet na kraju petogodišnjeg plana trebao obuhvaćati samo 16% nacionalnog dohotka, dok je budžet carske Rusije, koja sigurno nije kanila graditi socijalističko društvo, iznosio 18% nacionalnog dohotka!

Možda nije odveć napomenuti da su tvorci tога plana, inženjeri i ekonomisti, nekoliko godina kasnije bili strogo osuđeni kao saboteri koji su radili prema uputama neke strane sile. Da su se usudili, optuženici su mogli odgovoriti kako su se pri izradi plana točno pridržavali »opće linije« Politbiroa od kojeg su dobivali direktive.

Borba tendencija izrazila se i jezikom brojaka. »Izraditi za desetu obljetnicu oktobarske revolucije tako uzak, tako duboko pesimističan plan — iznosilo se u stajalištu opozicije — to znači zapravo raditi protiv socijalizma.«

Godinu dana kasnije Politbiro je odobrio novi nacrt petogodišnjeg plana kojem je prosječni godišnji porast proizvodnje trebao iznositi 9%. U zbiljskom razvoju uporno se očitovala tendencija približavanja koeficijentima »superindustrijalizatora«.

Nakon godine dana, kad se vladina politika korjenito izmjenila, planska komisija izradila je treći nacrt kojem se dinamika porasta upadljivo poklapala s predviđanjima opozicije iz 1925. godine.

Kako se vidi, prava privredna politika SSSR-a jako se razlikuje od službene legende. Za žaljenje je što uvaženi pisci kao što su Webbovi i njima slični to uopće nisu shvatili.

¹ Riječ je opet o Trockom.

Nagli zaokret:

Petogodišnji plan za četiri godine i »Potpuna kolektivizacija«

Okolišna politika prema individualnim seljačkim gospodarstvima, nepovjerenje prema krupnim planovima, obrana usporenog razvoja, zapostavljanje međunarodnog problema, svi ti elementi zajedno stvorili su teoriju »socijalizma samo u jednoj zemlji« koju je Staljin prvi put formulirao u jesen 1924., nakon poraza proletarijata u Njemačkoj. Ne žurimo se u industrijalizaciju, nemojmo se zavaditi s mužikom, ne računajmo na svjetsku revoluciju, a iznad svega branimo birokratsku vlast od svake kritike! Diferencijacija među seljacima puka je izmišljotina opozicije. Već spomenuti Jakovljev ukinuo je Centralni zavod za statistiku, jer je u njegovim tabelama kulak zauzimao veće mjesto nego što bi to vlast željela.

Dok su rukovodioci istupali s umirujućim tvrdnjama o uklanjanju oskudice robe, o »mirnom porastu skorašnjeg razvoja«, o »ujednačenjem« skladишtenju žitarica, ojačani kulak uskratio je gradu žito. Za njim se poveo i srednjak. U siječnju 1928. radnička je klasa bila suočena s općim glodom. Povijest se katkad znade okrutno našaliti. Upravo u mjesecu kad je kulak zgrabio revoluciju za grlo, predstavnici lijeve opozicije bili su bačeni u tajnicu i protjerani u Sibir zato što su »širili paniku« ozivljavajući sablast kulaka!

Vlada je pokušala prikazati stvari kao da je štrajku žtom uzrok samo neprijateljstvo kulaka (a odakle se pojavio kulak?) prema socijalističkoj državi. Drugim riječima, posrijedi su navodno bili opći politički uzroci. Ali bogati seljak nije odveć sklon takvoj vrsti »idealizma«. On je skrivaо žito, jer bi prodaja žita za njega bila nepovoljna. Radi toga uspio je znatno proširiti svoj utjecaj na selu. Poduzeti represivne mjere protiv sabotaže imućnih seljaka bilo je očito nedostatno: trebalo je mijenjati politiku. Kolebanja su dugo trajala.

Rikov, onda još šef vlade, nije jedini izjavljuao u lipnju 1928. kako je »razvoj individualnih seljačkih domaćinstava najvažnija partijska zadaća«. Staljin se poveo za njim: »Ima ljudi — kazao je — koji misle da je vrijeme obradivanja indivi-

dualnih gospodarstava prošlo i da ih više ne treba stimulirati... Ti ljudi nemaju ništa zajedničko s općom linijom naše Partije.« Nakon manje od godine dana opća linija Partije nije imala više ništa zajedničko s tim riječima: na obzoru je svitala zora kolektivizacije.

I nova orijentacija proizašla je iz empirijskih mjera, baš kao i prethodna, nakon potmule borbe u vladajućem bloku.

»Skupinu desnice i centra ujedinjuje zajedničko neprijateljstvo prema opoziciji. No, isključenje opozicije nužno bi ubrzalo izbijanje sukoba među njima.« To upozorenje vidimo u programu opozicije. Tako se i dogodilo. Međutim, šefovi vladinog bloka koji je bio u raspadanju, nisu nipošto htjeli priznati da se i to predviđanje opozicije ostvarilo, kao i mnoga druga.

Staljin je još 19. listopada izjavljivao: »Vrijeme je da se stane na kraj brbljarijama o postojanju nekakve desnice prema kojoj Politbiro navodno pokazuje veliku snošljivost.« U međuvremenu obje su skupine ispitivale puls partijskih biroa. Ugušivana Partija živjela je od zbrankanih glasina nagdanja.

Prošlo je nekoliko mjeseci, a onda je službena štampa s uobičajenom besramnošću objavila kako je šef vlade Rikov »spekulirao s teškoćama vlasti sovjeta«, kako se rukovodilac Kominterne Buharin pokazao kao »agent liberalno-buržoaskih utjecaja«, da Tomski, predsjednik Centralnog sindikalnog vijeća, nije drugo no bijedni tredjunionist. Sva trojica, Rikov, Buharin i Tomski, bili su članovi Politbiroa. Budući da su se u prijašnjoj borbi protiv lijeve opozicije bili poslužili oružjem uzetim iz arsenala desnice, sad je Buharin, bez bojazni da će iznevjeriti istinu, mogao optužiti Staljina da se protiv desnice služi elementima programa osuđene opozicije.

No, kako god bilo, zaokret je izvršen. Parolu »Obogatite sel« i teoriju o bezbolnom urastanju kulaka u socijalizam oštvo su osuđivali, sa zakanjenjem doduše, ali zato to odlučnije. Samozadovoljni kvijentizam zamjenila je plahovita panika. Napola zaboravljena Lenjinova lozinka »dostignuti i prestignuti« bila je nadopunjena riječima »u najkrćem roku«. Petogodišnji plan minimalnih perspektiva, što ga je već načelno bio odobrio par-

tiski kongres, ustupio je mjesto novom planu u kojem su glavni elementi bili preuzeti iz programa nedavno poražene lijeve opozicije. Dnjeprostroj, koji su još jučer uspoređivali s gramofonom, našao se u središtu pažnje.

Kako su se pokazali prvi uspjesi, došla je nova direktiva: ispuniti petogodišnji plan za četiri godine. Empiričari koji su potpuno izgubili mjerila, počeli su vjerovati kako će odsada sve moći. Kao što se ne jedanput dogodilo u povijesti, oportunizam se pretvorio u svoju suprotnost: avanturizam. Politbiro — koji je u godinama od 1923. do 1928. bio sklon prilagoditi se buharinskoj filozofiji o »kornjačinu koraku« — danas je olako prelazio od 20% na 30% godišnjeg porasta, nastojeći svaki trenutni uspjeh pretvoriti u normu gubeći iz vida međuovisnost privrednih grana. Šarenim vinjetama čepili su financijske rupe plana. Tijekom prvog razdoblja petoljetke papirni novac pušten u opticaj porastao je od 1,7 na 5,5 milijardi — da se u drugom dijelu petoljetke povisi na 8,4 milijardi rubalja.

Birokracija ne samo što se otresla kontrole masa, za koje je industrijalizacija punom brzinom bila nepodnosiv teret, nego se oslobođila i automatske kontrole »červonjca«¹. Novčani sustav uvršćen početkom Nepa bio je opet ozbiljno uzdrman.

Ali najveće opasnosti, kako za režim tako i za plan, nadošle su sa sela.

Stanovništvo je 15. veljače 1928. iz uvodnog članka u *Pravdu* sa zaprepaštenjem doznao da slika sela nikako nije onakva kakvom ju je dotada prikazivala vlada, nego je potpuno nalik onoj što ju je bila ocrtala opozicija isključena na Kongresu. Štampa koja je jučer doslovce poricala postojanje kulaka, danas ga, na znak odozgo, otkriva ne samo na selu nego i u Partiji. Tako se doznao da partizanskim organizacijama često rukovode bogati seljaci, posjednici raznolika poljoprivrednog alata, koji zapošljavaju mnogobrojnu najamnu snagu, koji skrivaju na stotine pa i na tisuće pudi žita, a uz to istupaju kao nepomirljivi protivnici »trockističke« politike. Novine su se natjecale u objavljuvanju senzacionalnih informacija o kulacima, sekretari-

ma mjesnih komiteta koji su siromašnim seljacima i nadničarima zapriječili ulazak u Partiju. Sve stare vrijednosti bile su oborenne. Negativni i pozitivni predznaci bili su zamijenjeni.

Da bi se osigurala prehrana gradova, trebalo je najhitnije uzeti od kulaka svagdanji kruh. To se moglo samo silom. Oduzimanje zaliha žita, i to ne samo od kulaka i srednjaka, nazivalo se službenim jezikom »izvanrednom mjerom«, što je trebalo znaciti da će se sutra sve vratiti u staru kolotečinu.

Ali selo nije vjerovalo lijepim riječima i u tom je imalo pravo. Prisilna rekvizicija žita prouzročila je to da je imućni poljoprivrednik izgubio volju da poveća sjetvene površine. Težak i siromašni seljak ostali su bez posla. Poljoprivreda se ponovo našla u bezizlaznu položaju, a s njom i država. Trebalo je po svaku cijenu korjenito izmijeniti »opću liniju«.

Staljin i Molotov, koji su i dalje davali prednost sitnim gospodarstvima, počeli su isticati potrebu da se što brže povećaju državna poljoprivredna gospodarstva, sovhozi, kao i seljačka zadružna gospodarstva, kolhozi. No, kako se zbog velike oskudice u živežnim namirnicama nije moglo odustati od slanja vojničkih pohoda u sela, to je program unapredivanja inokosnih gospodarstava bio silom prilično obustavljen. Trebalo se »odsklizati niz padinu kolektivizacije«.

Privremene »izvanredne mjere«, donesene zbog oduzimanja žita, prouzročile su protiv očekivanja program »likvidacije kulaka kao klase«. Protuslovnici naloži, obilniji od obroka kruha, pokazali su da ne postoji nikakav poljoprivredni plan, i to ne za pet godina, nego ni za pet mjeseci.

Prema planu izrađenom pod pritiskom krize u opskrbi hranom kolektivizirana poljoprivreda trebala je na završetku pete godine obuhvatiti 20% seljačkih domaćinstava. Taj plan, čiji ćemo veliki opseg moći shvatiti imademo li na umu da je kolektivizacija u prethodnih deset godina obuhvatila manje od 1% domaćinstava, bio je naveliko premašen već u prvoj polovici petoljetke.

U studenom 1929. Staljin, prestavši se konačno krvnatim, najavljuje kraj sitne, individualne poljoprivrede: »Seljaci ulaze u kolhoze čitavim selima, rajonima, pa čak i okruzima.« Jakovljev, koji je još prije dvije godine dokazivao kako će kolhozi

¹ Privremena novčana jedinica određena prema cijeni raži.

još dugo vremena biti »samo oaze usred bezbrojnih sitnih gospodarstava«, dobiva kao komesar za poljoprivrednu zadaću »likvidirati bogate seljake kao klasu« i u »najkraćem roku« izvršiti prijelaz na potpunu kolektivizaciju. 1929. godine broj domaćinstava koja ulaze u kolhoze porastao je od 1,7% na 3,9%, 1930. dosiže 23,6%, 1931. 52,7%, a 1932. godine 61,5%.

Držim da nema nikoga tko bi se poveo za brbljarijama liberala o tome kako je čitava kolektivizacija isključivo plod prisile. U borbi za zemlju koje nisu imali, seljaci su nekada ustajali protiv spahija, a katkad su naseljavali još nenastavane krajeve. Neki su opet stvarali vjerske sekte gdje su mužici pomanjkanje zemlje nadoknađivali prazninom nebesa.

Nakon eksproprijacije krupnih posjeda i krajnje rascjepkanosti gospodarstava, spajanje usitnjениh parcela u šire poljoprivredne jedinice postalo je pitanje života i smrti ne samo za seljake i poljoprivrednu nego i za čitavo društvo. Međutim, taj razlog općepovjesne naravi nije mogao odlučiti o rješenju pitanja. Stvarne mogućnosti za kolektivizaciju nije određivao ni bezizlazni položaj zemljoradnika ni administrativna odlučnost vlade, nego prije svega postojeći proizvodni kapacitet, tj. vrijednost alata kojima je industrija bila kadra opskrbljivati krupnu poljoprivrednu proizvodnju. A upravo su te materijalne činjenice nedostajale. Kolhozi su bili opskrbljeni alatom koji je većinom odgovarao sitnom gospodarstvu. U takvima uvjetima pretjerano ubrzana kolektivizacija prijetila se pretvoriti u avanturu.

Zatečena širinom svog zaokreta vlada nije znala ni mogla, čak ni u osnovnim crtama, politički pripraviti novo kretanje. Ni seljaci, ni mjesne vlasti nisu znali što se traži od njih. Seljaci su bili ogorčeni glasinama o »konfiskaciji« stoke. Ubrzo se vidjelo da je to bila istina. Namjera, što su je nekad pripisivali opoziciji, kako bi iskrivili njezino stajalište, sad se ostvarivala: birokracija je »pljačkala« sela. Kolektivizacija je u počecima za seljake bila potpuna eksproprijacija. U društveno vlasništvo prelazili su ne samo konji, krave, ovce, svinje, nego čak i pilići. »Kulacima su konfiscirali — napisao je jedan očevidac u inozemstvu — sve, do pustenih čizmica oduzetih od djece.« Posljedica

toga bila je da su seljaci masovno prodavali stoku uz nisku cijenu, ili je pak klali da bi spasili meso i kožu.

U siječnju 1930. Andrejev, član Centralnog komiteta, ocrtao je na Kongresu u Moskvi takvu sliku kolektivizacije: s jedne strane silan zamah kolektivizacije koji je zahvatio cijelu zemlju i »koji će na svom putu svladati sve zapreke«, s druge strane pojava koja »poprima vrlo ozbiljne razmjere«: prije stupanja u kolhoz seljak u rudimentarnoj želji za dobitkom prodaje stoku, alat, pa čak i sjemenje.

Ma koliko da su protuslovne, te dvije tvrdnje točno definiraju, s dva suprotna stajališta, zaraznu narav kolektivizacije kao očajničke mjere.

»Potpuna kolektivizacija — piše promatrač ko ga smo već spomenuli — strovalila je privedu u takvu bijedu kakva se odavna nije vidjela: kao da ju je poharao trogodišnji rat.«

Namjesto dvadeset i pet milijuna zasebnih i sebičnih seljačkih domaćinstava koja su do jučer bila jedini pokretači poljoprivrede — slabi kao mužikovo kljuse, ali ipak pokretači — birokracija je jednim jedinim pokretom pokušala uvesti komandu dvije stotine tisuća administrativnih odbora kolhoza, lišenih tehničkih sredstava, poljoprivrednog znanja i oslona među samim seljacima.

Razorne posljedice te avanture ubrzo su se osjetile i potrajat će još godinama. Ukupan prinos žita koji je 1930. iznosio 835 milijuna kvintala, opao je u dvije slijedeće godine na manje od 700 milijuna. Ta se razlika sama po sebi ne čini strašnom, no ona je bila gubitak one količine žita koja je bila potrebna gradovima dok se ne naviknu na racionirane obroke gladnog razdoblja. Tehničke kulture postigle su još slabije rezultate. Neposredno prije kolektivizacije proizvodnja šećera bila je postigla oko 109 milijuna puda, a dvije godine kasnije, u jeku opće kolektivizacije, zbog pomanjkanja šećerne repe, pala je na 48 milijuna puda, što znači na manje od polovice.

Međutim, najstrašniji uragan opustošio je stočni fond sela. Broj konja pao je za 55%: od 34,6 milijuna grla u 1926. na 15,6 milijuna u 1934; broj pogate stoke pao je od 30,7 milijuna na 19,5, tj. za oko 40%, broj svinja 55%, ovaca 60%.

Gubitak ljudi — prouzročen gladom, hladnoćom, posljedicama epidemije i represalija — nije se na žalost bilježio onako točno kao gubici u stoci, ali se i on penje na miliocene. Krivnju za to ne snosi kolektivizacija nego slijepi, nasilni i hazarderske mјere kojima su je primjenjivali. Birokracija nije bila ništa predvidjela. Čak je i statut kolhoza, koji je nastojao povezati individualni interes seljaka s kolektivnim interesima, bio objavljen kad je selo već bilo nepoštedno opustošeno.

Prenagljenost te nove politike objašnjava se potrebotom izbjegavanja posljedica politike što se vodila u godinama od 1923. do 1928. Kolektivizacija se međutim mogla i morala ostvarivati razumnjim ritmom i u promišljenijim oblicima. Kao gospodar vlasti i industrije, birokracija je mogla upravljati kolektivizacijom tako da ne dovede zemlju na rub propasti.

»U povoljnim unutarnjim i međunarodnim uvjetima — pisalo je 1930. glasilo lijeve opozicije u inozemstvu — materijalni i tehnički položaj poljoprivrede može se korjenito promijeniti u deset do petnaest godina i tako stvoriti proizvodni temelj za kolektivizaciju. Ali u godinama koje nas od tog dijele, vlast sovjeta može biti i više puta oborenata...«

Ta opomena nije bila pretjerana: još nikada dah smrti nije tako nisko lebdio nad zemljom oktobarske revolucije kao upravo u godinama potpune kolektivizacije. Zemlju je razdiralo nezadovoljstvo, nesigurnost, gušenje slobode. Dezorganizirani novčani sustav, tri razine cijena: maksimalnih što ih propisuje država, tzv. »konvencionalnih« i cijena slobodnog tržišta, zatim pretvaranje privida *trgovine* između države i seljaka u porez žitom, mesom i mlijekom, nepoštedna borba protiv krađe kolhozne imovine i prikrivanja tih krađa, vojnička mobilizacija Partije u borbi protiv sabotaža kulaka nakon likvidacije kulaka kao klase, povratak na sustav potrošačkih karata i na minimalne obroke, i napokon ponovno uvođenje unutarnjih putnica — sve su te mјere stvarale u zemlji već odavno okončanu atmosferu građanskog rata. Opskrba tvornica sirovinama pogoršavala se iz tromjesečja u tromjesečje. Zbog nepodnosivih životnih uvjeta dolazilo je do fluktuacije radne snage, do izostanaka s posla i nemara pri radu, do kvarova

strojeva i visokog postotka škarta, a sve je to uvjetovalo slabu kvalitetu proizvoda. Prosječna proizvodnost rada pala je u 1931. za 11,7%. Prema jednom nehotičnom priznanju samog Molotova, koje je odmah ponovila cijelokupna štampa industrijska proizvodnja porasla je u 1931. svega 8,5% umjesto 36% kako je bilo predviđeno planom. Svetu je doduše nešto kasnije bilo objavljeno da je petogodišnji plan ostvaren za četiri i po godine. No to samo znači da birokratski cinizam, kad je riječ o statistici i javnom mnijenju nema granica. Ali to nije ono najvažnije: ulog u toj igri nije bio petogodišnji plan nego sudbina porečka.

Režim se dobro držao. Zasluga za to pripada djelomice samom režimu koji je uspio uhvatiti duboko korijenje na narodnom tlu. No, to je isto toliko zasluga povoljnih vanjskih okolnosti u tim godinama privrednog kaosa i građanskog rata na selu. SSSR je bio nemoćan pred vanjskim neprijateljem. Nezadovoljstvo seljaka proširilo se i na vojsku. Nesigurnost i nestabilnost demoralizirale su birokraciju i rukovodeće kadrove. Da je u tom trenutku došlo do napadaja, bilo s Istoka ili sa Zapada, to bi imalo nepredvidive posljedice.

Srećom, u prvim godinama industrijske i trgovачke krize kapitalistički je svijet bio zapao u stanje dezorientiranog iščekivanja. Nitko nije bio spremjan za rat, nitko se nije usuđivao upustiti se u tako opasan pothvat. Osim toga, nijedan od protivnika nije bio potpuno svjestan ozbiljnosti društvenih trzavica koje su potresale sovjetsku zemlju, dok su istodobno bučno odjekivali bubenjevi službenih orkestara u čast »opće linije«.

Nadam se da će čitatelj iz ovog povjesnog pregleda, ma kako da je sažet, jasno razabratи koliko se idilična slika o postupnoj i uspješnoj akumulaciji razlikuje od zbiljskog razvoja radničke države. Iz te prošlosti razdirane krizama izvest ćemo kasnije važne pokazatelje za budućnost. Osim toga, povjesno proučavanje privredne politike sovjetske vlade nužno je, po mojem mišljenju, i poradi toga da se razbijje individualistički fetišizam koji razloge zbiljskih ili izmišljenih uspjeha traži u iznimnim sposobnostima rukovodilaca umjesto da ih pokuša objasniti uvjetima stvorenim revolucijom i područtvanjem vlasništva.

Objektivne prednosti novog društvenog uređenja odražavaju se dakako i u mjerama upravljanja, no te iste mjeru u jednakom stupnju odražavaju i zaostalo ekonomsko i kulturno stanje zemlje kao i malograđansku, provincijsku sredinu iz koje su izašli rukovodeći kadrovi.

Kad bismo iz toga zaključili kako je politika sovjetskih rukovodilaca čimbenik trećerazredne važnosti, učinili bismo neoprostivu pogrešku. Na svijetu nema vlade o kojoj bi toliko ovisila sudbina cijele zemlje. Uspjesi, odnosno neuspjesi kapitalista zavise mnogo, katkad odlučno, premda ne potpuno, o njegovim osobnim sposobnostima. *Mutatis mutandis*, sovjetska se vlada u odnosu prema cjelokupnoj privredi stavila u položaj istovjetan onom što ga kapitalist zauzima prema izoliranom poduzeću. Vlast je centralizacijom privrede postala neizmjerno važan čimbenik. Ali upravo zato ne smijemo politiku vlade ocjenjivati prema globalnim bilancama, niti prema pukim statističkim podacima, nego prema specifičnoj ulozi svjesnog predviđanja i planskog upravljanja što je ima u ostvarivanju zadaće i postizanju rezultata.

U krivudanjima vladine politike odražavaju se suprotnosti situacije, ali istodobno i nedovoljna sposobnost vodstva da na njih odgovori profilaktičkim mjerama. Pogreške rukovodstva nije lako izraziti knjigovodstvenim proračunima. Ali već iz shematskog prikaza krivudanja možemo sa sigurnošću zaključiti da su ona sovjetsku privredu stajala golemlih općih troškova.

Istina, teško je shvatiti, osobito ako povijesti pristupamo s racionalističkog stajališta, kako i zašto je upravo ona skupina koja je imala najmanje ideja i koja je bila najopterećenija zabludama, uspjela pobijediti sve ostale i u svojim rukama koncentrirati neograničenu vlast. Analiza koju ćemo kasnije provesti dat će nam ključ za rješavanje te zagonetke. Vidjet ćemo također kako birokratske metode absolutističke vlade dolaze u sve oštriju suprotnost s potrebama privrede i kulture i kako iz toga nužno proizlaze nove krize i novi potresi u razvoju SSSR-a.

Ali prije nego što razmotrimo dvostruku ulogu »socijalističke« birokracije, moramo odgovoriti na pitanje: kakva je dakle opća bilanca tečevina? Je li socijalizam doista ostvaren? Ili radije budimo

oprezniji i postavimo pitanje ovako: jesu li postignuti privredni i kulturni uspjesi sigurno jamstvo pred opasnošću od obnove kapitalizma, kao što su tečevine što ih je svojedobno ostvarilo buržoasko društvo, u određenoj etapi razvoja, zaštitile to društvo od obnove feudalnog sistema i ropstva?

III

SOCIJALIZAM I DRŽAVA

Prijelazni sistem

Službena vlast tvrdi da je socijalizam u SSSR-u već ostvaren. Je li to točno? Ako je odgovor nije čan, jesu li barem dosad postignuti rezultati jamtvo za ostvarenje socijalizma u nacionalnim granicama, neovisno o tijeku zbivanja u ostalom svijetu? Kao polazna točka u traženju ispravna odgovora neka nam posluži kritika ocjena glavnih pokazatelja sovjetske privrede. Ali ovdje nam se prethodno nameće jedna teoretska opaska.

Marksizam polazi od razvoja tehnike kao glavnog pokretača napretka i gradi komunistički program na dinamici proizvodnih snaga. Kad bismo pretpostavili da će u skoroj budućnosti neka sve-mirska katastrofa opustošiti naš planet, morali bismo se odreći komunizma, kao uostalom i mnogih drugih stvari. Ali izuzevši tu opasnost koja je zasad prilično neizvjesna, nemamo nikakvih znanstvenih razloga unaprijed određivati granice našim tehničkim, industrijskim i kulturnim mogućnostima. Marksizam je duboko prožet optimizmom napretka i već se u tome, da uzgred napomenemo, nepomirljivo sukobljuje s religijom.

Materijalna podloga komunizma trebala bi se sastojati u takvom razvoju ekonomske moći da za proizvodni rad, koji neće više biti teret i muka, ne treba više nikakav poticaj, a za raspodjelu — kao što je danas u imućnoj obitelji — ne treba više druge kontrole osim odgoja, navika i javnog mnenja. Da budemo iskreni, treba biti uistinu glup,

pa držati utopističkom takvu perspektivu koja je sve u svemu vrlo skromna.

Kapitalizam je pripravio uvjete i snage za socijalističku revoluciju: tehniku, znanost i proletarijat. Međutim, komunističko se društvo ne može nastaviti izravno na buržoasko. Materialno i kulturno naslijede prošlosti nije dostatno. U svojim počecima radnička država još ne može dopustiti svakom raditi »prema sposobnostima«, tj. koliko hoće i može, niti svakog nagrađivati »prema potrebama«, neovisno o ostvarenu radu. Porast proizvodnih snaga zahtijeva da se primjenjuju uobičajene norme nadnica, tj. raspodjela dobara prema količini i kvaliteti individualnog rada.

Marx je tu prvu etapu novog društva nazvao »nižim stadijem komunizma« i razlikovao je od višeg stadija u kojem nestaju materijalne nejednakosti, a s njima i posljednji trag potrebe. »Razumije se, mi još nismo došli do *potpunog* komunizma — glasi danas službena doktrina — ali već smo ostvarili socijalizam, tj. niži stadij komunizma.« U prilog toj tezi navode u industriji prevlast državnih trustova, u poljoprivredi prevlast kolhoza, a u trgovini nadmoć podržavljenih i zadružnih poduzeća. U prvi je mah to potpuno sukladno s apriornom, pa prema tome i hipotetičkom Marxovom shemom. Ali upravo s marksističkog stajališta problem se ne svodi isključivo na oblike vlasništva, neovisno o proizvodnosti rada. Marx je svakako pod »nižim stadijem komunizma« razmijevao takav stadij društva u kojem će ekonomski razvoj već od početka biti viši od onog u razvijenom kapitalizmu. Teoretski, takav način postavljanja pitanja apsolutno je ispravan jer komunizam, gledan u *svjetskim okvirima*, već je u svom početnom stadiju, to jest u svojoj polaznoj točki, viši stupanj od onog u buržoaskom društву. Marx je osim toga predviđao da će socijalističku revoluciju započeti Francuzi, da će je nastaviti Nijemci, a završiti Englezi. Rusi su, prema tome, bili na samome začelju. U zbilji se međutim dogodilo obrnuto. Pokušati da se u specifičnom slučaju SSSR-a, u sadašnjoj fazi njegova razvoja, primjeni univerzalna povijesna Marxova koncepcija, znači već pri prvom koraku upasti u nerazmrsivo protuslovje.

Rusija nije bila najčvršća karika kapitalizma, nego naprotiv najslabija. Današnji SSSR ne prelazi stupanj svjetske ekonomije, nego tek nastoji dostignuti kapitalističke zemlje. Ako je društvo koje se trebalo stvoriti na temelju podruštvljenja proizvodnih snaga u najrazvijenijim kapitalističkim zemljama u njegovo vrijeme za Marx-a »niži stadij komunizma«, ta se definicija nikako ne može primjeniti na SSSR koji je danas glede tehnike, dobara i kulture puno siromašniji od kapitalističkih zemalja. Bilo bi dakle ispravnije da sadašnji sovjetski režim, sa svim njegovim suprotnostima, ne imenujemo *socijalističkim*, nego da ga označimo kao *prijelazan* sistem između kapitalizma i socijalizma ili kao sistem koji *prethodi* socijalizmu.

Netko će pomisliti da je traženje točnog nazivlja puko cijepidačenje. Snagu i postojanost sistema određuje u krajnjoj liniji relativna proizvodnost rada. U podruštvljenoj privredi koja bi tehnički bila razvijenija od kapitalističke, socijalistički razvoj kretao bi se donekle automatski, što se na žalost nipošto ne može kazati za sovjetsku privrednu. Većina primitivnih branitelja SSSR-a, onakva kakav je danas, rasuđuje otprilike ovako: ako je i točno da sadašnje sovjetsko uređenje nije još socijalističko, daljnji razvoj proizvodnih snaga, na sadašnjim temeljima, mora prije ili kasnije dovesti do potpune pobjede socijalizma. U tom slučaju samo vremenski čimbenik može biti dvojni. Čemu dakle toliko buke? Premda se čini neoborivo, takvo je rasuđivanje zapravo vrlo površno. Kad je riječ o povijesnom procesu, vrijeme nikako ne može biti uzgredan čimbenik: sadašnje i buduće puno je opasnije pomiješati u politici nego u gramatici. Razvoj se ne sastoji, kako to zamišljaju vulgarni evolucionisti poput Webbovih, u planskoj akumulaciji i neprestanom »poboljšanju« onog već opstojećeg. Razvoj pretostavlja preobražaje iz kvantiteta u kvalitetu, križe, skokove prema naprijed, odstupanja. Upravo zato što se SSSR još ne nalazi u prvom stadiju socijalizma, a to je uravnotežen sustav proizvodnje i potrošnje, razvoj tu nije harmoničan nego protuslovan. Iz ekonomskih suprotnosti rađaju se društveni antagonizmi koji razvijaju vlastitu logiku ne čekajući razvoj proizvodnih snaga. U to smo

se uvjerili na primjeru kulaka koji nije pristao »urasti« u socijalizam izazvavši tako potrebu za dopunskom revolucijom koju birokracija i njezini ideolozi nisu bili predvidjeli. Hoće li birokracija, koja je prigrabila svu moć i bogatstvo, pristati urasti u socijalizam? U to s razlogom moramo sumnjati. U svakom slučaju bilo bi neoprezno povjerovati *njezinoj riječi*. Kojim će se smjerom za tri, pet ili deset idućih godina razvijati dinamika privrednih i društvenih suprotnosti u sovjetskom društvu? Na to pitanje još nema konačnog i definitivnog odgovora. Išod ovisi o borbi živih snaga društva, i to ne samo nacionalnih nego i međunarodnih. Zato će svaka nova etapa iziskivati konkretnu analizu zbiljskih kretanja i odnosa u njihovoj povezanosti i neprekinutoj međuvisnosti. Koliko je takva analiza važna pokazat će se kad pristupimo razmatranju pitanja sovjetske države.

Program i zbilja

Kao Marx i Engles, tako i Lenjin vidi prvu distinkтивnu značajku revolucije u tome što oduzimanjem vlasništva od izrabljivača briše nužnost opstanka birokratskog aparata koji bi vladao društvom, u prvom redu policije i vojske. »Proletarijatu je potrebna država, ponavljam oportunisti — pisao je Lenjin 1917 — ali pri tom zaboravljuju dodati da je proletarijatu potrebna samo država koja odumire, tj. takva država koja će odmah početi odumirati i koja ne može a da ne odumre.« (*Država i revolucija*). Ta se kritika onodobno odnosila na reformističke socijaliste kao što su bili ruski menjševici, engleski fabijevci i slični. Danas se ona dvostrukom oštrinom okreće protiv sovjetskih idolopoklonika i njihova kulta birokratske države koja ne pokazuje ni najmanje volje za »odumiranjem«.

Birokracija se postavlja kao »društvena nužnost« kad god dođe do oštrog sudara dubokih suprotnosti koje treba »ublažiti«, »pomiriti« i »riješiti« (uvijek u interesu povlaštenih i posjednika i uvijek na korist same birokracije). Birokratski se aparat usavršava i jača tijekom svih buržoaskih revolucija, ma koliko one bile demokratske. »Funkcionari i stalna vojska — piše Lenjin — nametnici su na tijelu buržoaskog društva, nametnici koji su

nastali iz unutarnjih suprotnosti što razdiru to društvo, no upravo mu oni čepe pore...«

Počevši od 1918., tj. od časa kad je Partija pitanju preuzimanja vlasti morala pristupiti kao praktičnom problemu, Lenjin se nije prestao baviti odstranjanjem tih »nametnika«. Nakon obaranja klase izrabljivača — objašnjava i dokazuje u djelu *Država i revolucija* — proletarijat će razbiti stari birokratski stroj i stvoriti vlastiti aparat radnika i službenika, a kako bi ih spriječio da ne postanu birokrati provedet će »mjere što su ih detaljno proučili Marx i Engels: 1. izbornost i opoziv u svako vrijeme, 2. nagrada koja neće biti veća od radničke nadnice, 3. neposredan prijelaz u takvo stanje u kojem će svi preuzeti funkciju nadzora i kontrole, u kojem će svi privremeno biti birokrati, pa se samim time nitko neće moći »birokratizirati«. Svi koji su pomislili da je Lenjin mislio kako za to treba više desetljeća, krivo misle. Ne, to je prvi korak: »S tim se može i mora početi kad se provodi proleterska revolucija.«

Ta smjela stajališta o državi diktature proletarijata našla su godinu i pol nakon preuzimanja vlasti svoj potpun izraz u programu boljševičke partije, osobito u odredbama koje se tiču vojske. Jaku državu ali bez mandarina, oružanu snagu ali bez samuraja! Vojna i građanska birokracija ne nastaje zbog obrane nego stoga što se podjela društva na klase prenosi na organizaciju obrane. Vojska je samo proizvod društvenih odnosa. Razumije se, borba protiv vanjskih opasnosti traži od radničke države specijaliziranu vojnu i tehničku organizaciju, no ova se nikako ne smije pretvoriti u povlaštenu kastu časnika. Prema boljševičkom programu stalnu vojsku treba zamjeniti oružani narod.

Tako režim diktature proletarijata, već od svog stvaranja, prestaje biti režim »države« u starom smislu, tj. stroj stvoren da većinu naroda drži u pokornosti. Zajedno s oružjem i materijalna snaga prelazi izravno i neposredno na radne organizacije kao što su sovjeti. Država, tj. birokratski aparat, počinje odumirati već prvog dana diktature proletarijata. Tako glasi program koji do danas još nije opozvan. Čudno, no čovjek bi rekao da je to neki glas s drugog svijeta koji dopire iz mauzoleja...

Bez obzira kako tumačiti narav sovjetske države, jedna je činjenica: nakon prvih dvadeset godina ona ne samo što nije »odumrla« nego nije čak ni počela »odumirati«. Što je još gore, pretvorila se u aparat prisile kakva nije bilo u povijesti. Birokracija ne samo što nije nestala, nego je postala nekontrolirana snaga koja vlada mnoštvom. Vojsku ne samo što nije zamijenio oružani narod, nego se ona naprotiv pretvorila u visoko povlaštenu kastu časnika iz koje su izašli maršali, a narodu »koji pod oružjem provodi diktaturu« nije u SSSR-u dopušteno imati ni sablju. Ni najbjunija mašta ne bi mogla zamisliti dublju suprotnost od one koja postoji između sheme radničke države kakvu su koncipirali Marx, Engels i Lenjin i države na čelu koje stoji danas Staljin. Iako se i dalje tiskaju Lenjinova djela (istina cenzurirana i osakaćena), današnjim šefovima SSSR-a i njihovim ideološkim predstavnicima i ne pada na um zapitati se koji su uzroci tako očigledna raskoraka između programa i zbilje. No, pokušajmo to učiniti umjesto njih.

Dvostruki značaj sovjetske države

Diktatura proletarijata je most između buržoaskog i socijalističkog društva. Prema tome, diktatura proletarijata već je po svojoj biti privremena. Državi koja ostvaruje diktaturu postavlja se kao temeljna, premda derivirana zadaća, pripraviti vlastito ukidanje. Stupanj provedbe te »derivirane« zadaće u stanovitu smislu može poslužiti kao provjera kakvim se uspjehom ostvaruje glavna ideja: izgradnja društva bez klase i bez materijalnih suprotnosti. Birokratizam i društvena harmoničnost međusobno su u obrnutom razmjeru.

U poznatoj polemici s Dühringom Engels piše: »... kad istodobno s klasnom hegemonijom i borbom za individualnu egzistenciju, što je izaziva sadašnja anarhija u proizvodnji, nestanu sukobi i ekscesi koji izviru iz te borbe, tada neće ostati više ništa što bi trebalo silom gušiti, i u državi se više neće osjećati potreba za posebnim aparatom prisile.« Ograničeni malograđanin vjeruje u vječnost žandara. Istina je međutim drukčija. Žandar će vladati nad čovjekom sve dotle dok čovjek ne

zagospodari prirodom. Da bi nestalo države, mora nestati »klasne hegemonije i borbe za individualnu egzistenciju«. Ta dva uvjeta Engels zbijaju u jedan jer u perspektivi slijeda društvenih uređenja nekoliko desetljeća ne znači puno. Generacije koje nose revoluciju na svojim plećima zamišljaju stvari drukčije. Točno je da borba svih protiv svih nastaje iz kapitalističke anarhije. Ali podruštvljene sredstava za proizvodnju ne okončava automatski »borbu za individualnu egzistenciju«. To je upravo bit pitanja!

Socijalistička država izgrađena na temeljima razvijenog kapitalizma ne bi mogla, čak ni u Americi, davati svakom sve što mu treba i bila bi prema tome prisiljena svakog poticati na što veću proizvodnost. U takvim uvjetima njoj naravno pripada funkcija stimulatora, i ona se mora, uz stanovite izmjene i ublažavanja, poslužiti metoda nagradivanja rada koje je razradio kapitalizam. Upravo u tom smislu Marx je 1875. napisao da je »buržoasko pravo... neizbjježivo u prvom razdoblju komunističkog društva, i to u obliku koji poprima radajući se iz kapitalističkog društva nakon dugih porođajnih bolova. *Pravo se nikad ne može izdici iznad ekonomskog sustava i kulturnog razvoja uvjetovana tim sustavom.*

Komentirajući te važne retke Lenjin dodaje: »Buržoasko pravo o raspodjeli potrošnih proizvoda nužno prepostavlja postojanje buržoaske države jer pravo nije ništa bez aparata prisile koji nameće svoje norme. Cini se da se buržoasko pravo stanovito vrijeme održava u komunizmu i da se čak održava buržoaska država bez buržoazije!« Taj važan zaključak, koji današnji sovjetski teoretičari potpuno ignoriraju, od bitne je važnosti za shvaćanje današnje sovjetske države, ili točnije rečeno za prvu približnu ocjenu u tom smislu. Država koja sebi postavlja zadaću socijalističkog preobražaja društva, a koja mora prisilom braniti nejednakost, tj. povlastice manjine, ostaje u stanovitoj mjeri »buržoaska«, iako bez buržoazije. Te riječi ne sadrže ni pohvalu ni pokudu nego samo stvari nazivaju pravim imenom.

Buržoaske norme koje ubrzavaju porast materijalne moći moraju poslužiti socijalističkim ciljevima. Ali, država s time odmah dobiva dvostruki značaj: socijalistički po tome što brani kolektivno

vlasništvo nad proizvodnim sredstvima, kapitalistički po tome što raspodjelu dobara obavlja prema kapitalističkim vrijednosnim mjerilima sa svim posljedicama koje odatle proistječe. Tako protuslovna definicija možda će osupnuti dogmatike i skolastike. Mi im možemo samo izraziti naše žaljenje.

Konačan izgled radničke države određuje promjena odnosa između njezinih buržoaskih i socijalističkih tendencija. Pobjeda socijalističkih tendencija treba značiti nepovratno ukidanje žandara, ili drugim riječima razgradnje države u društvu koje samo sobom upravlja. Već je to dostačno da se shvati koliko je važan problem sovjetske birokracije kao pojave i simptoma.

Upravo zato što čitavom svojom intelektualnom formacijom daje Marxovoj misli najpuniji oblik, Lenjin, je uspio otkriti izvor budućih teškoća, uključivši i vlastite, iako nije imao vremena svoju analizu razraditi dokraja. »Buržoaska država bez buržoazije« pokazala se nespojivom s pravom sovjetskom demokracijom. Dvojnost funkcije države morala se očitovati i u njezinoj strukturi. Praksa je pokazala ono što teorija nije umjela dovoljno jasno predviđjeti: dok »država naoružanih radnika« potpuno odgovara svojim ciljevima kad je riječ o obrani društvenog vlasništva od kontrarevolucije, stvar je potpuno drukčija kad je riječ o rješavanju nejednakosti u potrošnji. Oni koji su lišeni vlasništva, nisu skloni stvarati drugima povlastice, a još manje braniti ih. Većina se ne želi brinuti za povlastice manjine. Da bi branila »buržoasko pravo«, država je prisiljena stvoriti organ »buržoaskog« tipa, ukratko opet vratiti žandare, iako će im navući drugu odoru.

Ovim smo načinili prvi korak u spoznaji temeljne suprotnosti između boljevičkog programa i sovjetske zbilje. Ako država, umjesto da odumire, postaje sve despotskija, ako se opunomoćenici radničke klase birokratiziraju, a birokracija izdiže iznad obnovljena društva, to se ne događa zbog nekih sporednih razloga kao što je ostatak psihološkog naslijeda prošlosti i slično, nego zbog prijeke nužde da se stvori i održi povlaštena manjina sve dok nije moguće ostvariti pravu jednakost.

Birokratske tendencije koje guše radnički pokret, očitovat će se svugdje nakon proleterske re-

volucije. Ali, očito je da će se taj »zakon« očitovati bezobzirnije i otvorenije što je društvo, rođeno iz revolucije, siromašnije i da će birokracija poprimiti brutalnije oblike i opasnije ugroziti socijalistički razvoj. Nisu to nemoćni ostaci nekad vladajućih klasa koji, kako tvrdi Staljinova policijska doktrina, sprečavaju ne samo odumiranje sovjetske države, nego čak i oslobođenje od nametničke birokracije, nego su to neusporedivo snažniji čimbenici kao što su materijalno siromaštvo, pomanjkanje opće kulture i vladavina »buržoaskog prava« koja iz toga prirodno proizlazi i najosjetljivije se očituje na polju koje se najizravnije i najživotnije tiče svakog čovjeka, a to je individuálni opstanak.

Žandar i podruštvljena potreba

Dvije godine prije *Komunističkog manifesta* mladi je Marx napisao ovo: »Razvoj proizvodnih snaga praktično je prvi i nužni uvjet (komunizma) osim ostalog i zato što bi bez njega došlo do socijalizacije neimaštine koja bi ponovno razbuktaла borbu za nužni minimum i oživjela svu onu staru zbrku...« Tu misao Marx nije nigdje razvio, a to nije slučajno: on nije predviđao pobjedu revolucije u jednoj zaostaloj zemlji. Ni Lenjin se nije na tome zaustavio, a ni to nije bez razloga: on nije predviđao tako dugotrajnu izolaciju sovjetske države. Međutim, taj tekst koji je kod Marxa samo apstraktna pretpostavka, dijalektički argument, daje nam jedini teoretski ključ za razumijevanje zbiljskih teškoća i nevolja sovjetskog uređenja. U zemlji povijesne bijede pogoršane pustošenjima imperijalističkog rata »borba za individualnu egzistenciju« ne samo što nije nestala nakon obaranja buržoazije i ne samo što se nije ublažila u godinama što su slijedile, nego je čak na trenutke postajala tako okrutna kao nikada dosad. Treba li podsjetiti kako su u nekim krajevima dva puta zabilježene pojave ljudožderstva?

Razmak koji dijeli Rusiju od Zapada može se istom danas točno izmjeriti. SSSR-u bi u najpovoljnijim uvjetima, tj. bez unutarnjih trzavica i vanjskih katastrofa, bila potrebna desetljeća da potpuno usvoji ekonomski i odgojne tečevine koje

su prvijenci kapitalističke civilizacije dobili kao plod stoljeća. Primjena *socijalističkih* metoda u *predisocijalističkim* zadaćama danas je temelj ekonomskog i kulturnog rada u SSSR-u.

Točno je da SSSR svojim proizvodnim snagama nadilazi zemlje koje su u Marxovo vrijeme bile najrazvijenije. Ali u povjesnoj utakmici dvaju sistema nisu toliko bitni absolutni koliko relativni stupnjevi. Prvo, danas se sovjetska privreda suočava s Hitlerovim, Baldwinovim i Rosseveltovim, a ne više s Bismarckovim, Palmerstonovim i Lincolnovim kapitalizmom. Drugo, s rastom svjetske tehnike bitno se mijenja raspon čovjekovih potreba: Marxovi suvremenici nisu poznavali ni automobil, ni radio, ni avion. U naše vrijeme socijalističko se društvo ne može zamisliti bez slobodnog korištenja tih dostignuća. »Niži stadij komunizma«, da se poslužimo Marxovim riječima, počinje u stupnju kojem se razvijeni kapitalizam najviše približio. Međutim, zbiljski sadržaj programa peto-ljetki sovjetskih republika sastoji se u tome da se »dostignu Europa i Amerika«. Da se izgradi mreža asfaltnih cesta i autocesta na ogromnim prostranstvima SSSR-a potrebno je puno više vremena i sredstava nego što to traži uvoz već gotovih tvornica automobila iz Amerike, pa čak i usvajanje njihove tehnike. Koliko će vremena trebati da se svakom građaninu omogući korištenje automobila u svim smjerovima, a da pri tom ne nailazi na teškoće u opskrbi gorivom? U neciviliziranom društvu pješak i konjanik predstavljali su dvije klase. Automobil na sličan način dijeli društvo. Sve dok skromni »ford« bude povlastica manjine, održat će se svi odnosi i sve navike svojstvene buržoaskom društvu. S njima će se održati država kao čuvare nejednakosti.

Polazeći isključivo od marksističke teorije o diktaturi proletarijata, Lenjin ni u svom kapitalnom djelu (*Država i revolucija*), ni u programu Partije nije mogao o problemu naravi države izvesti sve dedukcije što ih nužno nameće zaostalo stanje zemlje i njezina izolacija. Objasnjavajući bujanje birokracije upravljačkim neiskustvom i teškoćama prouzročenim ratom, program Partije predviđa isključivo političke mjere za svladavanje »birokratskih deformacija«: izbornost i opoziv svih opunomoćenika u svako vrijeme, ukidanje

materijalnih povlastica i aktivna kontrola masa. Bude li se išlo takvim putem — mislili su — funkcionar će prestati biti upravljač i postat će obični tehnički činovnik, uz to i privremen, a država će se pomalo i neosjetno povlačiti s pozornice zbiranja.

Ta očigledno nedostatna procjena budućih teškoća objašnjava se time što se program potpuno, bez ikakvih ograničenja, temeljio na međunarodnoj perspektivi. »Oktobarska revolucija ostvarila je u Rusiji diktaturu proletarijata... Započela je era sveopće proleterske komunističke revolucije.« Tim riječima počinje program. Piscima tog dokumenta nije bila jedina svrha izgradnja »socijalizma samo u jednoj zemlji« — ta misao nije nikome padala na um, a Staljinu najmanje. Nisu se pitali kakav će značaj poprimiti sovjetska država ako dvadesetak godina bude morala sama ostvarivati privredne i kulturne zadaće koje je kapitalizam već odavno riješio.

Međutim, poratna revolucionarna kriza nije dovela do pobjede socijalizma u Europi. Buržoaziju je spasila socijaldemokracija. Razdoblje za koje su Lenjin i njegovi suborci držali da će biti kratak »predah« pretvorilo se u pravu povijesnu epohu. Protuslovna društvena struktura SSSR-a i ultrabirokratska narav sovjetske države neposredne su posljedice te posebne, nepredviđene povijesne »teškoće« koja je istodobno dovela kapitalističke zemlje do fašizma ili do predfašističke reakcije.

Dok je u početku nastojanjima da se stvori država oslobođena birokratizma stajalo na putu, prije svega, neiskustvo masa u samoupravljanju, pomanjkanje kvalificiranih radnika odanih socijalizmu itd. Kasnije su se ispriječile i teškoće druge naravi. Svođenje države na obavljanje funkcija »popisivanja stanovništva i kontrole«, uz postepeno ali stalno slabljenje njezinih funkcija prisile, zahtijevalo je stanovito blagostanje. A tog nužnog uvjeta nije bilo. Pomoći sa Zapada nije dolazila. Vlast demokratskih sovjeta pokazala se ozbiljnom smetnjom kad je trebalo favorizirati povlaštene skupine koje su bile najpotrebnije u obrani, industriji, tehnici i znanosti. Stvorila se moćna kasta stručnjaka za raspodjelu, koja je sve viša jačala zahvaljujući operaciji koja je sve prije nego soci-

jalistička, a sastoji se u tome da uzmeš od desetoricu da bi dao jednomet.

Kako je i zašto moguće da su izvanredni privredni uspjesi postignuti u posljednje vrijeme još više produbili nejednakost, umjesto da je ublaže, i ojačali birokraciju koja je od »deformacije« pre rasla u vladajući sustav? Prije nego što pokušamo odgovoriti na to pitanje, čujmo što najmjerodavniji šefovi sovjetske birokracije kažu o svom režimu.

»Potpuna pobjeda socijalizma«
i »učvršćenje diktature«

Pobjedu socijalizma nekoliko su puta najavljivali u SSSR-u, a na osobito kategoričan način nakon »likvidacije kulaka kao klase«. 30. siječnja 1931., komentirajući jedan Staljinov govor, *Pravda* je pisala: »Drugi petogodišnji plan odstranit će posljednje ostatke kapitalističkih elemenata iz naše privrede« (potcrtao pisac). Ako polazimo s tog stajališta i država bi istodobno moralna nepovratno nestati jer ondje gdje su likvidirani »posljednji ostaci« kapitalizma država nema što raditi. »Vlast sovjeta — kaže se u toj točki u programu boljevičke partije — javno priznanje da svaka država ima nužno klasni značaj sve dok potpuno ne isčezne podjela društva na klase, a s njom i svaki državni autoritet.« Ali čim su neoprezni moskovski teoretičari pokušali iz likvidacije »posljednjih ostataka kapitalizma« — što oni prihvaćaju kao gotovu činjenicu — izvesti zaključak o odumiranju države, birokracija je njihove teorije proglašila »kontrarevolucionarnim.«

Gdje je dakle teoretska zabluda birokracije: u glavnoj pretpostavci ili u dedukciji? U jednoj i drugoj. Opozicija je na prve izjave o potpunoj pobjedi odgovorila upozorenjem da se takve tvrdnje ne mogu ograničiti isključivo na pravno-društvene odnose koji su uz to još u suprotnosti, a u poljoprivredi čak i nesazrjeli, ako se pri tom zapostavi glavni kriterij, tj. postignuti stupanj proizvodnosti rada. I pravni oblici imaju društveni sadržaj koji se duboko mijenja prema stupnju tehničkog razvoja: »Pravo se nikad ne može izdići iznad ekonomskog sustava i kulturnog razvoja

uvjetovana tim sustavom« (Marx). Sovjetski oblici vlasništva koji bi se temeljili na najnovijim tečevinama američke tehnike i koji bi obuhvatili sve privredne grane, bili bi već prvi stadij socijalizma. Međutim, s obzirom na nisku proizvodnost sovjetski oblici znače tek prelazni sistem o čijoj sudbini povijest još nije dala konačan sud.

»Zar nije nevjerljivo — pisao sam u ožujku 1932 — u zemlji vlada neprestana nestaćica robe, opskrba je vrlo neredovita, a službena proročišta objavljaju kako je 'zemlja već ušla u socijalističko razdoblje'? Može li se socijalizam gore kompromitirati?« Karl Radek, jedan od uvaženih publicista sovjetskih rukovodećih krugova, odgovorio je na tu zamjerku u posebnom broju *Berliner Tageblatta* posvećenom SSSR-u (svibanj 1932) riječima koje zaslužuju biti sačuvane za potomstvo: »Mlijeko je proizvod krave a ne socijalizma, pa ako je netko pomiješao socijalizam s predodžbom o zemlji u kojoj teče med i mlijeko, taj doista nije kadar shvatiti da jedna zemlja može doseći viši stupanj razvoja a da zato materijalni položaj mnoštva ne mora biti trenutačno poboljšan.« To je napisano u trenutku kad je u zemlji vladao strahovit glad.

Socijalizam je sistem planske proizvodnje kojeg je svrha najbolje zadovoljenje ljudskih potreba. Ako to nije, ne zасlužuje naziv socijalizma. Ako su krave proglašene društvenim vlasništvom, no ako ih uz to ima premalo ili su im vima prešušila, zbog nestaćice mlijeka započet će sukobi između grada i sela, kolhoza i inokosnih poljoprivrednika, između raznih slojeva proletarijata, između birokracije i radništva kao cjeline. Upravo zato što su krave bile podruštvenjene, seljaci su ih masovno klali. A društveni odnosi, nastali zbog nestaćice, mogu sa svoje strane prouzročiti povratak na »svu onu staru zbrku«. To je bio odgovor na Radekove riječi.

U rezoluciji od 20. kolovoza 1935. VII kongres Kominterne svečano potvrđuje da su »konačna i trajna pobjeda socijalizma te svestrano učvršćenje države diktature proletarijata« u SSSR-u rezultat uspjeha nacionalizirane industrije, uklanjanja kapitalističkih elemenata i likvidacije kulaka kao klase. Unatoč svom kategoričnom obliku, tvrdnja Kominterne duboko je u sebi protuslovna: ako je socijalizam »konačno i trajno« pobijedio,

ne samo kao načelo nego kao živa društvena organizacija, tada je novo »učvršćenje« diktature očigledna besmislica. I obratno, ako učvršćenje diktature odgovara zbiljskim potrebama sistema, onda smo još daleko od pobjede socijalizma. Svaki trijezan, a kamoli marksistički političar shvatit će da već sama potreba za »učvršćenjem« diktature, tj. državne prisile, nije dokaz pobjede besklasne društvene harmonije, nego naprotiv dokaz jačanja novih društvenih suprotnosti. Gdje im je izvor? U nestaćici životnih sredstava koja je posljedica niske proizvodnosti rada.

Lenjin je jednom dao ovakvu definiciju socijalizma: »Vlast sovjeta plus elektrifikacija.« Ta epiigramska definicija koja je svojom sažetošću odgovarala propagandističkim ciljevima, pretpostavljala je u svakom slučaju kao najnižu polaznu točku kapitalistički stupanj elektrifikacije. Ali u SSSR-u još danas na jednog stanovnika dolazi tri puta manje električne energije nego u razvijenim kapitalističkim zemljama. S obzirom na činjenicu da je sovjete u međuvremenu potisnuto aparat neovisan o masama, Kominterni ne preostaje drugo nego izjaviti kako je socijalizam »vlast birokracije plus trećina kapitalističke elektrifikacije«. Takva će definicija biti fotografski točna, ali za socijalizam u njoj neće biti odveć mjesta.

U govoru što ga je u studenom 1935. održao stahanovcima, složivši se s empirijskim ciljevima konferencije, Staljin neočekivano dodaje: »Zašto socijalizam *može* i *mora* pobijediti, zašto će socijalizam nužno *pobijediti* kapitalistički sistem? Zato što može i mora ostvarivati... višu proizvodnost rada.« Opozivajući time ne samo rezoluciju Kominterne donijetu tri mjeseca ranije, nego i brojne vlastite izjave, Staljin taj put govori o »pobjedi« u budućnosti: socijalizam će pobijediti kapitalizam kad ga pretekne u proizvodnosti rada. Kako vidimo, s okolnostima se ne mijenjaju samo glagolska vremena nego i društveni kriteriji. Sovjetskom građaninu uistinu nije lako slijediti »opću liniju«.

I konačno, 1. ožujka 1936. u razgovoru s gospodinom Royem Howardom, Staljin daje novu definiciju sovjetskog uređenja: »Društvena organizacija što smo je stvorili može se nazvati sovjetskom, socijalističkom. Premda još nije potpuno dovrše-

na, ona je u biti socijalistička organizacija društva.« U toj namjerno zbrkanoj definiciji ima protuslovnosti gotovo koliko i riječi. Društvena organizacija tu je označena kao »sovjetska, socijalistička«. Ali sovjeti su oblik države, a socijalizam je društveno uređenje. Sa stajališta koje nas zanima ti izrazi ne samo što nisu istovjetni nego su međusobno oprečni. Kad organizacija postane socijalistička, sovjeti moraju nestati, baš kao što se uklanjuju skele kad je zdanje jednom dovršeno. Zato Staljin dodaje sitan ispravak: »Socijalizam nije potpuno dovršen.« Sto to znači »nije potpuno«? Treba li mu još 5 ili 75%? To nam nije rečeno, kao što nam nije kazano ni što bi trebalo razumijevati pod »biti« socijalističke organizacije društva. Jesu li to oblici vlasništva ili tehnika? Ta definicija već i zbog same svoje nejasnoće znači stanovito povlačenje u usporedbi s mnogo kategorickim parolama iz 1931. i 1935. Još jedan takav korak, i morat će se priznati da korijen svake društvene organizacije tvore proizvodne snage, a da je sovjetski korijen još preslab za socijalističku biljku i za ljudsku sreću koja joj je najviši cilj.

IV

BORBA ZA PROIZVODNOST RADA

Plan i novac

U prethodnom poglavlju analizirali smo sovjetsko uređenje sa stajališta države.

Isto ćemo pokušati sa stajališta novčanog prometa. Ta dva problema, problem države i novca, imaju nekoliko zajedničkih momenata jer se konično i jedan i drugi svode na najvažniji od svih problema, a to je proizvodnost rada. Estatistička prisila i monetarna prisila dio su naslijeda društva podijeljenog na klase, koje može odrediti odnose među ljudima samo s pomoću fetiša, vjerskih ili svjetovnih, stavljajući ga pod zaštitu najopasnijeg od njih, tj. države s velikim nožem među zubima. U komunističkom će društvu država i novac nestati. Njihovo postupno odumiranje mora dakle započeti već u socijalizmu. O pravoj pobjedi socijalizma moći će se govoriti tek od povijesnog trenutka kad država bude država samo napol i kad novac izgubi svoju čarobnu moć. To će značiti da socijalizam, oslobodivši se kapitalističkih fetiša, počinje uspostavljati među ljudima čistije, slobodnije i dostojnije odnose.

Zahtjev da se »ukine« novac, da se »ukine« nadničarstvo ili »eliminira« država i obitelj, što je karakterističan za anarhizam, važan je samo kao obrazac mehanicističke misli. Novac ne može biti proizvoljno »ukinut«, baš kao što ni država, odnosno obitelj, ne mogu biti »eliminirane«. Oni moraju dokraja ispuniti svoju povijesnu zadaću, izgubiti svoje značenje, pa tek onda nestati. Fetiši-

zam novca zadobit će smrtni udarac istom kad se uslijed neprestanog porasta drutšvenog bogatstva dvonošci oslobođe računanja svake minute preko vremenog rada i ponizujuće brije za količinu obroka. Kad izgubi svoju današnju moć da čovjeku donese sreću ili ga bac u blato, novac će se svesti na obično knjigovodstveno sredstvo prikladno za plan i statistiku. Kasnije će se društvo vjerojatno oslobođiti i takva oblika poslovanja... No, tu briju prepustimo našim unucima koji će sigurno biti inteligentniji od nas.

Nacionalizacija proizvodnih sredstava i kredita, prijelaz unutarnje trgovine u ruke zadruga i države, monopol na vanjsku trgovinu, kolektivizacija privrede, zakonodavstvo koje propisuje prava nasljedstva, sve su to čimbenici koji tjesno ograničavaju osobnu akumulaciju novca i otežavaju pretvaranje novca u privatni kapital (lihvarske, trgovacke i industrijski). Međutim, ta funkcija novca, koja je vezana uz eksploataciju, ne odumire već u početku proleterske revolucije nego se u drugčijem obliku prenosi na državu koja postaje univerzalni trgovac, bankar i industrijač. S druge strane temeljne funkcije novca *kao mjerila vrijednosti, prometnog i platežnog sredstva* ostaju i dalje na snazi, što više zadobivaju šire djelatno polje nego što su ga imale u kapitalističkom uređenju.

Administrativno planiranje pokazalo je svoju snagu, ali istodobno i granice svoje snage. Privredni plan, zamišljen *a priori*, osobito u jednoj zaostaloj zemlji od 170 milijuna stanovnika, koju razdiru duboke suprotnosti između grada i sela, nije nekaj nepovrediva dogma nego radna pretpostavka koju treba provjeravati i mijenjati tijekom provedbe. Mogli bismo čak postaviti pravilo: što je administrativna direktiva »kruča«, to je položaj privrednih upravljača teži. Pri usklađivanju i prilagođavanju plana moraju djelovati dva pokretača: *politički*, stvoren istinskim sudjelovanjem zainteresiranih masa u upravljanju, što se međutim ne može zamisliti bez sovjetske demokracije, i *financijski*, koji proistječe iz efektivnog provjeravanja *apriornih* proračuna s pomoću jednog općeg ekvivalenta, što je opet nemoguće bez stabilnog novčanog sustava.

Uloga novca u sovjetskoj privredi ne samo što nije završena nego se naprotiv mora još dokraja

razviti. Prijelazno razdoblje između kapitalizma i socijalizma, gledano u cjelini, ne zahtijeva smanjenje prometa robe nego naprotiv njegovo maksimalno povećanje. Sve se industrijske grane preobražavaju i rastu, neprestano se stvaraju nove, a svima treba uzajamno odrediti položaj, kako kvantitativno tako i kvalitativno. Likvidacija seljačke privrede koja je proizvodila za neposrednu potrošnju, a istodobno likvidacija zatvorene obiteljske proizvodnje, znači da je sva ona radna energija koja se prije trošila u uskim granicama seoskog gospodarstva ili u obiteljskoj nastambi ušla u društveni, a samim tim i u novčani promet. Prvi put u povijesti svi proizvodi i sve usluge mogu se međusobno razmjenjivati.

S druge strane, uspješna izgradnja socijalizma nezamisliva je bez uklapanja neposrednog osobnog interesa i egoizma proizvođača i potrošača u planjski sustav. Ti se čimbenici mogu korisno očitovati samo ako raspolažu uobičajenim, sigurnim i elastičnim sredstvom: novcem. Porast proizvodnosti rada i poboljšanje kvalitete proizvodnje ne mogu se nikako ostvariti bez osnovne mjerne jedinice koja će slobodno prodrijeti u sve pore privrede, a to je čvrsta monetarna jedinica. Iz toga jasno proizlazi da je u prijelaznoj privredi, jednakoj kao i u kapitalističkom uređenju, jedina prava moneta ona koja ima zlatno pokriće. Svaka druga moneta bila bi samo nadomjestak. Točno je dođuće da je sovjetska država istodobno gospodar robne mase i ustanove za izdavanje novčanica. No to ni u čemu ne mijenja stvar; upravne manipulacije za utvrđivanje utvrđenih cijena ne stvaraju stabilnu novčanu jedinicu i ne mogu je nadomjestiti ni u vanjskoj a još manje u unutarnjoj trgovini.

Lišen vlastite, tj. zlatne podloge, novčani sustav SSSR-a nužno je zatvoren sustav kao što je slučaj i u nekim kapitalističkim zemljama. Rubalj ne postoji za svjetsko tržište. SSSR lakše podnosi nedostatke takva sustava nego Njemačka ili Italija, djelomice zbog monopola na vanjsku trgovinu, a uglavnom zbog prirodnih bogatstava zemlje. Jedino ga ta bogatstva spasavaju da se ne uguši u čeljustima autarkije. Ali povjesna zadaća ne sastoji se u tome da se ekonomija guši nego da se, s obzirom na najviša dostignuća svjetskog tržišta,

stvara i razvija snažna, nacionalna ekonomija koja će osigurati najbolje iskorištavanje vremena a time i pun zamah kulture.

Upravo je sovjetskoj privredi, koja prolazi kroz neprestane tehničke revolucije i grandiozna iskustva, najpotrebnije stalno provjeravanje s pomoću stalnog osnovnog mjerila vrijednosti. Teoretski je izvan sumnje da bi rezultat petogodišnjih planova bio neusporedivo bolji kad bi SSSR raspolagao zlatnim rubljem. Ali o onom čega nema teško je donositi sud. Nemojmo od siromaštva praviti vrline jer će nas to dovesti do novih gubitaka i novih ekonomskih pogrešaka.

Socijalistička inflacija

Povijest sovjetskoga novčanog sustava, a isto tako i povijest ekonomskih teškoća, uspjeha i neuspjeha, točno se poklapa s historijatom krivudanja birokratske misli.

Obnova rublja u godinama 1922—1924, u vezi s prijelazom na Nep, tjesno je povezana s obnovom normi buržoaskog prava u raspodjeli potrošnih dobara. Červonjec je bio u središtu vladine pažnje u vrijeme orijentacije na kulaka. No za prve peto-ljetke otvorile su se sve brane inflaciji. Od 0,7 milijarde rubalja u početku 1925. ukupan zbroj emisija porastao je u 1928. na razmjerno skromnu brojku od 1,7 milijarde, izravnavši se približno s prometom carskoga papirnog novca uoči rata, ali dakako bez nekadašnjeg metalnog pokrića. Potom krivulja inflacije iz godine u godinu sve grozničavije skače: 2 — 2, 8 — 4, 3 — 5, 5 — 8,4. Posljednju broju od 8,4 milijarde rubalja dosegla je u početku 1933. Tada počinju godine razmišljanja i povlačenja: 6,9 — 7, 7 — 7,9 milijardi (1935).

Rubalj od 1924, koji je službeno kotirao 13 franka, pada u studenom 1935. na 3 franka, što znači na manje od četvrtine nekadašnje vrijednosti, gotovo na vrijednost francuskog franka nakon rata. Oba ta tečaja, i stari i novi, u zbilji su potpuno konvencionalni jer kupovna moć rublja, u usporedbi sa svjetskim cijenama, odgovara otprilike vrijednosti od 1,50 franka. No već sam opseg devalvacije pokazuje kakvom je vrtoglavom brzinom padala sovjetska valuta do 1934.

U jeku svog ekonomskog avanturizma Staljin je obećao da će Nep, tj. tržiste, poslati »do đavla«. Sva je štampa, kao i 1918. godine, govorila o koначnoj zamjeni oblika kupo-prodaje »izravnom socijalističkom raspodjelom« kojoj će potrošačka doznaka biti vanjski znak. Inflaciju su odlučno nijekali, govoreći o njoj kao o pojavi općenito stranoj socijalističkom poretku. »Stabilnost sovjetske valute — izjavljivao je Staljin u siječnju 1933 — jamče prije svega velike količine robe kojima raspolaže država i koje daje u promet po utvrđenim cijenama.« Premda taj zagonetni aforizam nitko nije razvio ni protumačio (a možda upravo zbog njegove zagonetnosti), on je postao temeljni zakon sovjetske novčane teorije ili točnije nijekanja inflacije. Červonjec više nije bio opći ekvivalent već samo opća sjenka »goleme« količine robe, pa se mogao skraćivati ili produljivati kao svaka sjena. Ako je u toj utješljivoj doktrini bilo ikakva smisla, onda je to ovo: sovjetska moneta prestala je biti moneta i više nije bila mjerilo vrijednosti. »Stalne cijene« određivala je država, Červonjec se sveo na nešto poput opće potrošačke karte, ukratko socijalizam je pobijedio »konačno i trajno«.

Najutopističke ideje ratnog komunizma počele su ponovno oživljavati na novoj ekonomskoj osnovi koja je doduše bila nešto viša ali na žalost potpuno nedostatna za ukidanje novca. U rukovođećim krugovima potpuno je prevladalo mišljenje da se u planskoj ekonomiji ne treba bojati inflacije. To je otprilike isto kao kad bi netko tvrdio da vodeni put nije opasan za brod ako u njemu postoji kompas. Zapravo inflacija novca, dovodeći neizbjježivo do inflacije kredita, zamjenjuje zbiljske vrijednosti fiktivnima i iznutra nagriza plansku ekonomiju.

Nepotrebno je isticati kako je inflacija značila udaranje teških nameta na radništvo. Što se tiče njezinih prednosti za socijalizam, one su vrlo dvojbenе. Proizvodni aparat pokazivao je doduše brz rast, ali privredna djelotvornost velikih novosagrađenih poduzeća nije se ocjenjivala prema mjerilima ekonomije nego prema kriterijima statističke. Zapovijedajući rubljem, tj. dajući mu proizvoljno različitu kupovnu moć u raznim slojevima stanovništva, birokracija se lišila neizbjježivog instrumenta za objektivno mjerjenje vlastitih uspe-

ha i neuspjeha. Pomanjkanje točnog knjigovodstva koje se na papiru prikriva kombinacijama »konvencionalnog rublja« uzrokuje u zbilji gubitke individualnog stimulansa, nisku proizvodnost i još slabiju kvalitetu robe.

Taj štetni proces poprimio je već tijekom prve petoljetke opasne razmjere. U srpnju 1931. Staljin je objasnio svojih znamenitih »šest uvjeta« kojima je bila svrha smanjiti cijene. Ti »uvjeti« (nadnica sukladna individualnom učinku rada, proračun cijene itd.) nisu sadržavali ništa novo; »norme buržoaskog prava« potjecale su još od početka Nepa, a produžio ih je i razvio XII kongres Partije početkom 1923. Staljin je na njih nabasao tek 1931. kad ga je na to navelo opadanje efikasnosti investicija u industriji. Iduće dvije godine u sovjetskoj štampi gotovo da nije bilo članka koji se nije pozivao na spasonosnu moć »uvjeta«. Kako se međutim inflacija nastavljala, bolesti koje je izazvala nisu se, dakako, dale tako lako izlječiti. Ni oštretaznene mjere protiv sabotera nisu imale većeg učinka.

Danas nam se čini gotovo nevjerljivim da je birokracija, objavivši rat »anonimnosti« i »uravniteljovci« u radu, tj. prosječnom radu plaćenom »prosječnom« nadnicom jednakom za sve, istodobno poslala »do đavola« Nep, drugim riječima novčanu procjenu robe, uključujući i radnu snagu. Obnavljajući jednom rukom »buržoaske norme«, drugom je uništavala jedini koristan instrument. »Rezervirani magazini« zamijenili su trgovinu, u cijena ma je zavladala neopisiva zbrka, a zbog toga se nužno morala izgubiti svača sukladnost između individualnog rada i individualne nadnice. Kod radnika je stimulans osobnog interesa bio ubijen.

I najstroži propisi o privrednim proračunima, kvaliteti proizvoda, o cijeni i proizvodnosti rada pogađali su u prazno. To nije sprečavalo rukovodioce da sve neuspjehe pripisu namjernom neizvršavanju šest Staljinovih naputaka. I najprikrivenija aluzija na inflaciju proglašavala se zločinom. Vlasti su prednjačile u takvoj vrsti iskrenosti optužujući ponekad učitelje zbog zanemarivanja pravila higijene, a pri tom su im zabranjivali iznijeti istinu o nestaćici sapuna.

Stabilnost červonjeca bila je nekad u središtu borbe skupina u boljševičkoj partiji. Stajalište opo-

zicije (1927) zahtjevalo je »bezuvjetnu stabilnost novčane jedinice«. Taj je zahtjev u idućim godinama ostao misao vodilja stavova opozicije. »Zastaviti željeznom rukom inflaciju — pisalo je 1932. glasilo opozicije u inozemstvu — i uspostaviti čvrstu novčanu jedinicu, čak uz cijenu smrtonog smanjenja investicija kapitala...« Reklo bi se da su zagovornici »kornjačna koraka« i »superindustrijalizatori« zamijenili uloge. U odgovor na hvalisanje o tržištu »poslanom do đavola« opozicija je preporučila planskoj komisiji da u svojim uredima izvjesi ovu parolu: »Inflacija je sifilis planske privrede.«

Posljedice inflacije osjetile su se teško i u poljoprivredi. U vrijeme kad je politika što se provodila na selu favorizirala kulaka, mislilo se da će se socijalistički preobražaj poljoprivrede na osnovama Nepa ostvarivati više desetljeća putem zadružarstva. Obuhvaćajući redom i postupice različita područja, kao što su skladištenje, prodaja i kredit zadružarstvo je prema predviđanjima trebalo socijalizirati proizvodnju. To se sve jedno nazivalo »zadružnim Lenjinovim planom«. Zbilja je, kako znamo, išla potpuno drukčijim, što više suprotnim putem nasilne eksproprijacije i integralne kolektivizacije. Više nije bilo govora o postepenom podruštvljenju raznih privrednih funkcija sukladno s mogućnostima što će ih dati materijalni i kulturni razvoj. Kolektivizacija se provodila kao da je bila riječ o neposrednom uspostavljanju komunističkog uređenja u poljoprivredi.

To je osim uništenja gotovo više od polovice stočnog fonda imalo još jednu težu posljedicu, a to je bila posvermašnja ravnodušnost kolhoznika prema društvenom vlasništvu i rezultatima vlastitog rada. Vlada se povlačila u neredu. Seljaci su opet dobili privatno vlasništvo — kokoši, svinje, ovce i koze. Dobili su i zemljište u blizini svojih domova. Film kolektivizacije odvijao se u obrnutom smjeru.

Ponovnim uvođenjem individualnih gospodarstava vlada je pristala na kompromis plaćajući tako neku vrstu ujcjene individualističkim stremljenjima seljaka. Kolhozi su se i dalje održali, pa se na prvi pogled čini da to odstupanje nije od bitnije važnosti. Istinu govoreći, teško da bi netko mogao procijeniti njegovo značenje. Ne uzimajući u obzir

kolhoznu aristokraciju, prosječni seljak zasad kudikamo više pokriva svoje potrebe radom »za sebe« nego sudjelovanjem u kolhozu. Nije rijedak slučaj da je dohodak što ga dobiva od individualnog gospodarstva — osobito ako se bavi gajenjem industrijskih biljaka, vrtlarstvom ili stočarstvom — dva ili tri puta veći od nadnice što je zarađuje u kolektivnoj proizvodnji. Ta činjenica, koju je potvrdila cijelokupna sovjetska štampa, otkriva na jednoj strani nerazumno rasipanje radne snage milijuna ljudi, osobito žena, na sitnim kulturama, a s druge strane vrlo nizak radni učinak u kolhozima.

Da bi se podigla krupna kolektivna poljoprivreda, trebalo je ponovno progovoriti seljaku jezikom koji razumije, vratiti se, drugim riječima, od poreza u naturi na trgovinu, otvoriti tržišta, ukratko zamoliti đavlja da vrati Nep koji mu je preuranjeno bio stavljen na raspolaganje. Pokazalo se dakle da je prijelaz na razmjerno stabilno novčano knjigovodstvo nužan uvjet za daljnji razvoj poljoprivrede.

Obnova rublja

Stara je mudrost da Minervina sova slijeće u sumrak. Tako je i teorija »socijalističkog sistema« o novcu zadobila svoje puno značenje istom u sumračje iluzija o inflaciji. Poslušni profesori bili su na Staljinovim riječima izgradili čitavu teoriju prema kojoj je sovjetska cijena, suprotno od tržišne, isključivo diktirana planom ili direktivama. To nije privredna nego administrativna kategorija kojoj je bila svrha pospješiti novu raspodjelu nacionalnog dohotka u interesu socijalizma. Profesori su međutim zaboravili objasniti kako se cijene mogu »dirigirati« bez poznavanja stvarne cijene i kako se može izračunati tu cijenu ako sve cijene izražavaju volju birokracije umjesto da su izraz količine društveno potrebnog rada za proizvodnju robe. Vlada je naime za provedbu nove raspodjele dohotka raspologala moćnim polugama kao što su porezi, budžet i kreditni sustav. Prema budžetu rashoda od 1936. više od 37,6 milijardi namijenjeno je izravno radnim granama privrede, a druge milijarde idu onamo neizravno. Računarski tehni-

čari za budžet i kreditiranje potpuno su dostatni za plansku raspodjelu nacionalnog dohotka. Što se tiče cijena, oni će to uspješnije poslužiti socijalizmu što će otvoreniće i poštenije iznositi sadašnje privredne odnose.

Iskustvo je u tome već reklo svoju riječ. »Direktivna« cijena pokazala se u životu drukčjom nego u znanstvenim knjigama. Za jedan isti proizvod ustanovljeno je nekoliko različitih kategorija cijena. U njihovim širokim pukotinama slobodno su se ugnijezdile sve moguće špekulacije, sve vrste parazitizma i favoritizma, te ostalih poroka. I to nije bila iznimka nego mnogo češće pravilo. Červonjec, koji je imao biti stabilna sjena čvrstih cijena, sveo se na sjenu samog sebe.

Trebalo je ponovno provesti oštar zaokret u orientaciji, ali ovaj put zbog teškoća nastalih iz privrednih uspjeha. Godina 1935. započela je ukinjanjem potrošačkih doznaka za kruh, u listopadu te godine bile su ukinute potrošačke karte za druge prehrambene proizvode, a početkom siječnja 1936. i karte za proizvode široke potrošnje. Privredni odnosi između radnika u gradu i na selu postupice su se vraćali na novčani oblik. Rubalj je sve više postajao akcione sredstvo stanovništva na raznim privrednim područjima, počevši od kvalitete i kvantitete potrošnih dobara. Sovjetska se privreda ne može racionalizirati ni na koji drugi način.

Predsjednik planske komisije izjavio je u prosincu 1935: »Sadašnji sustav odnosa između banaka i privrede treba mijenjati, a banke su dužne na osnovi rublja provesti zbiljsku kontrolu.« Tako su se rušile iluzije o administrativnoj cijeni i gasio kult administrativnog plana. Ako nastupanje socijalizma u novčarstvu znači pretvaranje rublja u potrošačku doznamku, onda bi reforme od 1935. trebalo držati udaljavanjem od socijalizma. Ali takva ocjena bila bi u temelju pogrešna. To što je rubalj istisnuo potrošačku doznamku, znači odbacivanje jedne fikcije i otvoreno priznanje da je potrebno stvoriti prve temelje socijalizma vraćanjem na buržoaske metode raspodjele.

Na sjednici Izvršnog komiteta Sovjeta, u siječnju 1935. narodni komesar za financije izjavio je: »Sovjetski rubalj čvršći je no ikoja valuta na svijetu. Bilo bi pogrešno u tim riječima vidjeti sa-

mo hvalisanje. Budžet SSSR-a svake godine pokazuje višak prihoda u odnosu prema rashodima. Iako nije obimna, vanjska trgovina ima pozitivnu bilancu. Zlatna rezerva rublja u centralnoj banci prelazi danas vrijednost od jedne milijarde. U načinu imala sve više zlata, pa se zbog toga s pravom drži da će SSSR 1936. zauzeti prvo mjesto na svijetu. Nakon obnove tržišta porast prometa robe sve je važniji. Inflacija je praktično zaustavljena 1934. Postoje dakle elementi za stanovitu stabilizaciju rublja. Unatoč tome izjavu komesara za financije moramo protumačiti kao stanovitu inflaciju optimizma. Premda rubalj nalazi snažan oslonac u općem poletu privrede, pretjerana cijena proizvodnje i dalje je njegova Ahilova peta. Rubalj će postati najstabilnija monetarna jedinica na svijetu istom onda kada sovjetska proizvodnost premaši svjetsku razinu, tj. kad rublu dođe smrtni čas.

S tehničke strane rublju treba još puno toga da postigne paritet. Dok rezerva u zlatu iznosi nešto više od milijarde, zemlja ima u opticaju otprije osam milijardi u papiru. Pokriće iznosi dakle samo 12,5%. Zlato u Državnoj banci zasad je više nepovrediva zaliha za slučaj rata negoli podloga za novčani sustav. Dakako primjena mjerila u zlatu, što bi bilo poželjno za izradivanje preciznijih privrednih planova i pojednostavljenje međunarodnih odnosa, nije u višoj fazi razvoja teoretski isključena. Prije nego što odumre, novčani sustav može još jedanput zadobiti sjaj čistog zlata. U svakom slučaju to se pitanje neće tako brzo postaviti.

U bliskoj budućnosti ne može biti ni govora o paritetu u zlatu. No, bude li vlada, stvarajući zlatnu rezervu, uznaštojala barem teoretski povećati postotak pokrića, bude li se izdavanje novčanica ograničavalo iz objektivnih razloga neovisnih o volji birokracije, sovjetski rubalj moći će postupno postići razmjernu stabilnost. A korist od toga bila bi neprocjenjiva. Odlučnim spriječavanjem inflacije novčani sustav, iako lišen prednosti pariteta u zlatu, mogao bi pridonijeti da se zaliječe duboke rane što ih je privrednim organizmima u proteklim godinama zadao birokratski subjektivizam.

Stahanovski pokret

»Citava ekonomija — rekao je Marx — svodi se u krajnjoj liniji na ekonomiju vremena«, što drugim riječima znači na borbu čovjeka protiv prirode na svim stupnjevima civilizacije. Povijest se u svom temelju svodi na ostvarivanje ekonomije radnog vremena. Socijalizam se ne može opravdati samim ukidanjem eksploracije, on treba društvu osigurati veću ekonomiju vremena nego što to može kapitalizam. Kad se taj uvjet ne bi ispunio, ukidanje eksploracije bilo bi tek jedna uzbudljiva epizoda bez budućnosti. Prvo povijesno iskustvo socijalističkih metoda pokazalo je kako su široke njihove mogućnosti. Ali sovjetska ekonomija još ni izdaleka nije naučila iskoristavati vrijeme koje je najdragocjenija sirovina civilizacije. Važnost tehnike kao glavnog sredstva ekonomije vremena ne daje još na sovjetskom području rezultate koje normalno postiže u svojoj kapitalističkoj domovini. U toj točki, odlučnoj za čitavu civilizaciju, socijalizam još nije pobijedio. Sve suprotne tvrdnje samo su plod neupućenosti ili šarlatanstva.

Molotov, koji zaslužuje priznanje zato što katkad nešto smjeliye izlazi iz okvira obredne fraze nego što je slučaj s ostalim sovjetskim rukovodiocima, rekao je na sjednici Izvršnog komiteta održanoj u siječnju 1936: »Prosječni stupanj proizvodnosti rada... kod nas je još primjetljivo niži nego u Americi i Europi.« Trebao je precizirati da je ta razina tri, pet, čak i deset puta niža nego u Europi i Americi, zbog čega su cijene u nas mnogo veće. U istom Molotovljevu govoru стоји još jedno općenitije priznanje: »Prolječna kulturna razina naših radnika još je niža od kulturnog stupnja u mnogim kapitalističkim zemljama.« Trebao je dodati: i njihov prosječni materijalni položaj. Nepotrebno je isticati s kakvom nemilosrdnom oštalicom te pronicave riječi, izgovorene usput, opovrgavaju hvalisanja bezbrojnih službenih osoba i bljučava zastranjivanja inozemnih »prijatelja«.

Bitka za porast proizvodnosti rada i briga za za obranu tvore glavni sadržaj djelatnosti sovjetske vlade. U pojedinim etapama razvoja SSSR-a ta bitka poprimala je različite oblike. Metode »udarničkih brigada«, koje su se primjenjivale tijekom provedbe prvoga i na početku drugog peto-

godišnjeg plana, temeljile su se na agitaciji, osobnom primjeru, administrativnom pritisku i na različitim oblicima poticanja i povlastica koje su te skupine dobivale. Pokušaji da se uvede neka vrsta rada po komadu, na osnovi »šest uvjeta« iz 1931, razbili su se o fiktivni novac i različitost cijena. Sustav državne raspodjele proizvoda je elastičnu diferencijaciju nagrađivanja rada zamjenio »nagradama«, što je u zbilji značilo samovoljom birokracije. Zbog trke za povlasticama u redove udarnika uvlaci se sve veći broj dosjetljivih ljudi koji su se oslanjali na sigurnu i moćnu zaštitu. Tako se cijeli sustav na kraju našao u suprotnosti s ciljevima koje je sebi bio postavio.

Tek ukidanjem doznaka za opskrbu, početkom stabilizacije rublja i jedinstvenošću cijena stvorene su mogućnosti za uvođenje rada po komadu ili po zadatku. Udarničke brigade naslijedio je stahanovski pokret. Uvažavajući činjenicu da rubalj dobiva stvarniju vrijednost, radnici postaju pažljiviji pri radu na stroju i uspijevaju bolje iskoristiti vrijeme. Stahanovski pokret ponajviše znači intenzifikaciju rada, pa čak i produženje radnog dana: stahanovci izvan radnog vremena uređuju svoj alat i radno mjesto, pripremaju sirovine, daju (ako je riječ o brigadirima) upute svojim brigadama. Od sedmosatnog radnog dana često preostaje samo naziv.

Tajnu rada po komadu koja omogućava sustav maksimalne eksploatacije bez uočljive prisile nisu otkrili sovjetski administratori. Marx ju je držao postupkom »koji najbolje odgovara kapitalističkom svijetu proizvodnje«. Radnici su tu novost primili nerado, čak s izrazitom odbojnošću. Dručki stav bilo bi teško očekivati. Ali nedvojbeno je da su u stahanovskom pokretu sudjelovali pravi, oduševljeni socijalisti. S druge strane teško je reći je li takvih bilo više od karijerista i blefera. Radništvo prilazi novom nagrađivanju rada sa stajališta rublja i često mora priznati kako se rubalj istanio.

Premda se vraćanje sovjetske vlade na rad po komadu nakon »konačne i trajne pobjede socijalizma« u prvi tren čini kao neka vrsta povlačenja, i tu treba ponoviti isto što smo rekli o rehabilitaciji rublja: to ne znači odreći se socijalizma nego samo odbaciti primitivne iluzije. Riječ je o druk-

čijem obliku nadnica koji je bolje prilagođen zbiljskim mogućnostima zemlje: »Nikad se pravo ne može izdici iznad ekonomskog sustava.«

Ali rukovodeći krugovi SSSR-a ne mogu više živjeti bez društvene kamuflaže. Predsjednik planske komisije, Mežlauk, objavio je na sjednici Izvršnog komiteta održanoj 1936. kako »rubalj postaje jedino i pravo sredstvo ostvarivanja socijalističkog načela nagrađivanja rada«. Ako je u starijim monarhijama sve, do javnih zahoda, bilo kraljevsko, to ne mora značiti da u radničkoj državi baš sve postaje socijalističko. Rubalj je »jedino i pravo sredstvo« za primjenjivanje kapitalističkog načela nagrađivanja, makar to bilo i na osnovi socijalističkih oblika vlasništva. Ta suprotnost dobro nam je poznata. Kao opravdanje novog mita o »socijalističkom« radu po komadu Mežlauk dodaje: »Osnovno je socijalističko načelo da svatko radi prema svojim sposobnostima i da bude plaćen prema ostvarenom radu.« Tu gospodu teorija doista nimalo ne žulja! Kad ritam rada određuje trka za rubljem, onda ljudi ne rade prema svojim »sposobnostima«, tj. prema stanju svojih živaca i mišića, nego se prepričaju i sile. Ta se metoda u krajnjem slučaju može opravdati jedino krutom nuždom. Napraviti od nje »osnovno načelo socijalizma« znači pogaziti ideale jedne nove i više kulture i oboriti ih u ustajalo blato kapitalizma.

Staljin je na tom putu napravio još jedan korak kad je stahanovski pokret prikazao kao »privavljanje uvjeta za prijelaz iz socijalizma u komunizam«. Citatelj sad uviđa koliko je bilo važno dati znanstvenu definiciju pojmove kojima se u SSSR-u služe u svrhe administrativne prakse. Nesumnjivo je da socijalizam kao niža faza komunizma zahtijeva provođenje stroge kontrole nad mjerilima rada i potrošnje, ali je isto tako sigurno da prepostavlja i čovječnije oblike kontrole od onih koje je iznašao izrabljivački duh kapitalizma. A svjedoci smo da se u SSSR-u zaostali ljudski materijal nemilosrdno tjeran na rukovanje tehničkom preuzetom od kapitalizma. U borbi za europske i američke norme, klasične metode izrabljivanja kao što je nadnica po komadu primjenjuju se u tako surovim i rudimentarnim oblicima da ih

ne bi mogli tolerirati čak ni reformistički sindikati u buržoaskim zemljama. Primjedba kako radnici u SSSR-u rade »za vlastiti račun«, može se opravdati samo u povijesnoj perspektivi i uz uvjet, da dat ćemo ne ulazeći ovdje u glavni predmet ove knjige, da se ne daju podjarmiti od svemoćne birokracije. Na svaki način državno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju ne pretvara gnoj u zlato i ne okrunjuje svetačkom aureolom *sweating system*, sustav znoja koji iscrpljuje glavnu proizvodnu snagu: čovjeka. Što se tiče pripravljanja »prijelaza iz socijalizma u komunizam«, ono započinje baš na suprotnoj točki, tj. ne uvođenjem rada po komadu nego upravo ukidanjem toga rada kao naslijedenog ostatka barbarstva.

Još je prerano donositi konačnu bilancu stahanovskog pokreta. Ali već se sada mogu istaknuti bitne crte koje ga obilježavaju, a koje su ujedno karakteristične za sustav u cijelosti. Pojedini rezultati što su ih radnici postigli nesumnjivo su vrlo zanimljivi po tome što otkrivaju mogućnosti koje su dostupne jedino u socijalizmu. Ali od tih rezultata pa do njihova prodora u cjelokupnu privredu još je dalek put. U tjesnoj međuvisnosti procesa proizvodnje stalna visoka proizvodnost rada ne može biti samo plod individualnih nastojanja. Povećanje prosječne proizvodnosti neostvarivo je bez reorganizacije proizvodnje u tvornici i bez reorganizacije odnosa među poduzećima. A kudikamo je teže podići za nekoliko stupnjeva tehničko znanje milijuna radnika nego stimulirati nekoliko stotina naprednijih radnika.

Kako vidjesmo, i sami se rukovodioci tuže na nedovoljnu radnu kulturu sovjetskih radnika. To je samo dio istine. Onaj najmanji. Ruski radnik je nadaren, spretan i lako shvaća. Kad bi se nekoliko stotina ruskih radnika našlo na primjer u uvjetima američke proizvodnje, bilo bi im potrebno svega nekoliko mjeseci, ako ne i tjedana, da se izjednače s odgovarajućim skupinama američkih radnika. Teškoća je u općoj organizaciji rada. Pred suvremenim zadaćama proizvodnje sovjetsko upravno osoblje općenito je mnogo zaostaloje od radnika.

Uz novu tehniku, nadnica po komadu mora neizbjegivo uzrokovati povećanje stupnja proizvodnosti koji je zasad još jako nizak. Ali stvaranje

uvjeta za to traži od administracije, počevši od poslovoda radionica pa sve do kremaljskih vođa, višu kvalifikaciju. Stahanovski pokret vrlo malo odgovara toj potrebi. Birokracija kao i uvek pokušava preskočiti teškoće koje nije kadra svladati. Kad nadnica po komadu ne donosi odmah čudesne rezultate koji se od nje očekuju, u pomoć joj prislaže bjesomučan administrativni pritisak: s jedne strane nagrade i publicitet, s druge strane kazne.

Počeci pokreta bili su obilježeni masovnim kaznenim mjerama protiv tehničkog osoblja, inženjera i radnika optuženih za otpor, sabotažu, a u nekim slučajevima i za ubijanje stahanovaca. Strogost kojom su se te mјere provodile dokaz su snaže otpora. Vodstvo je tu tobоžnju »sabotažu« objašnjavalo političkom opozicijom, no razlozi su najčešće bili u tehničkim, privrednim i kulturnim teškoćama koje su uglavnom potjecale od same birokracije. »Sabotaža« je, kako se čini, bila brzo razbijena. Nezadovoljnici su se prestrašili, a oni pronicaviji zašutjeli su. Sa svih strana pljuštale su brzjavke objavljajući neviđene uspjehе. Činjenica je međutim da su mjesne uprave, dok se radilo samo o pojedinačnim pionirima, nastojale, prema dođivenim naređenjima, da im u svemu olakšaju rad, makar to bilo i na štetu ostalih radnika u rudniku ili radionici. Ali čim su se radnici masovno stali priključivati stahanovskom pokretu, uprave su se našle u potpunoj zbrici i kolebanju. Pošto nisu znale kako što brže uvesti red u sustav proizvodnje, a kako to objektivno nisu ni mogle, pokušavale su riješiti teškoće naprežući radnu snagu i strojeve. To je isto kao kad uređaj sata uspori hod, pa čavlićem hoćeš silom ubrzati nazupčene kotačice. Stahanovski »danik i desetodnevice unijeli su u život mnogih poduzeća opću zbrku. To nam objašnjava jednu činjenicu koja je u prvi tren nevjerojatna. Naime, porast broja stahanovaca često nije praćen povećanjem nego padom opće proizvodnosti poduzeća.

Cini se da je »junačko« doba tog pokreta prošlo. Počeo je svagdanji rad. Potrebno je učiti. Najviše moraju naučiti oni koji uče druge. Ali upravo ti najmanje žele nešto naučiti. Radionica koja u sovjetskoj ekonomiji koči druge i vuče ih natrag zove se *birokracija*.

V

SOVJETSKI TERMIDOR

Zašto je Staljin pobijedio?

Povjesnik SSSR-a nužno će zaključiti da se politika vladajuće birokracije u svim velikim pitanjima sastojala od niza protuslovlja i krivudanja. Objašnjenje, odnosno opravdanje tih krivudanja »promjenom okolnosti« očigledno nema čvrste osnove. Vladati znači, barem djelomično, i predviđati. Staljinova skupina nije uopće umjela predviđjeti neizbjegive rezultate razvoja koji su joj nekoliko puta zadali teške udarce. Reagirala je administrativnim refleksima stvarajući naknadno teoriju svojih zaokreta, pri čemu je zaboravljala ono što je još jučer naučavala. Na temelju činjenica i vjerodostojnih dokumenata povjesnik će morati zaključiti da je lijeva opozicija dala neusporedivo točniju analizu razvoja u zemlji i puno bolje predvidjela njegov dalji tok.

Ta je tvrdnja u prvih mah u suprotnosti s općepoznatom činjenicom da je ona partijska skupina koja je imala najslabiji dar predviđanja odnosila neprestane pobjede, dok je najoštoumnija trpjela poraz za porazom. Taj prigovor koji se nameće sam od sebe uvjerljiv je samo za one koji, primjenjujući racionalnu misao na politiku, vide u politici samo logičnu diskusiju ili partiju šaha. Politika nije u svoj biti borba argumenata nego interesa i snaga. Osobine rukovodilaca nisu nevažne za ishod bitke, ali nisu jedini ni odlučni čimbenik. Uostalom, svaki od protivničkih tabora traži vođe prema vlastitoj predodžbi.

Februarska je revolucija dovela na vlast Kerenskog i Ceretellija ne zato što su oni bili »inteligentniji« ili »spretniji« od carske vladajuće klike nego zato što su, barem trenutačno, zastupali revolucionarni narod koji se digao protiv starog režima. Ako je Kerenski mogao natjerati Lenjina u ilegalnost, a druge boljševičke pravke utamničiti, to nije bilo zato što im je po svojim osobnim sposobnostima bio nadmoćan, nego zato što je većina radnika i vojnika u tim danima još išla stopama rodoljubne sitne buržoazije. Osobna »superiornost« Kerenskog, ako takav izraz nije neumjestan, sastojala se upravo u tome što nije video dalje od većine pučanstva. Boljševici su pak pobijedili sitnoburžoasku demokraciju ne zbog iznimnih odlika svojih vođa nego zbog pregrupiranja snaga, jer je proletarijat uspio u borbi protiv buržoazije povući za sobom i nezadovoljno seljaštvo.

Slijed etapa velike francuske revolucije, kako u njezinu usponu tako i u padu, također uvjerljivo pokazuje da se snaga »vođa« i »heroja« sastojala prije svega u njihovoj sukladnosti sa značajem klase i društvenih slojeva na koje su se oslanjali. Samo ta sukladnost, a ne nekakva apsolutna nadmoć, omogućila je svakom od njih vlastitom osobom obilježiti određeno povijesno doba. U redoslijedu kojim su se na vlasti smjenjivali Mirabeau, Brissot, Robespierre, Bonaparte, otkrivamo objektivnu zakonitost koja je puno presudnija od osobnih značajki samih povijesnih protagonisti.

Poznato je kako su već dosad revolucije izazivale reakcije, štoviše i kontrarevolucije koje dođuše nikad nisu uspjеле vratiti narod na početnu točku iako su prisvajale lavlji dio njegovih tečevina. Po nekom općem pravilu pioniri, pokretači i vođe, koji su u prvom razdoblju bili na čelu masa, padaju kao žrtve prvog vala reakcije, a u prvi plan izbijaju drugorazrene osobe udružene s dojučerašnjim neprijateljima revolucije. Dramatični dvo-boji nositelja glavnih uloga na političkoj pozornici maskiraju kretanja i pomake u odnosima među klasama, a, također, i duboke mijene u psihologiji masa koje su još jučer bile revolucionarne, što je možda isto tako važno...

U odgovor mnogim drugovima koji su, ne skravajući čuđenje, pitali što se to dogodilo s aktivnošću boljševičke partije i radničke klase, s njim

hovom revolucionarnom inicijativom i pučkom gordošću, i odakle, umjesto tih vrlina, toliko podlosti, kukavičluka, malodušnosti i karijerizma, Rakovski je evocirao obrate francuske revolucije u 18. stoljeću i istakao primjer Babeufa koji se, izasavši iz Opatijske tamnice, sa zaprepaštenjem pitao što se dogodilo s junačkim pukom pariskih predgrađa. Revolucija proždire energiju, individualnu i kolektivnu. Živci popuštaju, svijest slabija, karakter otupljuje. Događaji se nižu prebrzo, pa priliv novih snaga ne može nadoknaditi gubitke. Glad, nezaposlenost, gubitak revolucionarnih kadrava, uklanjanje masa s vodećih položaja, sve je to izazvalo takvu tjelesnu i moralnu anemiju naroda u predgradima da se tek nakon trideset godina uspio opet podići.

Načelna tvrdnja sovjetskih publicista prema kojoj se zakoni buržoaskih revolucija »ne mogu primijeniti« na proletersku revoluciju lišena je svake znanstvene osnove. Proleterski značaj oktobarske revolucije proizlazi iz svjetske situacije i određenog odnosa snaga u zemlji. Klase su se u Rusiji bile stvorile u podneblju carskog barbarstva i zaostalog kapitalizma i nisu se po zapovijedi spremale za socijalističku revoluciju. Naprotiv, upravo zato što je ruski proletarijat, uvelike zaostao, za nekoliko mjeseci proveo skok iz polufeudalne monarhije u socijalističku diktaturu, što je bez premca u povijesti, upravo je zato reakcija u samim njegovim redovima nužno morala istaknuti svoja prava. Jačala je tijekom ratova što su slijedili. Pothranjivali su je vanjski uvjeti i događaji. Nakon jedne intervencije slijedila je druga. Zapadne zemlje nisu davale izravnu pomoć. Umjesto očekivana blagostanja, u zemlji se tvrdokorno ugnijezdila bijeda. Najistaknutiji predstavnici radničke klase bijahu poginuli u građanskom ratu ili su se, podigavši se za nekoliko stupnjeva, odvojili od masa. Tako je nakon čudesne napetosti snaga, nade i iluzija nastupilo dugo razdoblje umora, potisnenosti i razočaranja. Oseka »pučke gordosti« uvjetovala je plimu karijerizma i kukavičluka. Te plime i oseke iznijele su na vlast nov sloj rukovodilaca.

Demobilizacija Crvene armije, koja je brojila pet milijuna ljudi, morala je odigrati u stvaranju birokracije važnu ulogu. Pobjednički zapovjednici

zauzeli su važna mesta u mjesnim sovjetima, u proizvodnji i školama i na svim tim područjima tvrdoglavu primjenjivali režim unutar kojega su izvojevali pobjedu u građanskom ratu. Mase su svuda postupice odstranjivali iz zbiljskog sudjelovanja u vlasti.

Ta pojava u samom proletarijatu probudila je velike nade i silnu samosvijest u sitnoj buržoaziji, kako u gradu tako i na selu. Na poziv Nepa ona se vraćala u novi život i postajala sve drskija. Mlada birokracija, stvorena u početku da služi proletarijatu, počela se smatrati sucem i posrednikom između klasa. Iz mjeseca u mjesec bivala je sve neovisnija.

Međunarodna situacija snažno je djelovala u istom smjeru. Sovjetska birokracija stjecala je to veću sigurnost što su porazi međunarodne radničke klase bivali teži. Veza između te dvije činjenice nije samo kronološka nego uzročna i uzajamna: birokratsko upravljanje pokretom pridonosilo je porazima, a porazi su pridonosili jačanju birokracije. Slom bugarskog ustanka i neslavani uzmak njemačkih radnika 1923., neuspio pokušaj pobune u Estoniji 1924., podla likvidacija općeg štrajka u Engleskoj i nedostojno ponašanje poljskih komunista prilikom državnog udara što ga je 1926. izvršio Piłsudski, strahovit poraz kineske revolucije 1927., još teži porazi koji su se zbili u Njemačkoj i Austriji — sve su to povijesne katastrofe koje su razorile vjeru masa u svjetsku revoluciju, a sovjetskoj birokraciji omogućile uspon poput svjetionika koji jedini pokazuje put prema spasu.

Što se tiče uzroka poraza što ih je tijekom proteklih trinaest godina pretrplo svjetski proletarijat, pisac upućuje čitatelje na svoja prethodna djela u kojima je nastojao osvjetliti kobnu ulogu koju su konzervativni kremaljski upravljači imali u revolucionarnom pokretu svih zemalja. Ono što nas ovdje ponajprije zanima, to je poučna i nedvojbena činjenica da su neprestani porazi revolucija u Europi i Aziji, slabeći međunarodni položaj SSSR-a, s druge strane silno učvrstili položaj birokracije. U tom povijesnom nizu osobito su važna dva datuma. U drugoj polovici 1923. pozornost sovjetskih radnika bila se strastveno usredotočila na Njemačku gdje se činilo da je proletarijat na domaku vlasti. Paničan uzmak njemačke

Komunističke partije donio je radničkim masama u SSSR-u teško razočaranje. Sovjetska birokracija odmah je pokrenula kampanju protiv »permanentne revolucije« i nanjela lijevoj opoziciji prvi okrutan poraz. U godinama 1926. i 1927. za narode SSSR-a pojavila se nova nada: taj put svi su se pogledi okrenuli prema Istoku gdje se odigravala drama kineske revolucije. Lijeva opozicija bila se oporavila od pretrpljenog udarca i regрутirala nove aktiviste. Koncem 1927. kinesku revoluciju torpedirao je krvnik Čang Kaj Šek kojem su vođe Kominterne doslovno izručile kineske radnike i seljake. Ledeni val razočaranja prešao je preko masa u SSSR-u. Nakon bjesomučne kampanje u Štampi i na sastancima birokracija se na kraju odlučila pristupiti masovnom zatvaranju opozicionara (1928).

Deseci tisuća revolucionarnih aktivista bili su se svrstali pod zastavu boljševika-lenjinista. Radnici su gledali na opoziciju sa stanovitom simpatijom. No to je bila pasivna simpatija jer više nisu vjerovali da bi se situacija mogla promijeniti borbom. A birokracija je tvrdila: »Opozicija se sprema baciti nas u revolucionarni rat za međunarodnu revoluciju. Dosta je bilo potresa! Zaslužili smo malo mira. Gradit ćemo u nas socijalističko društvo. Pouzdajte se u nas, svoje vođe!«. Ta propaganda mira koja je učvršćivala blok funkcionara i vojnika imala je nesumnjivo odjeka kod umornih radnika, a još više kod seljačkih masa. Ljudi su se pitali nije li opozicija sklona žrtvovati interes SSSR-a »permanentnoj revoluciji«.

U pitanju su međutim bili životni interesi SSSR-a. Desetgodišnja pogrešna politika Kominterne dovela je do Hitlerove pobjede u Njemačkoj, tj. do ozbiljne opasnosti od rata na Zapadu. Politika Kominterne jačala je i japanski imperijalizam, pa se i na Istoku ratna opasnost prijeteći približavala. To nije ništa čudno jer je poznato da su sva razdoblja reakcije obilježena u prvom redu pomanjkanjem intelektualne hrabrosti.

Opozicija je ostala osamljena. Birokracija je kovala željezo dok je bilo vruće. Iskorištavajući zbuđenost i pasivnost radnika, nagovarajući najzaostalije protiv najnaprednijih, oslanjajući se sve otvoreni na kulaka i općenito na malograđanskog saveznika, birokracija je uspjela u nekoliko godina

potisnuti revolucionarnu avangardu proletarijata. Bilo bi naivno misliti da je Staljin, nepoznat u masama, odjedanput izašao iza kulisa, oboružan gotovim strateškim planom. Nel Prije nego što je i sam nazreo svoj uspon, birokracija ga je već bila izabrala. On joj je davao sva poželjna jamstva: ugled starog boljševika, čvrstu narav, uskogrudan duh, neraskidivu povezanost s biroima koji su jedini izvor njegova osobnog utjecaja.

Staljin je u početku i sam bio iznenaden svojim uspjehom. Dobio je jednodušan pristanak novoga rukovodećeg sloja koji se nastojao oslobođiti nekadašnjih načela i kontrole masa i kojem je bio potreban pouzdan sudac u unutarnjim poslovima. Staljin, koji je za mase i revoluciju bio osoba drugorazredne važnosti, iščahurio se kao ne-povredivi šef termidorske birokracije, kao prvak među termidorcima.

Ubrzo se pokazalo da novi rukovodeći sloj ima svoje ideje i osjećaje, a što je još važnije, i svoje interese. Većina birokrata današnje generacije bila je u vrijeme oktobarske revolucije onkraj barikade (da spomenemo samo sovjetske diplomate kao što su gospoda Trojanovski, Majski, Potjomkin, Suric, Hinčuk i drugi), ili u najboljem slučaju izvan borbe. A i oni od današnjih birokrata koji su u oktobarskim danima stajali uz boljševike većinom nisu imali neku važniju ulogu. Što se tiče mladih birokrata, njih su stvorili i odabrali stariji, često među vlastitim sinovima. Ti ljudi ne bi bili kadri provesti oktobarsku revoluciju. Ali zato su i te kako sposobni iskoristiti je za sebe.

Dakako, u slijedu povijesnih poglavljja ne treba zanemariti ulogu individualnih čimbenika. Sigurno je da su Lenjinova bolest i smrt ubrzali rasplet. Da je Lenjin dulje poživio, napredovanje birokratiskih snaga bilo bi sporije, barem u prvim godinama. Ali još 1926. Krupskaia je kazala lijevim oponzionalcima: »Da je Lenjin živ, sigurno bi bio u zatvoru.« Lenjinova predviđanja i strahovanja bila su još svježa u pamćenju, i ona se nije varala u njegovu snagu da se suprotstavi protivnim vjetrovima i povijesnim strujanjima.

Birokracija nije pobijedila samo lijevu opoziciju nego i boljševičku partiju. Pobijedila je Lenjinov program koji je video glavnu opasnost u pretvaranju državnih organa »iz slugu društva u go-

spodare društva«. Pobijedila je sve svoje protivnike — opoziciju, Lenjinovu partiju — ne snagom argumenata i ideja nego drobeći ih svojom društvenom težinom. Plombirano začelje vlaka pretegnulo je nad čelom revolucije. To je objašnjenje sovjetskog termidora.

Izrođavanje boljševičke partije

Boljševička je partija pripravila i ostvarila oktobarsku pobjedu. Izgradila je sovjetsku državu davši joj čvrstu okosnicu. Izrođavanje Partije bilo je uzrok i posljedica birokratizacije države. Ovdje je potrebno barem ukratko iznijeti kako se to dogodilo.

Unutarnji sustav boljševičke partije karakteriziraju metode *demokratskog centralizma*. Spoj tih dvaju pojmove ne sadrži nikakvo protuslovlje. Partija je vodila brigu o tome da njezine granice budu strogo omeđene, ali je držala da svi koji uđu u njezine granice imaju zbiljsko pravo da određuju usmjeravanje njezine politike. Slobodna kritika i borba ideja tvorili su nepovredivu jezgru partitske demokracije. Današnja doktrina koja proglašava nespojivost boljševizma s postojanjem frakcija protuslovi činjenicama. To je jedan od mitova dekadencije. Povijest boljševizma zapravo je povijest borbe između frakcija. Uostalom, zar bi jedna istinski revolucionarna organizacija, kojoj je cilj preureediti svijet i koja pod svojom zastavom okuplja najsmanjije buntovnike i borce, mogla živjeti i rasti bez ideoloških sukoba, bez grupiranja i stvaranja povremenih frakcija? Partijsko je vodstvo zahvaljujući svojoj dalekovidnosti često uspijevalo ublažiti i skratiti frakcijske borbe ali više od toga nije moglo učiniti. Centralni se komitet oslanjao na tu uzavrelu bazu i iz nje crpao smjelost u odlučivanju i upravljanju. Očevidna ispravnost njegovih pogleda u svim kritičkim etapama donijela mu je velik autoritet koji za centralizaciju znači dragocjen kapital.

Ustroj boljševičke partije, osobito prije preuzimanja vlasti, bio je dakle dijametalno oprečan sistemu današnje Kominterne sa »šefovima« koji se imenuju hijerarhijski, sa zaokretima koji se provode po naredbi, s biroima koji rade bez kon-

trole, s prijezirom prema bazi i sluganskoj pokornosti prema Kremlju. U prvim godinama nakon preuzimanja vlasti, kad se na Partiju stala hvatati biroratska rđa, svaki boljševik, uključivši i Staljina, nazvao bi podlim klevetnikom svakoga tko bi pokušao projicirati sliku Partije kakva će biti za deset ili petnaest godina.

Prva i neprestana Lenjinova briga, a i njegovih suradnika, bila je da se redovi boljševičke partije očuvaju od poroka vlasti. Međutim, tijesnu povezanost, a katkad i spajanje partijskih i državnih organa, već su u prvim godinama nanijeli udarac slobodi i elastičnosti unutarnjeg partijskog sustava. Kako su rasle teškoće, tako se demokracija sužavala. Partija je najprije namjeravala u sovjetsima sačuvati slobodu političkih borbi nadajući se da će u tome uspjeti. Građanski rat unio je drastičan korektiv u ta predviđanja. Stranke opozicije bile su raspuštene jedna za drugom. Vode boljševizma nisu u tim mjerama, koje su bile u očiglednoj suprotnosti s duhom sovjetske demokracije, gledali načelne odluke nego privremenu obrambenu nuždu.

Brzi rast vladajuće partije, koja se našla pred novim i velikim zadaćama, nužno je uvjetovao razlike u gledanjima. Struje opozicije koje su, premda potisnute, tekle žilama zemlje, na različite su načine provodile pritisak na jedinu legalnu stranku, zaoštravajući frakcijske borbe. Pri kraju građanskog rata ta je borba poprimila tako akutne oblike da je ugrozila vlast. U ožujku 1921. kad je došlo do kronshtadtske pobune kojoj su se priključili mnogi boljševici, X kongres Partije bio je prisiljen zabraniti frakcije, što drugim riječima znači politički sistem države primjeniti na unutarnji život Partije. Ne zaboravimo da je zabrana frakcija bila zamisljena kao izvanredna mjera koja je trebala ostati na snazi samo dotle dok se položaj ne poboljša. Uz to treba istaći da se Centralni komitet pokazao jako opreznim u primjenjivanju novog zakona, vodeći brigu o tome da ne uguši unutarnji život Partije.

Ali ono što se prema prvotnim namjerama držalo samo prisilnim dankom teškim okolnostima, savršeno je odgovaralo birokraciji koja je na unutarnji život Partije počela gledati isključivo sa stajališta udobnosti rukovodilaca. Već 1922, kad

mu se zdravstveno stanje privremeno poboljšalo, Lenjin je preplašen opasnim rastom birokracije počeo pripremati ofenzivu na Staljinovu frakciju koja je bila postala stožer partijskog aparata prije nego što je definitivno zasjela na kormilo državnog aparata. Drugi napadaj bolesti nakon kojega je došla smrt sprječili su ga da svoje snage odmjeri sa snagama reakcije.

Od tada su sva Staljinova nastojanja, uz kojeg su u to vrijeme stajali Kamenjev i Zinovjev, išla za tim da partijski aparat osloboди kontrole članova. U toj borbi za »stabilnost« Centralnog komiteta Staljin je bio odlučniji i dosljedniji od svojih saveznika. Međunarodni problemi, kojima se uostalom nije nikad bavio, bili su potisnuti u drugi plan. U malograđanskom mentalitetu novoga vladajućeg sloja našao je odraz vlastitog mentaliteta. Bio je duboko uvjeren da je izgradnja socijalizma isključivo nacionalno i administrativno pitanje. Komunističku internacionalu držao je nužnim zlom koje treba maksimalno iskoristiti u vanjskoj politici. Partija je u njegovim očima vrijedila samo kao poslušna baza biroa.

Uz teoriju o socijalizmu samo u jednoj zemlji smislili su za potrebe birokracije još jednu teoriju prema kojoj je Centralni komitet u boljševizmu sve, a Partija ništa. Treba priznati da su tu drugu teoriju primjenjivali puno uspješnije nego prvu. Iskoristivši Lenjinovu smrt, birokracija je započela kampanju za masovno primanje novih članova nazvanu »lenjinskim pozivom«. Vrata Partije, koja su dotada bila dobro čuvana, otvorila su se širom: radnici, službenici, funkcionari masovno su nahrapili. Politički cilj te kampanje bio je da se revolucionarna avangarda utopi u mnoštvu ljudi koji nisu imali ni iskustva ni osobnosti, no koji su zato bili naviknuti pokoravati se šefovima. Namjera je uspjela. Oslobođivši birokraciju kontrole revolucionarne avangarde, »lenjinski poziv« zadao je smrtonosni udarac Lenjinovoj partiji. Biroi su dobili neovisnost koja im je bila potrebna. Demokratski centralizam ustupio je mjesto birokratskom centralizmu. Partijske službe pretrpjele su duboke promjene. Poslušnost je postala glavna vrlina boljševika. Pod parolom borbe protiv opozicije revolucionare su počeli smjenjivati funkcionari. Povi-

jest boljševičke partije pretvorila se u povijest njezina brzog izrođavanja.

Političko značenje borbe što se vodila zamagljivala je činjenica što su rukovodioci triju tendencija, desnice, centra i ljevice, pripadali istom štabu, kremaljskom Politbirou. Zato su površni duhovi vjerovali kako su posrijedi osobna suparništva, borba oko Lenjinova »nasljedstva«. Ali pod željeznom diktaturom društvene suprotnosti mogle su u početku očitovati samo u ustanovama vladajuće partije. Tako su nekad mnogi termidorci napustili jakobinsku stranku kad joj se počeo priklanjati Bonaparte, i upravo u bivšim jakobincima prvi konzul, a kasnije francuski car, našao je svoje najvjernije službenike. Vremena se mijenjaju, a s njima i svi jakobinci uključivši i one iz 20. stoljeća.

Od Lenjinova Politbiroa ostao je samo Staljin. Dvojica njegovih članova, Zinovjev i Kamenjev, koji su u dugim godinama progonstva bili Lenjnovi najuži suradnici, izdržavaju, dok ovo pišem, kaznu od deset godina tamnica za zločin koji nisu počinili. Druga trojica, Rikov, Buharin i Tomski, potpuno su uklonjeni s vlasti, iako su njihovu rezignaciju nagradili dodjelivši im manje važne funkcije. Pisac ovih redaka živi u progonstvu. Lenjnova udovica Krupskaja nalazi se pod sumnjom jer se nije umjela prilagoditi termidoru, ma koliko se trudila.

Sadašnji članovi Politbiroa odigrali su u povijesti boljševičke partije sporednu ulogu. Da im je netko u prvim godinama revolucije prorekao uspon koji su danas postigli, i sami bi se zapanjili. Pravilo koje kaže da Politbiro ima uvijek pravo, odnosno da nitko drugi osim Politbiroa ne može imati pravo, primjenjuje se upravo zbog svoje apsolutnosti sa sve većom strogošću. Ali Politbiro ne može imati pravo kad je posrijedi Staljin koji se ne može nikada prevariti i prema tome ima pravo i kad ima krivo.

Zahtjev da se Partiji vrati demokratičnost bio je svojedobno najuporniji i najbeznadniji zahtjev svih skupina opozicije. Stajalište lijeve opozicije od 1927. zahtjevalo je da se u kazneni zakonik une paragraf prema kojem će se »kao težak zločin protiv države kažnjavati svaki izravan ili neizravan progon radnika koji bi iznio kritičko mišlje-

nje...«. Kasnije su u kaznenom zakoniku pronašli jedan paragraf koji su primijenili na opoziciju.

Od demokratičnosti Partije ostala su još samo sjećanja stare generacije. S njom je nestalo demokracije sovjeta, sindikata, zadruga, sportskih i kulturnih organizacija. Hierarchy Šefova vlada nad svime i nad svima. Režim je poprimio totalitarni značaj još puno prije nego što nam je taj izraz došao iz Njemačke. »Demoralizatorskim metodom koje misaone komuniste pretvaraju u automate, ubijaju volju, karakter i ljudsko dostojanstvo — pisao je Rakovski 1928 — vladajuća koterija uspjela je postati nepovrediva i nepromjenljiva oligarhija koja je zauzela mjesto Partije i klase.« Od dana kad su napisane ove riječi punе ogorčenja izrođavanje je strahovito napredovalo. Gapeu je postao odlučan čimbenik u unutarnjem životu Partije. To što se Molotov u ožujku 1936. pred jednim francuskim novinarom mogao pohvaliti da u vlasti više nema frakcijskih borbi, objašnjava se isključivo time što se razlike u gledanjima danas izravnava mehaničkom intervencijom političke policije. Stara boljševička partija je mrtva i nikakva je snaga neće oživjeti.

Usporedno s političkim izrođavanjem Partije pojavala se korupcija birokracije koja je izmicala svakoj kontroli. Riječ »sovbur« — sovjetski buržuj — kako su nazvali visokog povlatšenog funkcionara, brzo je ušla u radnički rječnik. U vrijeme Nepa buržujske tendencije našle su povoljnije tlo. Lenjin je na XI kongresu Partije, u ožujku 1922, upozorio na opasnost od korupcije rukovodećih krugova.

Tijekom povijesti često se događalo da pobjednik usvoji civilizaciju pobijeđenog ako je ova bila na višem stupnju. Kultura ruske buržoazije i birokracije bila je dakako bijedna. Ali novi rukovodeći slojevi zaostaju, na žalost, i za takvom kulturom! »Četiri tisuće sedamsto odgovornih komunista upravljaju u Moskvi državnim strojem. No tko upravlja i nad kim upravlja? Duboko sumnjam da bi se moglo tvrditi kako su komunisti oni koji upravljaju...« Lenjinu više nije bilo dano uzimati riječ na partijskim kongresima. Ali njegova je misao u posljednjim mjesecima života bila usredotočena na potrebu da se radnika oboruža i zaštiti od

birokratskog ugnjetavanja, samovolje i korupcije. Dospio je uočiti samo početne simptome bolesti.

Kristijan Rakovski, bivši predsjednik Sovjeta narodnih komesara Ukrajine, koji je kasnije bio sovjetski ambasador u Londonu i u Parizu, poslao je 1928. iz progonstva prijateljima kratak prikaz o birokraciji iz kojeg smo već naveli nekoliko redaka jer je ta studija najbolje što je o tome predmetu napisano.¹ »U Lenjinovoj misli, u misli svih nas — piše Rakovski — sadržaj partijskog upravljanja sastojao se upravo u tome da se Partija i radnička klasa sačuvaju od razornog djelovanja povlastica, pogodnosti i prednosti koje donosi vlast, da se sačuvaju od bilo kakva poistovjećivanja s ostacima nekadašnjeg plemstva i nekadašnje sitne buržoazije, od demoralizatorskog utjecaja Nepa, od privlačnosti buržoaskog načina života i buržoaske ideologije... Treba jasno, otvoreno i javno kazati da biroi nisu obavili tu zadaću, da su u svojoj dvostruko ulozi očuvanja i odgajanja pokazali potpunu nesposobnost, doživjeli poraz, zanemarili dužnost...«

Istina je da se Rakovski, slomljen birokratskim pritiskom, kasnije odrekao svojih kritika. Ali se i sedamdesetogodišnji Galileo, u raljama svete inkvizicije, odrekao Kopernikova sustava, što međutim zemlju nije spriječilo da se okreće. Ne vjerujem da se šezdesetogodišnji Rakovski uistinu odrekao jer je sam više puta podvrgao nemilosrdnoj analizi odreknuća takve vrste. No njegova politička kritika ima puno čvršću podlogu u objektivnim činjenicama nego u subjektivnoj čvrstini samog pisca.

Preuzimanje vlasti ne mijenja samo stav proletarijata prema drugim klasama nego i njegovuнутarnju strukturu. Obavljanje vlasti postaje specijalnost određene društvene grupacije koja to nestripljivije rješava vlastito »društveno pitanje« što je uvjerenja u važnost svoje zadaće. »U proleterskoj državi gdje kapitalistička akumulacija nije dopuštena među članovima rukovodeće partije, najprije dolazi do funkcionalne diferencijacije koja kasnije postaje socijalna. Ne kažem klasna diferencijacija, nego socijalna...« Rakovski dalje objašnjava: »Društveni položaj komunista koji ima automobil, dobar stan, redovit godišnji odmor,

koji prima najvišu plaću koju je odredila Partija, razlikuje se od položaja komunista koji radi u ugljenokopima za 50 do 60 rubalja mjesечно.«

Nabrajajući uzroke degeneracije jakobinaca na vlasti, kao što su bogaćenje, državne načavke itd. Rakovski navodi zanimljivo Babeufovo zapažanje o ulozi što su je u toj evoluciji odigrale plemićke žene koje su jakobinci jako cijenili. »Što to radite — uzvikuje Babeuf — podli pučani? One vas danas grle, a sutra će vas zaklati.« Popis rukovodilačkih supruga u SSSR-u dao bi istovjetnu sliku. Sosnovski, poznati sovjetski novinar, upozorio je na ulogu »čimbenika autogaraže« u stvaranju birokracije. Doduše i Sosnovski se zajedno s Rakovskim pokajao i vratio iz Sibira. To nije pridonijelo poboljšanju birokratskih običaja. Naprotiv, pokajanje Sosnovskog dokazuje da proces demoralizacije napreduje.

Stari članci Sosnovskog koji su nekad u rukopisu isli do ruke do ruke sadrže nezaboravne epizode iz života novih rukovodilaca koje pokazuju koliko su pobjednici usvojili običaje pobijedjenih. Nećemo se vraćati u minule godine jer je Sosnovski odlučno zamijenio bič za liru, nego ćemo se ograničiti na nedavne primjere iznesene u sovjetskoj štampi, ne birajući pri tom »zloupotrebe« nego svagdanje podatke koje javno mnjenje službeno odobrava.

Direktor jedne moskovske tvornice, poznati komunist, pohvalno izvješćuje u »Pravdi« o kulturnom razvoju svoga poduzeća. Telefonira mu jedan tehničar: »Naredujete li da zaustavim... ili da pričekam?« — »Odgovorio sam mu — kaže direktor — pričekaj malo...« Tehničar se direktoru obraća s poštovanjem, a ovaj mu govori *ti*. I taj nedostojan dijalog koji je nezamisliv u civiliziranoj kapitalističkoj zemlji iznosi sâm direktor kao da je to najprirodnija stvar! Uredništvo to popušta jer ništa ne zamjećuje, čitatelji ne prosvjeduju jer su vični takvim stvarima. Nemojmo se tome čuditi: na svečanim primanjima u Kremlju »šefovi« i narodni komesari govore *ti* podređenima, tvorničkim direktorima, predsjednicima kolhoza, poslovođama i radnicima koje su pozvali da im uruče odlikovanja. I kako bismo onda zašboravili da se jednom od najpopularnijih revolucionarnih

¹ Pretiskana u *Boljševici protiv Staljina*.

parola u vrijeme starog režima zahtjevalo da šefovi prestanu podređenima govoriti *ti*?

Dijalozi koje kremaljski rukovodioci vode s »narodom« iznenađuju svojom spahijskom nadutošću i nedvojbeno pokazuju kako međuljudski odnosi, i to na samom vrhu sovjetske piramide, unatoč oktobarskoj revoluciji i nacionalizaciji proizvodnih sredstava, unatoč kolektivizaciji i likvidaciji kulaka, u puno čemu zaostaju i za civiliziranim kapitalizmom a kamoli za socijalizmom. U posljednjim godinama na tom i te kako važnom području učinjen je korak unatrag, a uzrok recidive starog ruskog barbarstva valja tražiti u sovjetskom termidoru koji je nekulturnoj birokraciji dao potpunu neovisnost i oslobođio je svake kontrole, a masama zloglasnu direktivu šutnje i pokornosti.

Ne kannen suprotstavljati apstrakciji *diktature* apstrakciju demokracije, niti mi je namjera na vagi čistoga razuma mjeriti prednosti svake od njih. Sve je relativno na ovome svijetu gdje je samo mijena stalna. Diktatura boljševičke partije bila je u povijesti jedan od najmoćnijih instrumenata razvoja. Ali i ovdje je, kako reče pjesnik, *Vernunft wird Unsinn, Wohlthat Plage*¹. Zabrana opozicionalnih stranaka uvjetovala je zabranu frakcija, a zabrana frakcije zabranu da netko imade drukčije mišljenje od nepogrešivog šefa. Policijska monolitnost Partije imala je za posljedicu birokratsku nekažnjivost koja je sa svoje strane postala uzrok svih mogućih vrsta demoralizacije i korupcije.

Socijalni uzroci termidora

Sovjetski termidor definirali smo kao pobjedu birokracije nad masama. Nastojali smo osvijetliti povijesne uvjete te pobjede. Revolucionarna avantgarda bila je većinom uvučena u državne službe, a jedan broj je izginuo u građanskom ratu, dok je ostatak uklonjen s vlasti i uništen. Mase, umorne i razočarane, ravnodušno su pratile što se događa u vodećim krugovima. Ali ti uvjeti, ma koliko da su sami po sebi važni, ne mogu potpunoma objasniti kako se birokracija uspjela uzdići iznad društva i zadugo sudbinu zemlje uzeti u svoje ruke.

¹ Um postaje ludilo, dobročinstvo mučenje.

Za to ne bi bila dovoljna samo njezina volja. Stvaranje novoga rukovodećeg sloja mora imati dublje socijalne uzroke.

I u 18. stoljeću umor masa i demoralizacija kadrova pridonijeli su pobjedi termidora. Pod izlikom tih zapravo sporednih pojava odvijao se samo dublji povijesni i organski proces. Jakobinci su se oslanjali na niže slojeve sitne buržoazije koje je digao veliki val. Ali revolucija u 18. stoljeću, koja je odgovarala razvoju proizvodnih snaga, morala je na kraju dovesti na vlast krupnu buržoaziju. Termidor je bio samo jedna etapa u toj neizbjježivoj evoluciji. A koja se to socijalna nužda manifestira u sovjetskom termidoru?

U jednom od prethodnih poglavljia pokušali smo dati objašnjenje pobjede žandara. Ovdje moramo nastaviti analizu prijelaza iz kapitalizma u socijalizam i uloge koju pri tom ima država. Usprедimo još jedanput teoretsko predviđanje sa zbijljom. »Nasilje nad buržoazijom — pisao je Lenjin 1917. raspravljujući o razdoblju koje je trebalo uslijediti nakon preuzimanja vlasti — bit će i dalje potrebno, ali tada će organ nasilja biti većina naroda a ne više manjina kao što je uvijek do sada bivalo... U tom smislu država će početi odumirati.« U čemu se očituje to odumiranje? Ponajprije u tome što umjesto »posebnih institucija koje drži povlaštena manjina« (povlašteni funkcionari, komanda stalne vojske) većina sama »obavlja« funkcije nasilja. Malo dalje Lenjin postavlja jednu neoborivu tezu u aksiomskom obliku: »Time što funkcije vlasti postepeno prelaze na sav narod, vlast postaje sve manje nužnom.« Ukinjanjem privatnog vlasništva nad proizvodnim sredstvima eliminira se glavna zadaća države stvorene tijekom povijesti, a to je obrana imovinskih povlastica manjine od zahtjeva većine.

Prema Lenjinovim riječima odumiranje države počinje neposredno nakon eksproprijacije izrabljivača, tj. prije nego što novi poredak pristupi rješavanju svojih privrednih i kulturnih zadaća. Svaki uspjeh u ispunjavaju tih zadaća znači novu etapu u razgrađivanju države u socijalističkom društvu. Stupanj tog razgrađivanja najbolji je pokazatelj dubine i djelotvornosti socijalističke izgradnje. Mogli bismo postaviti takav sociološki teorem: prisila koju u radničkoj državi provode mase, u

upravnom je razmjeru sa snagama koje teže eksploraciji ili obnovi kapitalizma, i u obrnutom razmjeru sa socijalističkom solidarnošću i zajedničkom odanošću novom poretku. Birokracija — što drugim riječima znači »povlašteni funkcionari i komanda stalne vojske« — odgovara posebnoj varijanti prisile koju mase ne mogu ili ne žele provoditi i koja se na ovaj ili onaj način vrši protiv njih. Ako se demokratski sovjeti moraju još i danas služiti istom prisilom kao i prvi godina, onda nas to mora ozbiljno začinjavati, čak i uz pretpostavku da su uspjeli potpuno sačuvati svoju snagu i neovisnost. A kako nas tek mora začinjenica da su sovjeti masa nepovratno iščezli s političke pozornice prepustivši funkcije prisile Staljinu, Jagodi i ostaloj družini; I još kakve funkcije! Upitajmo se za početak koji su socijalni urednici tako žilave vitalnosti države, a napose njezine »žandarmizacije«. Važnost tog pitanja i te kako je očigledna: prema odgovoru koji ćemo dobiti morat ćemo ili radikalno revidirati tradicionalnu predodžbu o socijalističkom društvu ili odbaciti službene ocjene o SSSR-u.

Uzmimo iz jednog nedavnog broja moskovskih novina stereotipnu značajku današnjeg sovjetskog uređenja, jednu od onih što se svakog dana ponavljaju, a daci ih uče napamet: »Parazitske klase kapitalista, zemljoposjednika i bogatih seljaka zaувijek su likvidirane u SSSR-u, pa je na taj način zaувijek dokrajčeno izrabljivanje čovjeka. Cjelokupna nacionalna privreda postala je socijalistička, a stahanovski pokret koji uzima sve više maha priprema uvjete za prijelaz iz socijalizma u komunizam.« (*Pravda*, 4. travnja 1936). Sovjetska štampa Kominterne tvrdi isto, što je uostalom razumljivo. Ali, ako je izrabljivanje uistinu »zaувijek« dokrajčeno, ako zemlja kroči u komunizam, tj. u višu fazu, onda bi društvo moralno konačno zbaciti okove države. Umjesto toga — a to je gotovo nepojmljiva suprotnost — sovjetska država poprima birokratski i totalitarni oblik.

Ta suprotnost obilježava sudbinu Partije. Pitanje možemo otprilike ovako postaviti: Zašto se u godinama od 1917. do 1921. kad su se stare vladajuće klase još odupirale s oružjem u ruci, kad su ih imperialisti cijelog svijeta vrlo djelotvorno pomagali, kad su naoružani kulaci sabotirali obranu

i opskrbu zemlje, zašto se onda u Partiji moglo slobodno i bez bojazni raspravljati o najozbiljnijim političkim pitanjima? Zašto se sada, nakon neuspjeha intervencije i poraza izrabljivačkih klasa, nakon nesumnjivih uspjeha industrijalizacije i kolektivizacije većine seljaka, ne dopušta ni riječ kritike o nezamjenjivim rukovodicima? Zašto će svaki boljevik koji bi, u skladu s partijskim statutom, zatražio sazivanje kongresa, biti *odmah* isključen? Zašto će se s građaninom koji bi glasno izrazio sumnju u Staljinovu nepogrešivost postupiti *otprilike* kao s terorističkim zavjerenikom? Odakle ta strašna, ta čudovišna i nepodnosiva moć represije i policijskog aprata?

Teorija nije mjenica koju u svako doba možeš isplatiti. Ako se pokazala pogrešnom, treba je revidirati, nadopuniti. Pokušajmo otkriti zbiljske socijalne snage iz kojih je nastalo protuslovje između sovjetske zbilje i tradicionalnog marksizma. Ne možemo lutati u tami ponavljajući obredne fraze koje možda koriste ugledu šefova, no koje vrijeđaju postojeću zbilju. Da je tako, pokazat će nam jedan uvjernljiv primjer.

Predsjednik Sovjeta narodnih komesara izjavio je na sjednici Izvršnog komiteta sovjeta u siječnju 1936: »Nacionalna ekonomija postala je socijalistička (*odobravanje*). U tom smislu mi smo riješili pitanje likvidacije klase (*odobravanje*).« No još imamo »izrazito neprijateljskih elemenata«, ostatak bivših vladajućih klasa koje smo naslijedili iz prošlosti. Osim toga među kolhonzicima, državnim službenicima, a ponegdje čak i među radnicima, nailazimo na »sitne špekulantе«, na »rasipatelje državne i kolhozne imovine«, na »širitelje antisovjetskih kleveta« itd. Odatle potreba da se diktatura još jače učvrsti. Suprotno onom što je predviđao Engels, radnička država umjesto da »zadrijeđema« postaje sve budnijom.

Kad slika koju iznose vode sovjetske države ne bi otkrivala jednu fatalnu suprotnost, ne bi uopće bilo mjesta začinutosti. U zemlji je konačno uveden socijalizam; »u tom smislu« ukinute su klase (ako su u tom smislu onda su i u svakom drugom). Društveni sklad dakako mjestimično ometaju ostaci i talog prošlosti. Ipak se ne može pretpostaviti da bi razbijena manjina, lišena vlasti i vlasništva, koja sanja o obnovi kapitalizma, mogla zajedno sa

»sitnim špekulantima« (to nisu čak ni obični špekulanti) oboriti besklasno društvo. Sve je, reklo bi se, u najboljem redu. Ali čemu onda željezna diktatura birokracije?

Reakcionara koji sanjaju o obnovi kapitalizma pomalo nestaje. U to nemamo razloga sumnjati. Arhidemokratski sovjeti lako bi mogli obračunati sa »sitnim špekulantima« i »klevetnicima«. »Mi nismo utopisti — odvraćao je Lenin 1917. buržoaskim i reformističkim teoretičarima birokratske države — i ne poričemo mogućnost, čak i nužnost ispada pojedinaca, a isto tako i nužnost da se takvi ispadni sprečavaju... Ali za to nije potreban poseban aparat represije. Tu će zadaću moći obavljati sam naoružan narod lako i bez teškoća, baš kao što civilizirani svijet razdvaja ljude koji su se potukli ili ne dopušta vrijeđanje žene.« Te riječi kao da su bile predviđene za pobijanje argumentata jednog od Lenjinovih nasljednika u rukovodstvu države. U sovjetskim školama uče o Lenjinu, ali ga u Sovjetu narodnih komesara očigledno ne proučavaju. Drukčije se ne može objasniti odluka za koju Molotov pronalazi argumente protiv kojih je Lenin upravljao svoju najubođitiju oštricu. Kakva li protuslovija između osnivača i epigona! Dok je Lenin likvidaciju izrabljivačkih klasa smatrao mogućom bez birokratskog aparata, Molotov, da bi opravdao gušenje svake narodne inicijative birokratskim aparatom *nakon* likvidacije klasa, ne pronalazi ništa bolje od »ostataka« likvidiranih klasa!

Ali ljude je sve teže hraniti tim »ostacima«, to više što, prema priznanju mjerodavnih predstavnika birokracije, dojučerašnji klasni neprijatelji uspješno urastaju u sovjetsko društvo. Postišev, jedan od sekretara Centralnog komiteta, rekao je na Kongresu Komunističke omladine u travnju 1936: »Mnogi su se saboteri iskreno pokajali... i uključili u redove sovjetskog naroda...« S obzirom na uspjeh u kolektivizaciji »djeca kulaka ne smiju ispaštati za grijeha roditelja«. To još nije sve: »Ni sam kulak danas više ne vjeruje da će se vratiti u položaj izrabljivača sela. Nije vlada bez razloga započela ukidati legalna ograničenja koja su se ticala društvenog podrijetla! No ako Postiševove tvrdnje, koje je Molotov potpuno odobrio, imaju uopće kakav smisao, onda je to samo ovaj:

birokracija je postala čudovišan anakronizam. Državna prisila ne nalazi više sadržaja na sovjetskom tlu. Međutim ni Molotov ni Postišev ne prihvaćaju taj apsolutno logičan zaključak. Oni žele zadržati vlast, pa makar morali proturječiti sami sebi.

Zapravo oni se ne mogu odreći vlasti. Objektivno gledano, to znači da se sadašnje sovjetsko društvo ne može održati bez države, pa čak — u stvarni smislu — ni bez birokracije. A tu situaciju ne stvaraju bijedni ostaci prošlosti nego snažne tendencije sadašnjosti. Sovjetska država kao mehanizam prisile nalazi svoje opravdanje u društvenim suprotnostima kojih je puno sadašnje prije lazno razdoblje i koji u području *potrošnje* — a na to su svi najošjetlijiviji — poprimaju iznimno ozbiljan oblik, priječeći da svakog trenutka izbjigu u sferi proizvodnje. Prema tome ne može se tvrditi da je pobjeda socijalizma konačna i trajna.

Birokratski autoritet počiva na nestašici potrošnih dobara i na borbi protiv svega što iz toga proizlazi. Kad u trgovinama ima dosta robe, kupci mogu doći u svako vrijeme. Kad je robe malo, kupci moraju stajati u repu pred vratima. Postane li rep predugačak, potreban je policajac za održavanje reda. To je polazna točka sovjetske birokracije. Ona »zna« kome treba dati, a tko se mora stranjjeti.

Poboljšanje materijalnog i društvenog položaja trebalo bi, barem u prvi mah, smanjiti povlastice i suziti područje »buržoaskog prava«, a samim time ugroziti tlo pod nogama birokracije kao čuvare tih prava. No dogodilo se upravo suprotno: porast proizvodnih snaga bio je dosad popraćen bujnim razvojem svih oblika nejednakosti i povlastica, a isto tako i birokracije. To također nije bez razloga.

U svom prvom razdoblju sovjetski je sistem imao nesumnjivo puno egalitarniji i puno manje birokratski značaj nego danas. Ali to je bila jednostavno opće bijede. Sredstva kojima je raspolagala zemlja bila su tako ograničena da nije moglo biti krugova koji bi i najneznatnijim povlasticama odskakali od mnoštva. »Uravnilovka« koja je kočila individualni poticaj postala je s vremenom zapreka razvoju proizvodnih snaga. Sovjetska ekonomija morala je barem donekle izaći iz oskudice

kako bi se moglo doći do akumulacije masnih tvari koje se zovu povlastice. Sadašnje stanje proizvodnje još ni približno ne podmiruje osnovne potrebe cijelog stanovništva. Ali već danas omogućava velike povlastice manjini i stvara od nejednakosti poticaj za većinu. To je osnovni razlog zbog kojeg su u proizvodnji došle do puno jačeg izražaja buržoaske a ne socijalističke crte.

No to nije jedini razlog. Uz ekonomski čimbenik koji zahtijeva da se u sadašnjoj fazi primjenjuju kapitalističke metode nagrađivanja rada, djeluje i politički čimbenik, utjelovljen u birokraciji koja već po samoj svojoj naravi stvara i brani povlastice. U samom početku ona nastaje kao buržoaski organ radničke klase. Uvodeći i održavajući povlastice manjine, najveći dio namjenjuje dakako sebi: onaj koji dijeli dobra nikad nije ostao prikraćen. Tako se iz društvene potrebe rada organ koji, prerastavši svoju nužnu društvenu funkciju, postaje samostalan čimbenik, a istodobno izvor velikih opasnosti za cijeli društveni ustroj.

Značenje sovjetskog termidora počinje se već jasno ocrtavati pred našim očima. Siromaštvo i neobrazovanost mnoštva opet se koncretiziraju u opasnim oblicima glavara oboružana čvrstom toljagom. Nekad odbačena i žigosana, birokracija se iz službenice društva pretvorila u njegovu gospodaricu. Tako se toliko udaljila od mase da više ne dopušta nikakvu kontrolu nad svojim postupcima i dohocima.

To je prirodno objašnjenje tajanstvenog straha birokracije pred »sitim špekulantima, besavjesnim ljudima i klevetnicima«. Kako još nije kadra zadovoljiti osnovne potrebe stanovništva, sovjetska privreda na svakom koraku izaziva pojave špekulacije i varanja radi osobne dobiti. S druge strane, povlastice nove aristokracije potiču mase da pažljivo osluškuju »antisovjetske glasine«, tj. svaku i šaptom izgovorenou kritiku uperenu protiv samovoljnih i nezasitnih vlasti. Nije dakle posrijedi sablast prošlosti, nije riječ o ostacima onog čega više nema, ukratko o lanjskom snijegu, nego o novim i snažnim stremljenjima koja teže za osobnom akumulacijom i koja se neprestano obnavljaju. Prva, vrlo skromna plima blagostanja upravo je zbog svoje neznatnosti pojačala te centrifugalne tendencije, umjesto da ih slabi. Kod nepovlaštenih

je međutim počela rasti potmula želja da bez mnogo obzira zauzdaju apetite nove vlastele. Socijalna borba ponovno se zaoštrava. U tome su eto izvori moći birokracije, a ujedno i opasnosti koje tu mogu ugrožavaju.

VI

PORAST NEJEDNAKOSTI I JAČANJE DRUŠTVENIH ANTAGONIZAMA

Bijeda, raskoš, špekulacija

Započevši »socijalističkom raspodjelom« sovjetska je vlast morala 1921. pribjeći tržištu. Velika nestašica svih sredstava koja je zavladala u vrijeme prvog petogodišnjeg plana prouzročila je opet etatiziranu raspodjelu, odnosno obnovu eksperimenta ratnog komunizma u širim razmjerima. Ali i to se pokazalo nedostatnim. 1935. sustav planske raspodjele drugi put je potisnula trgovina. Pokazalo se dva puta kako životne metode raspodjele proizvoda ovise puno više o stupnju tehnike i materijalnih dobara nego o oblicima vlasništva.

Porast proizvodnosti koja je uglavnom posljedica rada po komadu obećava povećanje mase roba i pad cijena, što bi za stanovništvo značilo porast blagostanja. No to je samo jedna strana pitanja koju smo, kao što je poznato, mogli zapaziti i u starom režimu za njegova ekonomskog procvata. Društvene pojave i procese potrebno je gledati u njihovim odnosima i u njihovoj međuvisnosti. Povećanje proizvodnosti rada na bazi prometa robe znači i povećanje nejednakosti. Blagostanje rukovodećih slojeva počinje zamjetno rasti u usporedbi s blagostanjem masa. Dok se država obogaćuje, u društvu se provodi diferenciranje.

Prema uvjetima života sovjetsko društvo već se danas dijeli na povlaštenu manjinu koja je sigurna u sutrašnjicu i na većinu koja životari u bijedi.

Zbog nejednakosti na ta dva suprotna pola rađaju se oštре suprotnosti. Proizvodi namijenjeni masovnoj potrošnji pretežno su vrlo slabe kvalitete unatoč visokim cijenama, a što se ide dalje od središta, to ih je sve teže nabaviti. U takvim uvjetima špekulacija i krađa postaju opće zlo, i dok su jučer dopunjavale plansku raspodjelu, danas su korektiv sovjetske trgovine.

»Prijatelji SSSR-a« običavaju primati dojmove zatvorenih očiju i začepljениh ušiju. Na njih se ne može osloniti. S druge strane, neprijatelji često iznose neistine i klevete. Zato pogledajmo što kaže sama birokracija. Kako nije neprijatelj sama sebi, to optužbe koje iznosi protiv sebe, a koje su uvijek motivirane hitnim i praktičnim potrebama, zaslužuju puno više povjerenja nego njezina česta i bučna hvaljenja.

Kao što je poznato, industrijski je plan za 1935. bio premašen. Ali u izgradnji stanova plan je ostvaren samo 55,7%, a najsporija, najslabija i najmanjkavija je izgradnja radničkih stanova. Seljaci kolhoznici žive u svojim izbama, sa svojom teladi i žoharima, baš kao i nekad. S druge strane, sovjetska se vlastela žali što su u stanovima koji se grade za nju nema uvijek »sobe za dvorkinju«.

Svaki se poredak ogleda u svojoj arhitekturi i spomenicima. Sadašnje sovjetsko vrijeme obilježavaju brojne novosagrađene palače i domovi sovjeta, pravi hramovi birokracije (od kojih poneki stoje i po nekoliko desetaka milijuna), skupa kazališta, domovi Crvene armije, vojni klubovi namijenjeni uglavnom časnicima, raskošna podzemna željezница za one koji je mogu platiti, dok je, nasuprot tome, izgradnja stanova za radnike, pa i onih tipova vojarne, neprestano u velikom zakašnjenu.

Vidljivi uspjesi postignuti su u željezničkom transportu. Ali obični sovjetski građanin nije time mnogo dobio. U bezbrojnim nalozima rukovodioci neprestano ističu »nečistoću vagona i prostorija namijenjenih općinstvu«, »nevjerljivu nemar putničkih službi«, »velik broj zlorabljenja, krađa i prijevara u prodaji karata... skrivanje slobodnih mjesto u špekulantске svrhe, podmićivanje, krađe prtljage za putovanja«. Takve pojave »sramote socijalistički prijevoz!« Doduše i u kapitalističkom transportu smatraju ih krivičnim djelima ili krše-

njem općeg prava. Uzastopne žalbe našeg vječitog administratora nesumnjivo svjedoče o nedostatnosti prijevoznih sredstava, o nestašici proizvoda povjerenih transportu i o ciničnom nehaju koji uprava željeznicu, poput svih ostalih, pokazuje prema običnom smrtniku. Ali birokracija se daje i te kako posluživati na zemlji, na vodi i u zraku, o čemu svjedoči velik broj salonskih kola, posebnih vlakova i brodova i koji joj stoje na raspolaganju, iako ih sve više zamjenjuje udobnijim automobilima i avionima.

Govoreći o uspjehu sovjetske industrije, predstavnik Centralnog komiteta u Lenjingradu, Ždanov, uz burno odobravanje slušateljstva, koje je za to neposredno zainteresirano, obećava da »iduće godine naši aktivisti više neće dolaziti na sjednice u skromnim fordovima kao danas, nego u limuzinama«. Ondje gdje se okreće čovjeku, sovjetska tehnika u prvom redu nastoji zadovoljiti sve veće potrebe povlaštene manjine. Tramvaji — ondje gdje ih naime ima — prepuni su kao i nekada.

Kad se Mikojan, narodni komesar za prehrabenu industriju, hvali kako bonboni boljih kvaliteta sve više potiskuju one slabe kvalitete i kako »naše žene« sve više traže bolje parfeme, to samo znači da se industrijom, vrativši se na trgovinu, prilagođava izbirljivijim potrošačima. To je zakon tržišta na koji žene visokih ličnosti imaju priličan utjecaj. U isto vrijeme doznajemo da u 68 od 95 zadruga koliko ih je registrirano u Ukrajini (1935) bonbona uopće nema i da se općenito uzevši potražnja za slatkisima zadovoljava samo u omjeru od 15%, i to proizvodima najslabije kvalitete. Izvestija se tuže da »tvornice ne vode brigu o zahtjevima potrošača« — dakako, kad je posrijedi potrošač koji se može braniti.

Akademik Bach, polazeći sa stajališta organske kemije, ustanovljuje kako je »naš kruh katkad nedopustive kvalitete«. Radnici i radnice koji nisu upućeni u tajne fermentacije sigurno su istog mišljenja, samo za razliku od štovanog akademika ne mogu svoj sud iznijeti u štampi. Konfekcijski trust u Moskvi reklamira modele svilenih haljina kreiranih u Modnoj kući, a dotle ne samo u provinciji nego i u velikim industrijskim središtima radnici ne mogu bez čekanja u repu doći ni do košulje od grubljeg platna. Košulja nema baš kao

i nekad! Puno je teže osigurati osnovno velikom broju ljudi, nego suvišno nekolicini. Da je tako, pokazalo se tijekom cijele povijesti.

Nabrajajući svoja dostignuća, Mikojan nas izvješćuje kako je »industrija margarina nova«. Istina, u starom režimu margarina nije bilo. Na temelju toga ne smijemo zaključiti da se situacija pogoršala; maslaca narod ni tada nije imao ništa više negoli danas. Ali pojava nadomjestka u svakom slučaju znači da u SSSR-u postoje dvije klase potrošača: jedna koja radije troši maslac i druga koja se zadovoljava margarinom. »Mi opskrbljujemo zemlju tolikim količinama duhana u zrnu, zvanog mahorka, da svatko može kupiti koliko hoće«, izjavljuje Mikojan, zaboravljajući da se ni u Europi ni u Americi ne troši duhan tako jadne kvalitete.

Jedno od najupadljivijih, da ne kažemo najizazvnijih očitovanja nejednakosti je otvaranje u Moskvi i drugim velikim gradovima trgovачkih kuća s proizvodima visoke kvalitete, koji nose doduše strani no vrlo karakterističan naziv »luksuzni« (»ljuks«). Ali neprestane tužbe za krađe u trgovinama mješovite robe u Moskvi i provinciji dokaz su da robe ima samo za manjinu, a prehraniti bi se ipak htjeli svi...

Radnica koja ima dijete vezana je za društveni sustav i njezin je kriterij »potrošnje«, kao što prezivo govore visoke ličnosti koje su vrlo osjetljive na vlastitu potrošnju, u krajnjoj liniji odlučan. U sukobu između birokracije i radnice, mi smo s Marxom i Lenjinom na strani radnice, a protiv birokracije koja veliča postignute rezultate, kamuflira suprotnosti i zatvara usta radnici.

Složit ćemo se da su margarin i duhan u zrnu danas žalosna potreba, ali zato se ne treba hvaliti ni uljepšavati zbilju. Limuzine za »aktiviste«, fini parfemi za »naše žene«, margarin za radnike, luksuzne trgovine za povlaštene, fotografije finih jestiva u izložima za puk, takav socijalizam u očima mnostva može biti samo neka vrsta izokrenutog kapitalizma. Taj sud i nije tako pogrešan. U »socijaliziranoj bijedi« borba za osnovno prijeti da ponovno oživi »svu onu staru zbrku«, i na svakom je koraku djelomično oživljava.

Današnje tržište razlikuje se od onoga iz razdoblja Nepa (1921—1928) po tome što se mora razvijati bez posrednika i privatne trgovine uspo-

stavljujući izravan kontakt između državnih organizacija, zadruga, kolhoza i građana. Ali to je samo u načelu. Trgovina na malo (državna i zadružna), koja se brzo razvija, morala bi 1936. ostvariti promet od 100 milijardi rubalja otprilike. Trgovina kolhoza koja je 1935. dosegnula 16 milijardi, ove će godine po svoj prilici prilično porasti. Teško je reći koliki dio ostvarenoga otpada na nedopuštene i poludopuštene posrednike. U svakom slučaju nimalo nevažan! Kao i zemljoradnici tako su i kolhozi, osobito neki članovi kolhoza, skloni poslužiti se posrednicima. Njihov primjer slijede obrtnici, zadrugari i mjesne industrije koje ugavaraju sa seljacima. I odjednom se ustanovi da su trgovine mesom, maslacem i jajima, na jednom širokom području, u rukama »besavjesnih trgovaca«. Najosnovnijih proizvoda kao što su sol, šibice, brašno i petrolej, kojih su puna državna skladišta, tjednima i mjesecima nema u birokratiziranim seoskim zadrugama. Jasno je da ih seljaci nabavljaju drugđe. Sovjetske novine neprestano govore o prekupcima kao da je potpuno razumljivo što ih mora biti.

Drugi oblici privatne inicijative i akumulacije igraju očigledno manju ulogu. Kočijaši koji imaju vlastitu zapregu i slobodni obrtnici, kao i pojedinačni ratari, jedva su tolerirani. U Moskvi postoji velik broj sitnih radionica za popravke koje pripadaju privatnicima, a vlasti im gledaju kroz prste jer pokrivaju mnoge nedostatke u toj grani djelatnosti. No puno veći broj privatnika radi pod tvrtkom *artela* (udruženja) i zadruga ili se zaklanja iza kolhoza. A kriminalistička služba, kao da uživa u otkrivanju pukotina u privredi, povremeno hapsi u Moskvi žene koje prodaju kape što su ih same isplele ili košulje od grubog platna što su ih sašile.

»Osnova špekulacije uništena je u našoj zemlji — objavljivao je Staljin (1935) — to što u nas još imade besavjesnih trgovaca objašnjava se samo nedostatnom budnošću radničke klase i popustljivošću nekih sovjetskih ustanova prema špekulantima.« To je uzoran obrazac birokratskog umovanja! Je li osnova špekulacije uništena? Ako je tako, budnost nije potrebna. Da država može opskrbiti građane dovoljnim brojem kapa, zar bi trebalo

hapsiti siromašne ulične prodavačice? Pitanje je treba li ih, kad je tako, uopće zatvarati.

Ti razni oblici privatne inicijative koje smo nabojili nisu opasni ni po količini ni po opsegu poslovanja. Uistinu, ima li mjesto bojazni da će kočićaši, prodavačice kapa, urari i prekupci jaja ugroziti bedeme etatiziranog vlasništva? Ali pitanje se ne rješava samo matematičkim omjerima. Bujanje i raznolikost špekulacije svih vrsta koje izbijaju pri najmanjem administrativnom popuštanju poput grozničavih pjega na bolesnu tijelu svjedoče o neprestanu pritisku sitnoburžoaskih tendencija. Stupanj štetnosti bacila špekulacije za socijalističku budućnost ovisi o općoj otpornoj sposobnosti privrednog i političkog organizma zemlje.

Raspoloženje i ponašanje radnika i poslenika u kolhozima, a to znači 90% ukupnog stanovništva, određuju prije svega promjene u njihovoj stvarnoj nadnici. Ali odnos između njihova dohotka i zarada povlaštenih društvenih slojeva ima isto tako važnu ulogu. Jer zakon relativnosti očituje se najneposrednije upravo u potrošnji. Novčano knjigovođstvo kao izraz svih društvenih odnosa otkriva zbiljski udio raznih društvenih slojeva u nacionalnom dohotku. Čak i uz pretpostavku da je nejednakost povijesna nužda za prilično dugo vremensko razdoblje, pitanje dopustivih granica nejednakosti ostaje otvoreno kao i pitanje njezine društvene opravdanosti u svakom posebnom slučaju. Neizbjježiva borba za udio u nacionalnom dohotku nužno će se pretvoriti u političku borbu. Je li sadašnje uređenje socijalističko ili nije? Na to pitanje neće odgovoriti sofizmi birokracije nego stav masa, to jest radnika i kolhoznika.

Diferencijacija proletarijata

Podaci o stvarnoj nadnici moralni bi prema tome biti predmet osobito pažljivog proučavanja u radničkoj državi. Statistika dohodaka po skupinama stanovništva morala bi biti potpunoma jasna i dostupna svima. U zbilji je međutim to područje, koje duboko zadire u životne interese radnih masa, prekriveno neprozirnom maglom. Ma kako to zvučalo nevjerojatno, budžet radničke obitelji u SSSR-u za promatrača je puno zagonetnija veli-

čina nego u bilo kojoj kapitalističkoj zemlji. Uzalud bismo pokušavali povući krivulju stvarnih nadnica raznih skupina radnika u drugoj petoljetki. Uporna šutnja vlasti i mjerodavnih čimbenika govori u najmanju ruku koliko i iznošenje globalnih brojaka lišenih svakog značenja.

Prema jednom izvješću narodnog komesara za tešku industriju, Ordnonikidzea, prosječni mjesecni radni učinak radnika porastao je za 3,2 puta u deset godina (od 1925. do 1935) dok se nadnica povećala za 4,5 puta. Koliki su dio tog naizgled tako lijepog koeficijenta progutali stručnjaci i dobro plaćeni radnici? Uz to se postavlja još važno pitanje: koja je zbiljska vrijednost te nominalne nadnice? O tome ne doznajemo ništa ni iz izvješća ni iz novinskih komentara. Na kongresu sovjetske omladine u travnju 1936. sekretar Komunističke omladine, Kosarev, kazao je: »Od siječnja 1931. do prosinca 1935. nadnica mlađih povećale su se za 340%.« Ali ni među pomno odabranom i odlikovanom mlađeži koja nije štedjela ovacije to hvalisanje nije izazvalo pljesak; i slušatelji i govornik predobro su znali kako nagao prijelaz na tržišne cijene otežava položaj ogromnoj većini radnika.

Prosječna godišnja nadnica, u kojoj je uključena plaća direktora trusta i čistačice, iznosila je 1935. godine 2300 rubalja, a 1936. treba da dosegne otprilike 2500 rubalja, što prema nominalnom mijenjačkom tečaju iznosi 7500, a prema kupovnoj moći nešto oko 3500 do 4000 francuskih franaka. Ta već skromna brojka još se više smanjuje ako se znade da je povećanje nadnica u 1936. samo djelomična nadoknada za ukidanje nekih pogodnih cijena i besplatnih usluga. U svemu tome bitno je to što je nadnica od 2500 rubalja godišnje, što mjesecno iznosi 208 rubalja, samo prosjek, tj. aritmetička fikcija kojoj je svrha prikriti zbilju i postojanje duboke nejednakosti u nagrađivanju rada.

Nesumnjivo je da se položaj višeg sloja radničke klase, napose onih koje zovu stahanovcima, primjetno poboljšao u protekloj godini. Štampa potanko iznosi koliko su odijela, koliko pari cipela, gramofona, motora, pa čak i konzervi mogli kupiti odlikovani radnici. No, tako se istodobno otkriva kako su ta dobra nedostupna običnom radniku. Govoreći o uzrocima stahanovskog pokreta Staljin kaže: »Ljudi su počeli živjeti bolje, veselije. A kad

se živi veselije i posao bolje napreduje.« Ima i nešto istine u tom optimističkom načinu prikazivanja rada po komadu, svojstvenom rukovodiocima; stvaranje radničke aristokracije omogućili su zapravo prethodni uspjesi. Ali ono što potiče stahanovce nije »veselje« nego želja za većom zaradom. Molotov je u tom smislu nešto modificirao Staljinovu tvrdnju: »Poticaj koji motivira stahanovce na visoku proizvodnost naprosto je želja za povećanjem nadnica.« U nekoliko mjeseci stvorila se jedna skupina radnika koje su nazivali »tisućnjacima« jer njihova nadnica prelazi mjesечно 1000 rubalja. Ima ih koji zarađuju i više od 2000 rubalja, dok radnik nižih skupina često dobiva manje od 100 rubalja.

Prema amplitudi razlika u nadnicama mogli bismo zaključiti da između »radničke aristokracije« i »običnog radništva« postoji nužna i dosta razlika. Ali to birokraciji nije dosta. Stahanovce doslovce obasipaju povlasticama. Daju im nove stanove, obavljaju popravke u njihovim starim stanovima, odobravaju im poseban boravak u odmaralištima i lječilištima, šalju im kući besplatne učitelje i liječnike. Imaju i besplatne ulaznice za kinematografe, a događa se da ih besplatno briju, i to prije svih drugih. Mnoge od tih povlastica kao da se daju sa svjesnom namjerom da se prosječni radnik uvrijedi i ponizi. Širokogrudnost vlasti objašnjava se s jedne strane karijerizmom, a s druge strane nečistom savjesti; mjesni rukovodci ne propuštaju nijednu priliku da izadu iz svoje odvojenosti pa obasipaju radničku aristokraciju sličnim povlasticama koje i sami uživaju. Posljedica je takve politike nerazmjerne visoka nadnica stahanovaca koja je dvadeset i tri puta veća od zarade nižih skupina. Zarada mnogih favoriziranih stručnjaka često je tolika da bi se njome mogla podmiriti nadnica za osamdeset pa čak i stotinu radnika. Po rasponu nejednakosti u nagrađivanju rada SSSR je ne samo dostigao nego i prestigao kapitalističke zemlje.

Najbolje stahanovce, one koji se iskreno ravna-ju društvenim dobrom, dodijeljene povlastice ne samo ne raduju nego ih naprotiv ozlovoljuju. To je razumljivo: individualno uživanje raznih dobara u atmosferi opće bijede stvara oko njih zid neprijateljstva i zavisti trujući im život. Takvi odnos

između radnika još su dalje od socijalističkog moral-a nego oni što vladaju među radnicima jedne kapitalističke tvornice koji su udruženi u zajedničkoj borbi protiv izrabljivanja.

Uza sve to svakodnevni život kvalificiranog radnika nije lak, osobito u provinciji. Osim sedmo-satnog, a često i prekovremenog rada na povećanju proizvodnosti, puno slobodnih sati troši se na dopunski rad u borbi za osnovnu egzistenciju. Novine kao osobito važan pokazatelj blagostanja iznose činjenicu što najbolji radnici u sovhozima — državnim poljoprivrednim dobrima — vozači traktora i kombiniranih strojnih alatljika, koji danas već tvore pravu aristokraciju, imaju vlastite krave i svinje. Čini se dakle da je teorija prema kojoj je bolje imati socijalizam bez mlijeka nego mlijeko bez socijalizma napokon napuštena. Danas se priznaje da radnici u državnim poljoprivrednim poduzećima, gdje krava i svinja ima sigurno dosta, moraju imati vlastito sitno uzgajalište stoke kako bi osigurali sredstva za život. Hvalisavo saopćenje prema kojem 96.000 radnika u Harkovu ima vlastite povrtnjake gotovo je nevjerojatno. Drugi gradovi treba da slijede primjer Harkova. Kako ogromno rasipanje ljudskih snaga znači ta »vlastita« krava, taj »vlastiti« povrtnjak, i kakav je teret za radnika a još više za njegovu ženu taj srednjovjekovni rad s motikom na zemlji i gnojištu!

Pretežna većina radnika nema dakako ni krave ni povrtnjaka, a često ni loga. Godišnja nadnica nekvalificiranog radnika iznosi 1200 do 1500 rubalja, katkad i manje, a to je s obzirom na sovjetske cijene jednakoj bijedi. Stambeni uvjeti, koji spadaju među najkarakterističnije pokazatelje materijalnog i kulturnog položaja, vrlo su slabi a katkada i nepodnosiви. Većina radnika guši se u zajedničkim stanovima koji su slabije opremljeni i nepodesniji za stanovanje nego vojarne. Kad treba opravdati neuspjeh u proizvodnji, izostanke s posla i velik postotak škarta, administracija s pomoću novinara sama upozorava na stambene uvjete radnika: »Radnici spavaju na podu jer su drveni kreveti prepuni stjenica, stolice su razbijene, često nema ni suda za vodu...« »Dvije obitelji žive u jednoj sobi. Krov prokišnjava pa kad kiši vodu skupljaju u vedrima.« »Zahodi su neopisivi...«

Takvih primjera koji se odnose na cijelu zemlju mogli bismo navesti bezbroj. Zbog nepodnosivih životnih uvjeta »fluktuacija osoblja — kako piše rukovodilac naftne industrije — poprima ozbiljne raznjere... Mnoge se bušotine ne eksploatiraju zbog pomanjkanja radne snage ...«. U pojedine nefavorizirane krajeve odlaze na rad samo radnici koji su drugdje otpušteni zbog nediscipline. Tako se na dnu proletarijata stvara soj bijednika lišenih svih prava, sovjetskih parija, koje jedna tako važna privredna grana kao što je naftna industrija mora zapošljavati u velikom broju.

Zbog upadljivih nejednakosti u sustavu nadnica koje se još povećavaju zbog samovoljno stvorenih povlastica, birokracija uspijeva u proletarijatu izazvati oštре antagonizme. Iz nedavnih novinskih izvešća stječe se dojam pravoga građanskog rata u smanjenom opsegu. »Sabotaža strojeva omiljelo (!) je sredstvo u borbi protiv stahanovskog pokreta«, piše na primjer glasilo sindikata. Na sva usta govori se o »klasnoj borbi«. U toj »klasnoj« borbi radnici su na jednoj strani a sindikati na drugoj. Staljin javno preporučuje da se onima koji se odupiru »dade po gubici«. Ostali članovi Centralnog komiteta prijete »besramnim neprijateljima« potpunim uništenjem. Iskustvo stahanovskog pokreta nemilosrdno razotkriva jaz koji odvaja vlast od proletarijata i nesputanu upornost birokracije u primjenjivanju pravila: »Razdvoj pa vladaj.« Ali zato rad po komadu, koji se na taj način nametnuo, postaje za utjehu radnicima »socijalističko natjecanje«. Već je sâm taj naziv otvorena poruga.

Natjecanje kojega korijenje duboko zadire u biologiju bit će — pročišćeno od želje za dobiti, od zavisti i povlastica — i u komunističkom uređenju najsnažniji pokretač civilizacije. Ali u bližoj, pripravnoj fazi zbiljsko učvršćenje socijalističkog društva ne može se i ne smije ostvarivati ponižavajućim metodama zaostalog kapitalizma koje primjenjuje sovjetska vlada, nego sredstvima dostojnim oslobođena čovjeka, a u prvom redu bez toljage i birokracije. Jer ta je toljaga najomrznutije naslijedstvo prošlosti. Treba je slomiti i javno spaliti da bismo mogli govoriti o socijalizmu ne crveneći od stida.

Društvene suprotnosti u kolektiviziranom selu

Dok su industrijski trustovi »u načelu« socijalistička poduzeća, za kolhoze se to ne može reći. Oni se ne temelje na državnom vlasništvu nego na vlasništvu skupina. Kolhozi znače velik napredak u usporedbi sa sitnogospodarskom poljoprivredom. Hoće li oni dovesti do socijalizma? To ovisi o nizu okolnosti od kojih su neke unutarnje, a druge vanjske naravi, a tiču se podjednako sovjetskog sistema u cjelini. Ne treba zaboraviti ni one isto tako važne okolnosti koje ovise o svjetskoj situaciji.

Borba između države i seljaka još će dugo trajati. Sadašnja još jako nestalna organizacija poljoprivrede samo je privremeni kompromis između dva protivnika nakon oštре eksplozije građanskog rata. Istina, 90% domaćinstava je kolektivizirano, a kolhozna dobra ostvaruju 94% poljoprivredne proizvodnje. Čak ako ne računamo stanovit broj fiktivnih kolhoza iza kojih se zapravo skrivaju privatni interesi, treba priznati da su sitna gospodarstva poražena u omjeru od devet desetina. Ali prava borba snaga i tendencija na selu ne svodi se samo na opoziciju između individualnih poljoprivrednika i kolhoznika.

Da bi smirila selo, država je morala dati velike ustupke individualističkim tendencijama i vlasničkom mentalitetu seljaka. Prvi je korak u tome bila svečana predaja zemlje kolhozima na stalno uživanje, što je značilo ukidanje nacionalizacije zemlje. Možda je to pravna fikcija, reći će netko. No, sudeći prema odnosu snaga ona može postati zbilja i u skoroj budućnosti činiti veliku zapreku za plansku privredu. Puno je važnija činjenica što je država bila prisiljena dopustiti oživljavanje individualnih seljačkih eksploatacija na sitnim gospodarstvima, s vlastitim kravama, svinjama, ovcama, živadi itd. U zamjenu za taj napadaj na područtvljenje i za ograničenje kolektivizacije, seljak pristaje mirno raditi, iako zasad bez osobite revnosti, u kolhozima koji mu omogućavaju da ispunjava svoje obveze prema državi i raspolaže s nešto vlastitih dobara. Ti odnosi imaju zasad još tako neodređene oblike da bi ih bilo teško izraziti brojkama čak kad bi sovjetska statistika bila poštenija.

No postoji puno razloga za pretpostavku kako je seljaku danas važnije njegovo sitno individualno dobro od kolhoza. To znači da borba između individualističkog i kolektivističkog stremljenja još daje svoj pečat životu na selu i da joj je ishod neizvjestan. Kojoj se strani priklanjaju seljaci? To ne znaju točno ni oni sami.

Narodni komesar za poljoprivredu rekao je krajem 1935: »Još donedavna nailazili smo na jak otpor kulaka prema izvršenju plana skladištenja žitarica.« To znači da su »donedavna« kolhoznici uglavnom smatrali predaju žita državi neunosnim poslom i više težili privatnoj trgovini. Drakonski zakoni koji štite kolhoznu imovinu od samih članova kolhoza pokazuju istu stvar, samo na drugom planu. I još jedna vrlo poučna činjenica: imovina kolhoza osigurana je od države na 20 milijardi rubalja, a privatna imovina članova kolhoza na 21 milijardu. Premda taj podatak ne mora nužno značiti da su seljaci kao individualni proizvođači bogatiji od kolhoznika, ipak to pokazuje kako poljoprivrednici s više brige osiguravaju svoju privatnu imovinu nego kolhozna dobra.

Za pitanje o kojem je riječ jednako je zanimljiv i razvoj stočarstva. Dok je broj konja neprestano opadao sve do 1935. kad je počeo polako rasti zbog mjera što ih je poduzela država, dotle je broj rogate stoke već prošle godine povećan na 4 milijuna grla. Sto se tiče konja plan je u povoljnjoj 1935. godini bio ostvaren tek sa 94%, a postotak rogate stoke znatno je premašen. Ti su podaci važni zato što su konji vlasništvo kolhoza, dok su krave privatno vlasništvo najvećeg broja seljaka. Uz to treba spomenuti kako je u stepama gdje je seljacima u kolhozima izdana posebna dozvola da posjeduju vlastite konje, porast broja konja puno brži nego u kolhozima koji opet u tome premašuju državna dobra, sovhoze. Bilo bi potpuno pogrešno zaključiti iz ovoga što smo iznijeli kako je sitna individualna eksploatacija uspješnija od velike kolektivne. Ali prijelaz iz jedne u drugu, prijelaz iz barbarstva u civilizaciju, provodi se uz mnoge teškoće koje se ne mogu ukloniti samo administrativnim mjerama. »Nikad se pravo ne može izdici iznad ekonomskog sustava i kulturnog razvoja uvjetovana tim sustavom...« Davanje zemlje u zakup, što je zakonom zabranjeno, prakticira se

u velikim razmjerima, i to u najštetnijim oblicima zakupa plaćena radom. Kolhozi daju zemlju u zakup drugima, ponegdje čak i privatnicima, a i vlastitim poduzetnjim članovima. Ma koliko se to činilo nevjerojatnim, istina je međutim da sovhozi, »socijalistička« poduzeća, također daju zemlju u najam, i to baš najčešće sovhozi Gepeua... Pod okriljem visoke ustanove koja čuva zakon, upravitelji sovhoza nameću seljacima zakupcima uvjete koji kao da su preuzeti iz starih ugovora o porobljavanju koje su diktirali spahije. U tom slučaju birokrati izrabljaju seljake i oni više ne nastupaju kao posrednici države nego kao polulegalni *land-lordovi*. Premda ne želimo preuvjetovati značenje čudovišnih podataka takve vrste koje statistika dakako ne može zabilježiti, ne smijemo zanemariti njihovu veliku simptomatičnu važnost. Oni neobrivo dokazuju snagu buržoaskih tendencija u zaostaloj grani privrede koja obuhvaća ogromnu većinu stanovništva. A djelovanje tržišta nužno jača individualistička stremljenja i zaoštjava društvenu diferencijaciju na selu usprkos novoj strukturi vlasništva.

Prosječan dohodak domaćinstva u kolhozima narastao je 1935. na 4000 rubalja. Ali prosjeci seljačkog dohotka još više varaju nego oni koji se odnose na radnike. U Kremlju na primjer izvješćuju da su zadružni ribari 1935. zaradili dva puta više nego 1934. tj. 1919 rubalja po radniku. Po pljesku koji je popratio tu brojku, lako je zaključiti kako ona uveliko prelazi prosječnu zaradu velikog broja kolhoznika. S druge strane, postoje kolhozi gdje je dohodak po domaćinstvu porastao na 30.000 rubalja, ne računajući dohodak u naturi i novcu od individualnog gospodarstva kao i prihode od kolektivne eksploracije. Dohodak krupnog kolhoznika toga položaja često je deset do petnaest puta veći od nadnice »srednjega« ili nižeg kolhoznika.

Stupnjevanje dohotka samo djelomično ovisi o marljivosti i sposobnosti. Uvjeti obrade u kolhozima, a i na individualnim gospodarstvima, vrlo su neujednačeni zbog razlike u podneblju, tlu, vrsti kulture, udaljenosti od gradova i industrijskih središta. Suprotnost između grada i sela ne samo što se nije ublažila tijekom petogodišnjih planova nego što više do krajnosti zaoštrela zbog

grozničava rasta gradova i industrijskih područja. Ta osnovna suprotnost sovjetskog društva neizbjježivo rađa suprotnosti između kolhoza, pa i u njima, ponajprije, zbog diferencijalnog prihoda.

Neograničena moć birokracije također je jedan od važnih uzroka diferencijacije. Birokracija raspolaze moćnim polugama kao što su nadnica, budžet, kredit, cijene, porezi. Prevelike povlastice koje uživaju neke kolektivne pamučne plantaže u Srednjoj Aziji ovise puno više o odnosima cijena koje je utvrdila država nego o samom radu seljaka. Izrabljivanje nekih slojeva stanovništva od drugih nije nestalo nego je samo prikriveno. Prvi »imućni« kolhozi — njih nekoliko desetaka tisuća — stekli su dobrobit na račun svih ostalih kolhoza i radnika. Osigurati napredak svim kolhozima neusporedivo je teže i zahtijeva puno više vremena nego omogućiti davanje povlastica manjini na štetu većine. Ljeva je opozicija 1927. iznijela da se »dohodak kulaka povećao osjetnije nego zarade radnika«. Takva situacija traje još i danas premda u nešto izmijenjenu obliku: dohodak povlaštene manjine kolhoza neusporedivo se povećao u usporedbi s dohotkom ostale mase u kolhozima i radničkim središtimi. Danas ima sigurno više nejednakosti i u materijalnom položaju nego što ih je bilo uoči likvidacije kulaka.

Diferencijacija u kolhozima očituje se uglavnom u individualnoj potrošnji, ili na tlu privatne ekonomije domaćinstva jer su glavna sredstva za proizvodnju podruštvena. Diferencijacija između kolhoza ima već sada puno dublje posljedice jer bogati kolhoznik može koristiti više gnojiva i strojeva, pa i brže se bogatiti. Često se događa da bogati kolhozi unajmljuju radnu snagu od siromašnih, na što vlasti zatvaraju oči. Konačna predaja zemlje nejednake vrijednosti kolhozima puno će olakašati proces diferencijacije a time i stvaranje neke vrste »buržoaskih« ili »milijunaških« kolhoza, kako ih već sada zovu.

Država, dakako, ima mogućnost da djeluje kao regulator u društvenoj diferencijaciji. Ali u kojem smislu i koliko? Udariti na bogate kolhoze, na kućake kolhoze, značilo bi započeti novi sukob s »najnaprednjim« elementima na selu koji danas, nakon bolna razdoblja, gaje nezasitnu želju za »dobrim životom«. Osim toga, a to je najvažnije, drža-

va sve manje može provoditi socijalističku kontrolu, kako u poljoprivredi tako i u industriji. Ona traži potporu i prijateljstvo jakih i uspješnih, »seljačkih stahanovaca« i »milijunaških kolhoza«. Briga za proizvodne snage nužno se izrodila u brigu za sebe.

Upravo u poljoprivredi, gdje je potrošnja tijesno povezana s proizvodnjom, kolektivizacija pruža neiscrpive mogućnosti za rast birokratskog parazitizma koji počinje zahvaćati rukovodioce kolhoza. »Darovi« koje kolhoznici predaju šefovima na svečanim kremaljskim sjednicama samo su simboličan oblik nesimboličnog obola što plaćaju mjesnim vlastima.

I tako u poljoprivredi mnogo više nego u industriji nizak stupanj proizvodnosti dolazi u stalni sukob sa socijalističkim, pa čak i sa zadružnim, kolhoznim oblicima vlasništva. Birokracija koja je u krajnjoj liniji nastala iz te suprotnosti samo je još više zaoštrena.

Socijalna fizionomija rukovodećih krugova

U sovjetskim knjigama često nailazimo na osudu »birokratizma« kao nepravilnog nančina mišljenja i rada (takve osude uvijek iznose šefovi na račun svojih podređenih jer su one za njih način obrane). Ali nigdje nećete naići na znanstvenu raspravu o birokraciji kao rukovodećem krugu, o njezinoj brojčanoj snazi i strukturi, o njezinu mesu i krvi, o njezinim apetitima i povlasticama, o dijelu nacionalnog dohotka koji guta. A ti oblici birokracije postoje. Činjenica što ona tako brižljivo skriva svoju socijalnu fizionomiju otkriva u njoj specifičnu svijest vodeće »klase«, premda još nije stekla potpunu sigurnost u svojatanju prava na vlast.

Iznijeti točne brojke o sovjetskoj birokraciji nemoguće je zbog dva razloga. Prvo, u zemlji gdje je država gotovo isključivi gospodar, teško je reći gdje završava administrativni aparat. Drugo, sovjetski stastističari, ekonomisti i publicisti uporno šute o tome, a za njima se povode »prijatelji SSSR-a«. Podsjetimo se usput kako Webbovi ni jednog trenutka nisu pomisljali da u svojoj glo-

maznoj kompilaciji od 1200 strana sovjetsku birokraciju definiraju kao socijalnu kategoriju¹. Što je u tome čudno? Zar je nisu pisali po diktatu?

Državni centralni biroji brojili su 1. studenog 1935, prema službenim podacima, oko 55.000 članova rukovodećeg osoblja. Ali u tu brojku, koja se posljednjih godina mnogo povećala, nisu uključene ni vojne ni mornaričke službe, ni službe Gepeua, ni uprave zadruga i tzv. udruženja, a također ni službe *Osoavjahima* i ostalih organizacija. Osim toga svaka republika ima vlastiti državni aparat. Usporedo sa štabovima države, sindikata, zadruga itd. postoji i glomazni partijski štab koji se djelomično poklapa s njima. Nećemo pretjerati ako broj ljudi u vodećim krugovima SSSR-u i republika koje pripadaju Savezu procijenimo na 400.000. Danas se taj broj možda već povećao na pola milijuna. To nisu obični službenici nego visoki funkcionari, »šefovi«, i oni tvore vodeću kastu u pravom smislu riječi, koja je hijerarhijski podijeljena nepropusnim vodoravnim pregradama.

Taj viši društveni sloj podržava glozamna administrativna piramida sa širokom bazom i mnogostrukim bočnim stranama. Izvršni komiteti okružnih sovjeta, gradova i sektora s paralelnim organima Partije, sindikata, komunističke omladine, transporta, vojske, mornarice i opće sigurnosti vjerojatno broje oko 2.000.000 ljudi. Osim toga ne zaboravimo predsjednike sovjeta u 600.000 sela i trgovišta.

Uprava industrijskih poduzeća nalazila se 1933. u rukama 17.000 direktora i direktorskih pomoćnika. Administrativno osoblje tvornica, pogona i rudnika, uključivši niži kadar i poslovode, brojilo je 250.000 ljudi (od toga 54.000 stručnjaka koji nisu obavljali administrativne funkcije u pravom smislu riječi). Tome treba dodati osoblje Partije, sindikata i ustanova kojima, kao što je poznato, upravlja »trokut« uprava-Partija-sindikat. Nije pretjerano ako administrativno osoblje ključnih poduzeća procijenimo na pola milijuna ljudi. Tome treba dodati osoblje ustanova nacionalnih republika i mjesnih sovjeta.

Prema službenoj statistici u 1933. broj administratora i stručnjaka u cijelokupnoj sovjetskoj privredi iznosio je 860.000. Od toga više od 480.000

otpada na industriju, nešto više od 100.000 na transport, 93.000 na poljoprivredu, 25.000 na trgovinu. Te brojke obuhvaćaju i stručnjake koji ne obavljaju administrativne funkcije, ali se ne odnose na osoblje zadruga i kolhoza. Tijekom protekle dvije godine prilično su porasle.

Ako računamo samo predsjednike i komuniste organizatore, onda 25.000 kolhoza ima pola milijuna administrativnog osoblja. Zapravo ih ima puno više. S rukovodiocima sovhoza, strojnih i traktorskih stanica uprava društvene poljoprivrede premašuje milijunska brojka.

Država je 1935. imala 113.000 trgovackih poduzeća, a zadrugarstvo 200.000. Upravljači jednih i drugih nisu trgovacko osoblje u pravom smislu nego službenici državnog monopola. Čak se sovjetska stampa povremeno tuži što su »zadrugari prestali u seljacima i kolhoznicima gledati svoje kuce«. Kao da se mehanizam zadrugarstva može kvantitativno razlikovati od mehanizma sindikata, sovjeta i Partije!

Socijalna skupina koja ne sudjeluje u neposrednom proizvođačkom radu, a koja zapovijeda, upravlja, rukovodi, određuje kazne i dijeli nagrade (tu ne ubrajamo nastavno osoblje), mora brojiti već pet do šest milijuna ljudi. Tu globalnu brojku kao ni njezine komponente ne treba nipošto držati apsolutno točnim. To je samo približna procjena koja pokazuje kako »opća linija« nije nimalo bestjelesna.

Na raznim stupnjevima hijerarhije, idući odozdo prema gore, komunisti su zastupljeni u omjeru koji varira od 20% do 90%. U birokratskoj masi komunisti i komsomolci tvore blok od milijun i pol do dva milijuna ljudi otprilike. Prije manje nego više, zbog neprestanih čistki. Isti ljudi sačinjavaju okosnicu Partije i Komsomola. Bivša boljevička partija nije avangarda proletarijata nego politička organizacija birokracije. Partija i Komsomol služe samo za formiranje aktivista, drugim riječima kao rezerva birokracije. Izvanpartijski aktivisti imaju istu ulogu.

S pravom se može pretpostaviti da je radnička i kolhozna aristokracija brojčano otprilike jednak birokraciji. Broji pet do šest milijuna ljudi (stahanovaca, izvanpartijskih aktivista, povjerljivih ljudi, rođaka i kumova). Zajedno s obiteljima ta

¹ Vidi *Dodatak II*, str. 231.

dva društvena sloja koja se međusobno prožimaju mogu iznositi dvadeset do dvadeset i pet milijuna ljudi. Ovdje smo dali skromnu procjenu obitelji imajući na umu da često muž i žena, a katkad i djeca, pripadaju istom birokratskom aparatu. Osim toga žene iz vladajućih krugova puno lakše ograničavaju porođaje nego radnice, a pogotovo seljanke. Na njih se ne odnosi današnja kampanja protiv pobačaja koju je pokrenula birokracija. Najmanje 12%, a možda čak i 15% stanovništva tvori društvenu osnovu absolutističkih vladajućih krugova.

Dok su zasebna soba, dostatna ishrana i pristojna odjeća dostupni još i sada samo manjini, dotle milijuni krupnih i sitnih birokrata nastoje iskoristiti vlast za stvaranje osobne dobrobiti. Otuda neizmjerna sebičnost tog društvenog sloja, njegova čvrsta kohezija i strah od nezadovoljstva masa, njegova bezgranična upornost u gušenju svake kritike i licemjerno obožavanje »šefaka« koji utjelovljuje i brani povlastice i vlast novih gospodara.

Birokracija je još nehomogenija od proletarijata i od seljaštva. Između predsjednika seoskog sovjeta i visoke ličnosti iz Krembla zjapi nepremostiv ponor. Podređeni službenici raznih skupina imaju jedva zadovoljavajući životni standard koji je niži od standarda kvalificiranog radnika na Zapadu. Ali sve je relativno: standard okolnog stanovništva mnogo je niži. Sudbina predsjednika kolhoza, člana Partije, zadrugara u bazi, kao i nižih službenika, nikad ne ovisi o »biračima«. Svakog službenika može u bilo koje doba žrtvovati njegov hijerarhijski pretpostavljeni ako je to potrebno da se smiri ili uguši neko nezadovoljstvo. Ali zato se u danoj prilici svaki službenik može uspeti za stepenicu više. Svi su — dakako od prvoga ozbiljnog potresa — kolektivno odgovorni Kremlju.

Rukovodeći krugovi obuhvaćaju sve moguće stupnjeve standarda, od najprovincijalnije sitne buržoazije do krupne gradske buržoazije. Materialnom položaju odgovaraju običaji, interesi i način mišljenja. Rukovodioci današnjih sovjetskih sindikata, kao psihološki tipovi, ne razlikuju se mnogo od raznih Citrina, Jouhauxa i Greena. Oni imaju doduše različitu tradiciju, drukčiju frazeologiju, ali zato i isti stav prezrivih tutora prema mnoštvu, istu nesavjesnu umješnost u sitnim splet-

kama, isti konzervativizam, istu ograničenost horizonta, istu sebičnu brigu za vlastiti mir i isto idolopoklonstvo prema najotrcanijim oblicima buržoaske kulture. Sovjetski pukovnici i generali malo se razlikuju od onih na ostalih pet šestina svijeta. U svakom slučaju nastoje im biti što sličniji. Premda nisu navukli frak, sovjetski su diplomatzi usvojili način mišljenja svojih zapadnih kolega. Sovjetski novinari, premda su po svojim metodama samovjni, vuku svoje čitatelje za nos baš kao i novinari u svim drugim zemljama.

Ako je teško dati brojčanu procjenu birokracije, još je teže procijeniti visinu njezinih dohotaka. Već 1927. opozicija je prosvjedovala protiv činjenice što »povlašteni i naduti administrativni aparat guta velik dio viška vrijednosti«. Stajalište opozicije otkrilo je kako samo trgovачki aparat »guta ogroman dio nacionalnog dohotka: više od desetine sveukupne proizvodnje«. Vlast je odmah poduzela sve mjere opreza kako bi onemogućila takve proračune. To je uvjetovalo povećanje a ne smanjenje općih izdataka.

Ni na drugim poljima situacija nije ništa bolja. Trebalо je — kako je 1931. pisao Rakovski — doći do prolazne svađe između partijskih i sindikalnih birokrata pa da stanovništvo dozna kako od sveukupnog sindikalnog budžeta koji iznosi 400 milijuna rubala samo biroi gutaju 80 milijuna. Treba uz to istaknuti da se govorilo samo o legalnom budžetu. Osim budžeta sindikalna birokracija dobiva od industrijske birokracije u znak prijateljstva darove u novcu, stanovima, prometnim sredstvima itd. »Koliko stoji uzdržavanje biroa Partije, zadruga, kolhoza, sovhoza, industrije i uprave sa svim njihovim ograncima?« — pitao je Rakovski i ovako odgovorio: »O tome nemamo ni hipotetičkih podataka.«

Pomanjkanje svake kontrole nužno uzrokuje zlorabljenje, a prije svega prevelike izdatke. Prisiljena ponovno postaviti pitanje manjkavosti rada u zadrugama, vlada je 29. rujna 1935. uz potpis Staljina i Molotova ustanovila »počinjanje krađa naveliko, rasipanje društvene imovine i deficitarno poslovanje u mnogim seljačkim zadrugama«. Na jednici Izvršnog komiteta SSSR-a u siječnju 1936. narodni komesar za financije tužio se što mjesni izvršni komiteti potpuno samovoljno iskorištavaju

državna sredstva. O centralnim organima narodni komesar nije govorio jer je i sam sjedio u njima.

Ne možemo nikako izračunati koliki dio nacionalnog dohotka prisvaja birokracija. To nam je nemoguće ne samo zato što ona taji čak i svoje zakonite dohotke, što idući rubom zlorabljenja često upada u njih i tako dolazi do velikih nedopuštenih prihoda, nego, u prvom redu, zato jer se društveni napredak u cjelini, urbanizam, komfor, kultura i umjetnost, ostvaruje uglavnom, ako ne i isključivo, za potrošnju vladajućih krugova.

O birokraciji kao potrošaču može se uz neke ispravke kazati isto što i za buržoaziju: nema razloga za preuveličavanje njezine potrošnje osnovnih artikala, ali pitanje se iz temelja mijenja kad se ustvrdi kako birokracija prisvaja monopol nad svim starim i novim tečevinama civilizacije. S formalnog stajališta te su tečevine dostupne cijelom stanovništvu, ili barem gradskom. U zbilji međutim stanovništvo se njima tek iznimno koristi. Nasuprot tome birokracija njima raspolaže kao osobnim dobrima kada i kako hoće. Ako se plaćama dodaju sve materijalne pogodnosti, svi dopunski poluzakoniti profiti i udio što ga birokracija ima u korištenju kazališnih i drugih priredaba, ljetovališta, bolnica, lječilišta, domova odmora, klubova, muzeja, sportskih objekata, tada moramo zaključiti da tih 15 ili 20% stanovništva uživa onoliko dobara koliko svih ostalih 80 odnosno 85% zajedno.

Hoće li se »prijatelji SSSR-a« nakaniti da pobiju te brojke? Neka iznesu druge, točnije. Neka dobiju od birokracije javno izvješće o prihodima i rashodima sovjetskog društva. Dok to ne učine, ostat će pri svom mišljenju. Raspodjela zemlje u SSSR-u puno je demokratskija nego što je bila u starom ruskom režimu i nego što je u najdemokratskijim zemljama na Zapadu. Ali to još nije socijalizam.

VII

OBITELJ, OMLADINA, KULTURA

Termidor u obitelji

Oktobarska je revolucija bila dosljedna glede položaja žene. Nova se vlast nije zadovoljila samo time da ženi dade sva zakonska i politička prava kao i muškarcu, nego je učinila sve što je mogla — a to je u svakom slučaju neusporedivo više od bilo kojeg sistema — da joj uistinu otvori pristup svim privrednim i kulturnim područjima. Ali baš kao što ni »svemoćni« britanski parlament, tako ni najmoćnija revolucija ne može od žene načiniti biće istovjetno muškarcu, odnosno podjednako podijeliti između nje i njezina druga teret trudnoće, poroda, dojenja i odgoja djece. Revolucija je herojski nastojala uništiti staro učmalo »obiteljsko ognjište« kao arhajsку, šablonsku i zagušljivu ustanovu u kojoj je žena iz radnih masa osuđena na prisilni rad od djetinjstva do smrti. Obitelj, kao malo zatvoreno poduzeće, morao je, prema mišljenju revolucionara, zamijeniti usavršen sustav društvenih službi kao što su jaslice, dječji vrtići, restorani, pravonice, dispanzeri, bolnice, lječilišta itd. Predviđalo se da će socijalističko društvo, preuzimajući u cijelosti ekonomске funkcije obitelji i povezujući na taj način čitavu generaciju u solidarnosti i uzajmičnom pomaganju, donijeti ženi, a samim tim i bračnom paru, istinsko oslobođenje od vjekovnog jarma. Dok se to ne ostvari, četrdeset milijuna sovjetskih obitelji gušit će se

i dalje u srednjovjekovnom načinu života, trpjeti od potlačenosti i ženske histerije, od svagdašnjeg ponižavanja djeteta, od obostranih predrasuda i praznovjerja. Glede toga nema mesta nikakvim iluzijama. I upravo zato uzastopne promjene položaja obitelji u SSSR-u najbolje karakteriziraju pravu narav sovjetskog društva i razvoj njegovih rukovodećih slojeva.

Juriš na staru obitelj nije uspio. To nije bilo zbog nedostatka dobre volje, a još manje zbog toga što bi stara obitelj bila odveć čvrsto ukorijenjena u ljudima. Naprotiv, nakon kratkotrajnog razdoblja nepovjerenja prema državi, njezinim jaslicama, dječjim vrtićima i ostalim ustanovama takve vrste, radnice, a za njima i najnaprednije seljanke, počele su cijeniti velike prednosti kolektivnog odgoja podruštvljenja obiteljske ekonomije. Na žalost društvo se pokazalo odveć siromašnim i premašno civiliziranim. Sredstva kojima je raspolagala država nisu bila dostatna za ostvarenje planova i namjera komunističke partije. Obitelj ne može biti ukinuta; treba je zamijeniti. Prava emancipacija žene neostvariva je u »socijaliziranoj bijedi«. Iskustvo je ubrzo potvrdilo tu neumoljivu istinu koju je prije osamdeset godina bio formulirao Marx.

U gladnim godinama radnici su se većinom hrаниli — u nekim slučajevima i s cijelom obitelji — u tvorničkim restauracijama ili u sličnim objektima. To se službeno tumačilo kao uvođenje socijalističkog načina života. Tu se nije potrebno zaustavljati na posebnim aspektima toga pitanja u pojedinim razdobljima: u ratnom komunizmu, Nepu i prvom petogodišnjem planu. Činjenica je da su se nakon ukidanja potrošačkih doznaka za kruh najbolje plaćeni radnici počeli vraćati obiteljskom stolu. Bilo bi pogrešno u tom povratku domu vidjeti osudu socijalizma, jer u tom slučaju nisu bile krive metode socijalizma. No, unatoč tome radnici i njihove žene nemilosrdno su osuđivali »socijalističku prehranu« koju je organizirala birokracija. Isto vrijedi i za društvene pravice gdje se rublje više krade i uništava nego što se pere. Ali kuhanje i pranje u kući, što ponešto bojažljivo hvale i preporučaju sovjetski govornici i novinari, znače vraćanje žene tavama i perilima, tj. starom robovanju. Stoga ozbiljno sumnjamo je li nakon toga tvrdnja Kominterne o »konačnoj i trajnoj pobje-

die socijalizma u SSSR-u kućanicama iz predgrađa zvučala imalo uvjerljivo. Seljačka obitelj koja je vezana za domaću ekonomiju i za poljoprivredu u tome je puno konzervativnija od gradske. U početku su kao u nekom općem pravilu samo malobrojne poljoprivredne komune uvele kolektivnu prehranu i osnovale jaslice. Kolektivizacija — tvrdilo se — uvjetovat će korjeniti preobražaj obitelji; zar nisu tada od seljaka zajedno sa svinjama oduzimali i kokoši? U svakom slučaju bilo je dosta govorenja o pobjedničkom napredovanju društvene prehrane na selu. Ali kad je počelo povlačenje, živilja je odmah probila dimne zavjese blefa. Kolhoz seljaku daje uglavnom samo žito koje mu je potrebno i hranu za stoku. Meso, mlijecni proizvodi i povrće osiguravaju kolhoznici gotovo isključivo iz svojih privatnih dobara. Dok su osnovne živežne namirnice proizvod obiteljskog rada, ne može biti govora o kolektivnoj prehrani. I tako sitna gospodarstva, stvarajući novi temelj domaćinstvu, opterećuju ženu dvostrukim teretom.

Broj stalnih mjeseta u jaslicama iznosio je 1932. 600.000, a bilo je oko četiri milijuna sezonskih mjeseta u vrijeme poljskih radova. 1935. jaslice su raspolagale otprilike s 5,600.000 ležaja, ali stalnih mjeseta bilo je još manje nego prije. Osim toga postojeće jaslice, čak i u Moskvi, Lenjingradu i ostalim velikim središtima još ne zadovoljavaju ni najskromnije zahtjeve. »Jaslice gdje se djeca osjećaju gore nego kod kuće samo su slaba skloništa«, kaže se u jednom velikom sovjetskom listu. Stoga je razumljivo što dobro plaćeni radnici u njih ne šalju svoju diecu. No za mnoštvo radnika i takvih »slabih skloništa« ima pre malo. Izvršni je komitet nedavno odlučio da će se napuštena djeca i siročad davati na odgoj privatnim osobama. Birokratska država time priznaje kako je nesposobna izvršiti jednu od najvažnijih socijalističkih funkcija. Broj djece primljene u dječje vrtiće porastao je u vremenu od 1930. do 1935. od 370.000 na 1,181.000. Brojka od 1930. nevjerojatno je niska. A i ona iz 1935. još je mala u usporedbi s potrebama sovjetskih obitelji. Produbljenja analiza pokazala bi da je najveći i u svakom slučaju najbolji dio dječjih vrtića rezerviran za obitelji funkcionara, tehničara, stahanovaca itd.

Izvršni je komitet morao nedavno priznati i to kako se »odлуka o rješavanju položaja napuštene i nedovoljno nadzirane djece slabo provodi u život«. Što skriva taj neodređeni jezik? Iz člančića tiskanih u novinama najsitnijim slovima tek slučajno doznajemo kako je u Moskvi više od tisuću djece smješteno u obiteljima gdje su izložena izuzetno teškim uvjetima«, da je u dječjim domovima glavnoga grada 1500 dječaka koji ne znaju što bi sa sobom i koji su prepušteni ulici, da je u svega dva mjeseca u jesen 1935. u Moskvi i u Lenjingradu »7500 roditelja bilo kažnjeno zbog nedovoljnog nadzora nad djecom«. Jesu li te kazne pridonijele poboljšanju situacije? Koliko je tisuća roditelja uspjelo izbjegći kaznama? Koliko djece smještene »u obiteljima pod najtežim uvjetima« nije obuhvaćeno statistikom? U čemu se »najteži uvjeti« razlikuju od teških uvjeta?

Sve sama pitanja bez odgovora. Napuštanje djece, javno ili prikriveno, veliko je društveno zlo koje poprima ogromne razmjere zbog velike socijalne krize u kojoj se stara obitelj raspada puno brže nego što je nove ustanove mogu zamijeniti.

Iz istih slučajnih člančića koje novine objavljaju uz sudsku kroniku čitatelj doznaće da u SSSR-u cvjeta prostitucija, ta najniža degradacija žene za uživanje muškarcu koji može platiti. Prošle jeseni *Izvestija* je neočekivano objavila da je uhapšeno oko tisuću žena koje su se na moskovskim ulicama tajno »bavile prodajom svoga tijela«. Među njima je bilo stosedamdeset i sedam radnika, devedeset i dvije činovnice, pet studentica itd. Što ih je natjerala na pločnik? Premala nadnica, potreba, nužda »da zarade nešto uz plaću, za cipele ili haljinu«. Uzalud smo nastojali dozнати barem približne razmjere tog društvenog zla. Čedna sovjetska birokracija zabranjuje statistici da o tom progovori. Ali upravo ta nametnuta šutnja svjedoči da je »klasa« sovjetskih prostitutaka prično brojna. Tu ne može biti govora o ostacima prošlosti jer se prostitutke regrutiraju među mlađim ženama. Nitko neće posebno zamjeriti sovjetskom poretku zbog te bolesti stare koliko i civilizacija, ali je isto neoprostivo govoriti o pobradi socijalizma dok postoji prostitucija. Novine tvrde, kad im je naime dopušteno dodirnuti se tog osjetljivog pitanja, da je prostitucija u opadanju. To je

možda točno u odnosu prema godinama glada i organizacije (1931—1933). No povratak na odose koji se temelje na novcu nužno uzrokuje porast prostitucije i brojne napuštanje djece. Gdje tumačiti povlaštenih, ima i parija!

Velik broj napuštene djece sigurno je najtragičniji i nesumnjiv dokaz o teškom položaju majke. Čak je i optimistička *Pravda* morala to s gorčicom priznati. »Rođenje djeteta za mnoge je majke dobitljiva prijetnja...«. I upravo zato je revolucionarna vlast dala ženi pravo na pobačaj jer je to jedno od njezinih osnovnih građanskih, političkih i kulturnih prava sve dok postoji bijeda i ugnjavanje u obitelji, ma što o tome mislili eunusi i starje djevice obaju spolova. Ali to žalosno pravo postaje zbog društvene nejednakosti povlastica. Povremena i nepotpuna novinska izvješća o praksi pobačaja upravo su potresna: 1935. liječilo se u jednoj seoskoj bolnici na Uralu »stotinu devedeset i pet žena upropaćena zdravlja zbog nestručno izvedena pobačaja.« Od toga trideset i tri radnice, dvadeset i osam službenica, šezdeset i pet kolhonzica i pedeset i osam kućanica. Ta se regija razlikuje od drugih samo po tome što su podaci o njoj bili objavljeni u novinama. Koliko žena svake godine u SSSR-u upropaste nestručno izvedeni pobačaji?

Budući da se pokazala nesposobnom osigurati ženi, koja se mora uteći pobačaju, potrebnu medicinsku pomoć i higijenski smještaj, država naglo mijenja kurs i odlučuje se za prohibiciju. Kao u drugim slučajevima, birokracija i tu od siromaštva pravi vrlinu. Soltz, član sovjetskog vrhovnog suda i stručnjak za obiteljsko pravo, opravdava najavljenu zabranu pobačaja govoreći kako u socijalističkom društvu nema nezaposlenosti, pa prema tome žena ne može imati pravo da odbaci »radosti materinstva«. Kapelanska filozofija koja, da stvar bude gora, raspolaže žandarskom pesnicom. U glavnom glasilu Partije upravo smo pročitali kako je rođenje djeteta za mnoge žene — a trebalo bi reći za većinu — »prijetnja«. Malo prije naveli smo mišljenje jednog od najviših sovjetskih organa vlasti o tome »kako se odluka o napuštenoj i ostavljenoj djeći slabo provodi u život«, što nužno znači porast broja napuštene djece, a sad nam eto jedan visoki sudski činovnik objavljuje kako se u zemlji

gdje je »ugodno živjeti« pobačaji moraju kažnjavati zatvorom baš kao i u kapitalističkim zemljama gdje je teško živjeti. Već se unaprijed može reći da će u SSSR-u, kao i na Zapadu, radnice, seljanke i dvorkinje kojima će biti teško sakriti grijeh, najprije dopasti tamničarskih šapa. Sto se tiče »naših žena« koje traže fine parfeme i druge proizvode slične vrste, one i dalje rade što im se sviđa i to pred nosom popustljive pravde. »Nama trebaju ljudi«, dodaje Solz, zatvarajući oči pred brojem napuštene djece. Da im birokracija nije zatvorila usta pečatom šutnje, milijuni radnih žena odgovorile bi mu: »Onda vi rađajte djecu!« Ta su gospoda očito zaboravila da je zadaća socijalizma odstraniti uzroke koji tjeraju ženu na pobačaj a ne podlo ugurati policajca u intimni život žene i tako je prisiliti na »radosti materinstva«.

Nacrt zakona o pobačaju dali su na javnu raspravu. Kroz gusti filter sovjetske štampe ipak je prokupala pokoja gorka jadikovka i poneki prigušen prosvjed. Rasprava je prestala naglo kad što je i počela. 27. lipnja 1936. Izvršni je komitet proglašio jedan sramotan nacrt još tri puta sramotnijim zakonom. Čak su se i neki povlašteni odvjetnici birokracije osjećali neugodno. Louis Fisher je napisao kako je novi zakon žaljenja vrijedan nesporazum. Zapravo taj zakon koji je uperen protiv žene, no koji za gospode uvodi iznimljan postupak, prirodan je rezultat termidorske reakcije¹.

Svečana rehabilitacija obitelji do koje je došlo istodobno — o sudbinske li podudarnosti! — s rehabilitacijom rublja, posljedica je materijalne i kulturne slabosti države. Umjesto da kažu: »Bili smo odveć siromašni i neobrazovani da ostvarimo socijalističke odnose među ljudima, ali to će učiniti naša djeca i unuci«, rukovodioci ljepilom sastavljuju dezintegriranu obitelj i pod prijetnjom najoštijih kazni nameću dogmu obitelji kao nepovredivog temelja pobjedičkog socijalizma. Čovjek teško može izmjeriti svu dubinu toga povlačenja!

Novi kurs zahvaća sve i svakog, pisca i zakonodavca, suca i milicajca, novinara i nastavnika. Ako se poneki mladi komunist, pošten i naivan, usudi napisati u novinama: »Bolje biste učinili da se pozabavite rješenjem pitanja kako se žena može oslo-

boditi okova obitelji«, dobit će nekoliko dobrih bubotaka i zašutjet će. ABC komunizma² proglašen je skretanjem ljevice. Pod imenom novog morala niču ponovno glupe i krute predrasude neobrazovane srednje klase. A što se tek događa u svagdašnjem životu u najudaljenijim krajevima zemlje? Štampa tek malo odražava dubinu termidorske reakcije u obitelji.

Plemenita gorljivost propovjednika sve se više razgara, a porok nezaustavljivo raste. Sedma zapovijed božja stječe sve veću popularnost u vodećim krugovima. Sovjetski moralisti moraju tek neznatno preinaciti frazeologiju. Pokreće se kampanja protiv prečestih i olako dobivenih rastava. Stvaračka misao zakonodavca već najavljuje jednu »socijalističku« mjeru koja predviđa plaćanje za registriranje rastava i povećanje pristojbi pri svakoj novoj rastavi. S pravom smo dakle primijetili da se obitelj obnavlja istodobno kad se pojačava odgojna uloga rublja. Pristojbe dakako neće biti zapreka rukovodećim krugovima. Uostalom, osobe koje raspolažu lijepim stanovima, automobilima i drugim udobnostima sređuju svoje osobne stvari bez suvišnog publiciteta i bez registracija. Prostitucija se smatra ponižavajućom i ružnom samo u najnižim slojevima sovjetskog društva, a u vrhovima toga istog društva, gdje se vlast združila s udobnošću, poprima otmjeni oblik sitnih uzajamnih usluga pa čak i oblik »socijalističke obitelji«. Sosnovski je ukazao na važnost čimbenika »autoharema« u procesu degeneracije rukovodilaca.

Akademski i lirske raspoloženi »prijatelji SSSR-a« imaju oči, a ne vide ništa. Obiteljsko pravo koje je ustanovila oktobarska revolucija i kojim se onodobno s pravom ponosila, promijenilo se i izrodilo zbog obilnog posizanja u zakonodavno blago buržoaskih zemalja. I kao da izdaji treba do dati još i porugu, danas se služe istim onim argumentima kojima se nekad branila bezuvjetna sloboda na pobačaj i rastavu (»emancipacija žene«, »obrana prava ličnosti«, »zaštita materinstva«) s ciljem da se jedno zabrani, a drugo ograniči.

Povlačenje poprima oblike odvratnog licemjerja i ide puno dalje od zahtjeva krute ekonomске nužde. Objektivnim razlozima powratka na buržo-

¹ Kasnije je taj zakon bio ukinut.

² Poznati prikaz komunizma što su ga napisali u prvim godinama revolucije Buharin i Preobraženski.

aske norme pridružuje se socijalni interes vodećih krugova koji nastoje produbiti buržoasko pravo. Sadašnji kult obitelji objašnjava se prije svega potrebom birokracije za uspostavljanjem stalne hijerarhije odnosa u kojoj će odlučnu ulogu odigrati mladež, a ona će se disciplinirati u četrdeset milijuna domova koji će služiti kao oslonci vlasti i autoriteta.

Dok je bilo nade da će država preuzeti odgoj mlađih pokoljenja, vlast ne samo što nije podržavala autoritet starijih, posebice oca i majke, nego je štoviše nastojala djecu odvojiti od obitelji kako bi ih zaštitila od starih moralnih zasada. Još nedavno, u vrijeme prve petoljetke, škola i Komsomol naveliko su pozivali djecu neka prokažu oca pijanicu ili bogobojažnu majku, neka ih osramote, neka ih nastoje »preodgojiti«. Druga je stvar s kakovim su uspjehom to provodili. Svakako je ta metoda uzdrmala same temelje obiteljskog autoriteta. Na tom području provedena je korjenita i važna promjena. Uz sedmu ponovno je na snazi peta zapovjed, premda zasad bez spominjanja božjeg imena. Ni francuska škola ne rabi taj atribut, ali zato ipak kljuka učenike šablonama i konzervativizmom.

Obnavljanje autoriteta starijih prouzročio je razumljivo i promjenu politike prema religiji. Negiranje boga, njegovih pomoćnika i čudesa bilo je jedan od najozbiljnijih elemenata rascjepa što ga je revolucionarna vlast unijela između otaca i djece. Ali borba protiv crkve, koju su vodili tipovi kao što je Jaroslavski, često se, zanemarujući napredak kulture, ozbiljnu propagandu i znanstveni odgoj, izrođivala u smiješnai glupa vrijedanja. Juriš na nebo bio je obustavljen baš kao i napad na obitelj. Nastojeći sačuvati svoj dobar glas, birokracija je naredila mlađim ateistima neka polože oružje i neka se prihvate čitanja. To je samo početak. Prema religiji zauzima se postupice stav ironične nepristranosti. To je prva etapa. Neće biti teško predvidjeti buduće, ako tok stvari bude ovio o sadašnjim vlastima.

Društvene suprotnosti svuda i uvijek podižu licemjerje vladajućih mišljenja na kvadrat, pa čak i na kubus. To je povjesni zakon razvoja mišljenja izražen matematičkim jezikom. Scojializam, ako uistinu zaslužuje taj naziv, znači nesebične odnose

između ljudima, prijateljstvo bez zavisti i spletke, ljubav bez podle računice. Službena doktrina to odlučnije tvrdi da su te idealne norme ostvarene, što zbilja energičnije opovrgava takve tvrdnje. Novi program Komsomola, donesen u travnju 1936., kaže: »Nova obitelj, za procvat koje brine se sovjetska država, stvara se u punoj jednakosti muškarca i žene. Za našu generaciju koja je u usponu ne postoji buržoaski brak iz računa.« (*Pravda*, 4. travnja 1936). To je prilično točno kad je riječ o mlađim radnicima u kapitalističkim zemljama. Nasuprot tome, potpuno je drukčije u srednjim ili višim slojevima sovjetskog društva. Nove društvene grupacije automatski sebi podređuju osobne odnose. Poroci koji na tlu seksualnih odnosa rade novac i vlast bujaju u sovjetskoj birokraciji kao da joj je svrha u tome dostignuti zapadnu buržoaziju.

Suprotno netom iznijetim tvrdnjama u *Pravdi*, »brak iz računa« opet naveliko cvjeta. Sovjetska štampa to priznaje, katkad jer mora, a katkad zbog povremenih nastupa iskrenosti. Zvanje, plaća, mjesto, broj širita na rukavu postaju sve važniji jer o tom ovise cipele, krzneni kaputi, stanovi, kupatilnice i — najveći san — automobil. Borba za jednu sobu sjedinjuje i razjedinjuje godišnje mnoge parove u Moskvi. Položaj roditelja dobio je iznimnu važnost. Dobro je imati punca časnika ili utjecajnog komunista a punicu u užem srodstvu s nekom visokom ličnošću. Tko će se tome začuditi? Može li biti drukčije?

Raspadanje i razjedinjavanje sovjetskih obitelji gdje je muž član Partije, aktivni član sindikata, časnik ili administrativac, zakoračio naprijed, dok je žena, pritisnuta teretom obitelji, ostala na svojoj nekadanjoj razini, jedno je od najdramatičnijih poglavlja u knjizi sovjetskog društva. Put dviju birokratskih generacija obilježen je tragedijama zaostalih i napuštenih žena. Istu pojavu primjećujemo danas i u mlađe generacije. Najviše grubosti i okrutnosti naći ćemo nedvojbeno u najvišim sfarama birokracije gdje je visok postotak nekulturnih skorojevića koji smatraju da im je sve dopušteno. Iz arhiva i zapisa doznat ćemo jednog dana za prave zločine koje su protiv bivših supruga i žena općenito počinili propovjednici obiteljskog morala i prisilnih »radosti materinstva«, koji su u očima pravde nepovredivi.

Ne, sovjetska žena još nije slobodna. Jednakost još daje mnogo više prednosti ženama gornjih slojeva koje žive od birokratskoga, tehničkog, pedagoškog i uopće intelektualnog rada, nego radnicima, a napose seljankama. Dok društvo nije sposobno preuzeti materijalne obveze obitelji, žena-majka može uspješno obavljati društvene funkcije samo ako raspolaže radnom snagom bijele ropkinje, dadijje, dvorkinje, kuharice i slično. Od četrdeset milijuna obitelji u SSSR-u pet posto, a možda i deset posto, osnivaju svoju dobrobit izravno ili neizravno na radu kućnog roblja. Da bismo mogli sa socijalističkog stajališta ocijeniti položaj žene, morali bismo uz ostalo znati točan broj služinčadi u SSSR-u, što bi bilo na neki način isto tako korisno kao i poznavati cijelo sovjetsko zakonodavstvo, ma kako da je napredno. Ali upravo zato statistika skriva služinčad pod imenom radnica ili »raznih zvanja«.

Položaj majke obitelji, štovane komunistkinje, koja ima kućnu pomoćnicu, telefon za obavljanje narudžbi, automobil za izlaska itd. nema ništa zajedničko s položajem radnice koja trči po trgovinama, spremi večeru, vodi kući djecu iz dječjeg vrtića — ako za nju uopće ima dječjih vrtića. Nijedna socijalistička etiketa ne može skriti tu društvenu suprotnost koja nije ništa manja od one po kojoj se u svim zapadnim zemljama razlikuje buržujska gospođa od proleterske žene.

Pravoj socijalističkoj obitelji koju će društvo oslobođiti teških i ponižavajućih svagdašnjih obveza neće biti potrebnii propisi ni uredbe, a posao na zakon o rastavi ili pobačaju učinit će joj se isto tako čudovišan kao i prinošenje ljudskih žrtava ili postojanje javnih kuća. Oktobarsko zakonodavstvo učinilo je u tom smislu odvažan korak naprijed. Zaostalo kulturno i materijalno stanje zemlje bilo je uzrok izbijanja nemilosrdne reakcije. Termidorsko zakonodavstvo povlači se prema buržoaskim obrascima prikrivajući uzmak lažljivim frazama o nepovredivosti »nove« obitelji. I tu se socijalistička nedosljednost skriva iza licimjernog dostojanstva.

Iskrene promatrače iznenadeju protuslovje između postavljenih načela i žalosne zbilje, napose u pitanjima koja se tiču djeteta. Primjenjivanje najoštrijih kazni za napuštanje djece može čovje-

ka navesti na pomisao da je socijalističko zakonodavstvo u odnosu prema ženi puko licemjerje. Ona druga vrsta promatrača zavrava se širinom i plenumitošću namjere koja se uobičila u zakonima i administrativnim organima. Pred očiglednom bijedom kojoj su izložene majke, napuštena djeca i prostitutke, ti se optimisti tješte govoreći kako će porast materijalnih bogatstava kostur socijalističkih zakona postupice ispuniti krvlju i mesom. Teško je reći koje je od tih dvaju mišljenja neispravnije i štetnije. Samo onaj koji je slijep za povijest neće nazrijeti širinu i smjelost društvene namjere, važnost prvih faza njezina ostvarenja i širokih otvorenih mogućnosti. Ali s druge strane moramo s negodovanjem osuditi pasivni i ravnodušni optimizam onih koji zatvaraju oči pred jačanjem društvenih suprotnosti i tješte se perspektivama budućnosti, predano predlažući da se ključevi te budućnosti povjere birokraciji. Kao da jednakost muškarca i žene nije za birokraciju postala jednakost u kojoj se gaze sva prava! I kao da birokracija nije kadra nametnuti nov jaram umjesto slobode!

Povijest nam i odveć ukazuje na robovanje žene muškarcu, o robovanju obojega izrabljivača i o naporima radnika koji su, lijući krv za oslobođenje od jarma, postizavali samo to da su im se mijenjali lanci. Povijest, najzad, i ne govori o drugom. U njoj uopće nema pozitivnih primjera o tome kako ostvariti istinsko oslobođenje djeteta, žene i muškarca. Cjelokupno povjesno iskustvo i opravdava radnikovo nepovjerenje prema povlaštenim i nekontroliranim tutorima.

Borba protiv omladine

Svaka revolucionarna partija ima isprva podršku u mladoj generaciji klase u usponu. Politička senilnost očituje se u gubitku sposobnosti pridobijanja mlađeži. Stranke buržoaske demokracije, koje su odstranjene s pozornice svjetskih zbivanja, nemaju drugog izbora nego mlade preputiti ili revoluciji ili fašizmu. Boljševizam je u ilegalnosti bio uvijek partija mlađih radnika. Menjiševici su se oslanjali na više i starije krugove radničke klase. Time su se donekle ponosili, pa su s visoka gledali na boljševike. Dogadaji su ih nemilo-

srdno opovrgli; u odlučnom trenutku omladina je povukla za sobom ne samo zrele ljude nego i starce.

Revolucionarni potres dao je novim sovjetskim generacijama silan poticaj istrgnuvši ih jednim zamahom iz konzervativnog načina života i otkrivši im veliku tajnu — najvažniju tajnu dijalektike — da ništa na zemlji nije vječito i da je društvo stavljenod plastične tvari. Kako je glupa teorija o nepromjenljivosti rasa u svjetlu iskustava naše epohe! SSSR je velika talionica gdje se prekaljuje značaj desetaka narodnosti. Mistika »slavenske duše« odbaćena je kao troska pri taljenju.

Ali impuls koji su doobile nove generacije nije još našao oduška u adekvatnoj povjesnoj akciji. Doduše, omladina je vrlo aktivna na ekonomskom tlu. SSSR broji sedam milijuna radnika mlađih od dvadeset i tri godine. Od toga 3,140.000 radi u industriji, 700.000 na raznim radilištima. U novim divovskim tvornicama mlađi radnici tvore polovicu radne snage. U kolhozima ima danas 1,200.000 mlađih komunista. Na stotine tisuća mlađih komunista zaposlilo se posljednjih godina na radilištima, u rudnicima, u šumarstvu, u eksploataciji zlata na Arktiku, u Sahalinu ili na rijeci Amur gdje se podiže novi grad Komsomolsk. Nova generacija daje udarne, elitne radnike, stahanovce, brigadire, niže upravno osoblje. Ona uči i uglavnom je marljiva. Aktivna je i u sportu, osobito u najopasnijim sportovima kao što je padobranstvo, i najratobornijima kao što je streljaštvo. Mlađi poduzetni i odvažni duha uključuju se u opasne ekspedicije svake vrste.

»Većina naše omladine — rekao je nedavno poznati istraživač polarnih predjela Schmidt — voli težak rad.« To je nesumnjivo točno. Unatoč tome na svim područjima postrevolucionarna generacija još je pod tutorstvom. Stariji rukovodioci propisuju joj što i kako treba raditi. Politika, kao najviši oblik vladanja, ostaje i dalje u rukama tzv. stare garde. I premda mlađeži upućuju srdačne a katkad i vrlo laskave govore, stariji ljubomorno čuvaju svoj monopol.

Engels, koji nije mogao zamisliti razvoj socijalističkog društva bez »odumiranja države«, tj. bez zamjenjivanja svih policijskih ustanova samoupravljačkim društvom proizvođača i potrošača, držao

je da ta zadaća pripada mlađoj generaciji »koja će rasti u novim uvjetima slobode i koja će biti kadra dokrajčiti svu onu staru anarhičnost etatizma«. Lenin je dodao: »Svakog etatizma, uključujući etatizam demokratske republike...« Takva je po Engelsovoj i Lenjinovoj zamisli bila perspektiva socijalističkog društva: generacija koja je preuzeila vlast, tj. stara garda, započinje likvidaciju države, a buduće generacije dovršavaju zadaću.

Kako je to u zbilji? U SSSR-u je 43% pučanstva rođeno nakon oktobarske revolucije. Ako kao granicu između generacija uzmem dobrod od dvadeset i tri godine, iz toga proizlazi da više od 50% sovjetskog stanovništva još nije dosegnulo tu granicu. To znači da više od pola stanovništva ne pozna drugi poredak osim sovjetskoga. Ali te mlađe generacije ne formiraju se »u uvjetima slobode«, kao što je mislio Engels, nego naprotiv pod krutim jarmom vladajućeg sloja koji je, prema službenoj fikciji, proveo oktobarsku revoluciju. U tvornici, kolhozu, vojarni, na sveučilištu, u školi, u dječjem vrtiću, ako ne već i u jaslicama, uglavnom se vrline proglasjava vjernost šefu i slijepa poslušnost. Za mnoge pedagoške aforizme iz posljednjih godina čovjek bi rekao da su prepisani od Göbbelsa, kad se ne bi znalo da ih je sam Göbbels uglavnom preuzeo od Staljinovih suradnika.

Nastava i društveni život učenika i studenata duboko su zaraženi formalizmom i licemjerjem. Djeca su navikla prisustovati mnogobrojnim sašticima gdje se guše od dosade i gdje uvijek nepromjenljivo »sudjeluju« u biranju počasnog predsjedništva, kađenju ljubljenim šefovima, konformističkim uvodima pripravljenim unaprijed u kojima se kao i kod odraslih izjavljuje jedno a misli drugo. Najneviniji učenički kružoci izazivaju oštrey kaznene mjere ako ičim uznaštoje u toj puštinji stvoriti neku oazu. Gepeu je ušao u »socijalističku« školu unoseći strahovite elemente demoralizacije: izdaju i doušništvo. Unatoč službenom optimizmu dalekovidniji i oštroumniji pedagozi i pisici dječjih knjiga ne uspijevaju uvijek skriti svoje užasavanje nad prisilom, licemjerjem i dosadom u kojima se guši škola.

Kako nemaju iskustva u klasnoj borbi i revoluciji, mlađe bi se generacije mogle pripraviti za svjesno sudjelovanje u društvenom životu samo u

okviru jedne istinske sovjetske demokracije, proučavajući iskustva prošlosti i učeći na kušnjama sadašnjosti. Individualno mišljenje i karakter ne mogu se razvijati bez kritike. A sovjetskoj omladini prikraćena je i najmanja mogućnost izmjene mišljenja, provjere u stavovima, provjeravanja i ispravljanja svoje i tuđe zablude. O svim pitanjima, uključivši i ona koja se tiču omladine, odlučuje se bez nje. Njoj je dopušteno samo provoditi zadaće i pjevati *hosana*. Na svaku riječ kritike birokracija odgovara lomeći vrat onome koji ju je izgovorio. Sve što je u mladih nadareno i buntovno sustavno se guši, uklanja ili fizički uništava. Time se objašnjava činjenica što iz milijuna i milijuna komšomolaca nije do danas izrasla nijedna značajna ličnost.

Netko će reći da se omladina, baveći se intenzivno tehnikom, znanostima, književnošću, sportom ili šahom, priprema za najvažnije ljudske djelatnosti. Na svim tim područjima ona se natječe sa starom nedovoljno spremnom generacijom koju već dostiže a katkada i prestiže. Ali pri svakom dodiru s politikom opeku joj prste. Preostaju joj dakle tri mogućnosti: uključiti se u birokraciju i postići karijeru; podložiti se šuteći, povući se u privredni ili znanstveni rad, odnosno zatvoriti se u uski okvir privatnog života; i treće, baciti se u ilegalnost, naučiti se boriti i prekaliti se za budućnost. Birokratska karijera otvorena je samo malom broju. Jednako je i na suprotnom polu: opoziciji pristupa vrlo mali broj mladih. Srednja skupina nevjerojatno je heterogena. U njoj se pod kompresijskim valjkom razvijaju skriveni no iznimno važni procesi koji će odigrati veliku ulogu u određivanju budućnosti SSSR-a.

Asketske tendencije koje su prevladavale u vrijeme građanskog rata potisnule su u razdoblju Nepa epikurejsko, da ne kažemo uživalačko rasploženje duhova. Prvu petoljetku opet označava nedobrovoljni asketizam, no to vrijedi samo za masu i omladinu jer su se rukovodioci već uspjeli učvrstiti na položajima koji su im osigurali osobnu dobrobit. Drugu petoljetku obilježava izrazita i živa reakcija na asketizam. Želja za osobnom dobiti zahvaća cijelo stanovništvo, a napose omladinu. Poznato je da se onaj mali broj omladinaca kojem uspije odskočiti od masa može uključiti u

slodeće krugove. S druge strane, birokracija savjetovala priprema i odabire svoje službenike i karijerte.

»Sovjetskoj omladini nepoznata je želja za bogatstvom, malograđanska škrtost i niski egoizam«, uvjeravao je glavni referent na kongresu Komunističke omladine održanom u travnju 1936. Te riječi zvuče lažno kad je parola dana »udobnost i lijep život« i kad se prihvataju metode rada po komadu, nagrade i odlikovanja. Socijalizam nema asketski značaj i duboko je oprečan kršćanskom asketizmu kao i svakoj drugoj religiji po tome što je vezan za ovaj svijet i samo za ovaj svijet. Ali on ima svoju hijerarhiju zemaljskih vrednota. Za socijalizam ljudska ličnost ne počinje brigom za udoban život nego ondje gdje te brige nestaje. Samo, nijedna generacija ne može skočiti preko vlastite glave. Cijeli stahanovski pokret temelji se zasad na »niskom egoizmu«. Njegovo jedino mjerilo — broj kravata i hlača zarađenih radom — dokaz je prave »malograđanske škrtosti«. Slažem se da je ta faza povijesna nužda, ali ako je tako, onda je treba vidjeti onakvu kakva jest. Ponovno uvođenje trgovачkih odnosa nesumnjivo otvara mogućnost za vidljivo poboljšanje osobnog blagostanja. To što sovjetski mladići većinom žele postati inženjeri, nije zato što im izgradnja socijalizma leži toliko na srcu nego prije zato što su inženjeri općenito puno bolje plaćeni od nastavnika ili liječnika. Kad se takva stremljenja pojave u atmosferi duhovnog ugnjetavanja i ideološke reakcije, dok istodobno rukovodioci svjesno popuštaju uzde karijerističkim porivima, tada se formacija »socijalističke kulture« svodi na izrazito antidruštveni, egoistični odgoj.

Međutim, kad bismo htjeli prikazati da se sovjetska mladež isključivo ili u prvom redu povodi za osobnim interesom, teško bismo je oklevetali. Ne, ona je gotovo sva plamenita, intuitivna, poduzetna. Karijerizam ju je obojio samo površinski. U njezinim dubinama žive različita stremljenja koja su često još neuobičena, ali se ipak u njima nazire iskonski heroizam koji traži svoj cilj. Novo sovjetsko rodoljublje djelimice se hrani tim tendencijama. Ono je nesumnjivo vrlo duboko, iskreno i dinamično. Ali i tu se zapaža opća boljetica: nesporazum između starih i mladih. Zdrava mlada pluća

teško podnose licemjernu atmosferu nerazdvojnu od termidora, tj. od reakcije koja se zasad još mora zaogrtati plaštem revolucije. Očevidna suprotnost između socijalističkih plakata i žive zbilje duboko podgriza povjerenje u službene kanone. Mnogi mladi ljudi zauzimaju prema politici preziv stav, a u ponašanju bine grubost, pa čak i raspuštenost. U mnogim slučajevima, ako ne i pretežno, ravnodušnost i cinizam samo su početni izraz nezadovoljstva i potiskivane želje za životom po vlastitoj mjeri. Isključivanje iz Komsomola i Partije, hapšenja i progonstva stotina tisuća mladih »bjelogardijaca« i »opportunistica« s jedne strane, a boljševika-lenjinista s druge, dokaz su da izvori svješne političke opozicije, bilo desne ili lijeve, nisu presahnuti. Naprotiv, tijekom posljednjih nekoliko godina proškljali su obnovljenom snagom. Oni nestrpljiviji, najžešći i najneobuzdaniji, pogodeni u svojim osjećajima i interesima, okreću se terorizmu. Takvo je otprilike danas političko stanje i raspoloženje u sovjetskoj mlađezи.

Povijest individualnog terorizma u SSSR-u obježava sve etape razvoja zemlje. U počecima sovjetske vlasti bijeli i socijal-revolucionari organiziraju terorističke atentate u atmosferi građanskog rata. Kad su nekadašnje posjedničke klase izgubile svaku nadu u obnovu, terorizam prestaje. Atentati kulaka, koji su potrajali sve donedavna, imali su lokalni karakter i bili su jedno od pomoćnih sredstava u gerili protiv poretka. Najnoviji terorizam ne oslanja se ni na bivše vladajuće klase ni na imućne seljake. Teroristi današnje generacije dolaze isključivo iz sovjetske omladine, iz Komsomola i Partije, a često se regрутiraju i među sinovima rukovodilaca. Iako je potpuno nesposoban riješiti probleme na koje se obra, individualni terorizam ima veliko simptomatično značenje po tome što izražava ovu oštrinu antagonizma između birokracije i širokih narodnih masa, napose mlađezи.

Opijkenost ekonomijom, padobranstvo, polarne ekspedicije, demonstrativna ravnodušnost, »romantizam huliganstva«, teroristički mentalitet i povremena teroristička djela — sve to pripravlja provalu nezadovoljstva mladih protiv nepodnošljivog tutorstva starih. Rat bi dakako mogao poslužiti kao sigurnosni ventil za nagomilane pare tog

nezadovoljstva. No, ne zadugo. Omladina bi se u tom slučaju brzo prekalila u borce i stekla ugled koji joj danas nedostaje. Istodobno bi autoritet većine starih pretrpio težak udarac. U najboljem slučaju rat bi za birokraciju značio samo odgodu plaćanja, a nakon svršetka neprijateljstava politički bi se sukob još jače zaoštrio.

Bilo bi dakako jednostrano svoditi cijelokupni problem SSSR-a na problem generacija. Birokracija ima i među starima priličan broj protivnika, otvorenih i prikrivenih, baš kao što među mladima ima na stotine tisuća nepopravljivih birokrata. No, napad na rukovodeće krugove, bez obzira dolazi li s lijeve ili desne strane, crpst će glavne snage iz potisnute i nezadovoljne omladine lišene političkih prava. Birokracija je toga potpuno svjesna. Ona ima izvanredno razvijeno čulo za sve što je ugrožava i nastoji na vrijeme osigurati svoj položaj. A glavne opkope i najčvršće betonske platforme podiže upravo protiv mladih.

Već smo spomenuli X kongres Komunističke omladine koji je održan u travnju 1936. u Kremlju. Nitko, dakako, nije pokušao objasniti zašto kongres omladine, suprotno statutu, nije održan punih pet godina. Nasuprot tome, odmah se pokazalo da se taj Kongres, brižljivo odabran i filtriran, sastao zato da politički izvlači omladinu; prema novom statutu Komsomol — komunistička omladina — gubi čak formalno svako pravo sudjelovanja u društvenom životu. Jedino može djelovati u naobrazbi i odgoju. Generalni sekretar Komunističke omladine izjavio je po naredenju svojih prepostavljenih: »Vrijeme je da *prestanemo brbljati* o finansijskom i industrijskom planu, o snižavanju cijene koštanja, o uskladivanju prihoda i rashoda, o sjetvi i ostalim vladinim zadaćama, *kao da mi o tome odlučujemo!*« Te riječi mogla bi ponoviti cijela zemlja: »*kao da mi o tome odlučujemo!*« Ta drska zapovijed »da se prestane brbljati«, koja čak ni u tom vrlo poslušnom Kongresu nije izazvala nikakvo oduševljenje, uistinu je nevjerojatna, to više što prema sovjetskom zakonu političku punoljetnost i pravo glasa stječu mladi oba spola s osamnaest godina, dok je prema bivšem statutu starosna granica u organizaciji Komunističke omladine iznosila dvadeset i tri godine. Usput ćemo napomenuti da je trećina članstva prešla tu gra-

nicu. Kongres je izglasao dvije reforme: ozakonio je sudjelovanje starijih u Komsomolu, čime se povećava broj komsomolaca-birača, i lišio je organizaciju ne samo prava miješanja u opću politiku (o čemu nije moglo biti ni govora) nego i prava ulaska u tekuća privredna pitanja. Pomicanje starosne granice objašnjava se činjenicom što automatski prijelaz iz Komsomola u Partiju postaje sve teži. Ukipanje ne samo posljednjih političkih prava nego i samog privida prava, posljedica je nastojanja da se komunistička omladina potpuno i definitivno podvrgne pročišćenoj Partiji. Obje te mjere, koje očevidno protuslove jedna drugoj, imaju isti uzrok. To je strah što ga mladež ulijeva birokraciji.

Provodeći prema vlastitim riječima zadaće koje im je povjerio Staljin — ta su upozorenja već unaprijed osudila svaku diskusiju — referenti su na Kongresu objasnili cilj reforme začudnom iskrenošću: »Nama ne treba druge partije.« To je bilo otvoreno priznanje da bi Komsomol, ako ne bude konačno ukroćen, mogao zaprijetiti prerastanjem u drugu partiju. I kao da je htio odrediti moguće tendencije te virtuelne partije, referent je dodao ovo upozorenje: »Trocki je svojedobno nastojao zavesti mladež, s kojom je demagoški koketirao, antilenjinističkom i antiboljševičkom idejom o neizbjježivoj nužnosti druge partije.« Itd. Referentova aluzija sadrži anakronizam: u zbilji, Trocki je u vrijeme o kojem je riječ upozoravao na prekid s omladinom koji će nužno uzrokovati režimska birokracija, što bi lako moglo postati uzrokom stvaranja druge partije. No to nije važno; događaji su potvrdili točnost te opomene i načinili od nje program. Izrođena Partija privlačna je danas samo za karijeriste. Poštenim mlađicima i djevojkama koji umiju misliti mora se duboko gaditi bizantska puzavost, lažna retorika koja prikriva povlastice i samovolju, hvalisavost osrednjih birokrata naviklih kaditi jedni drugima i svi oni maršali koji nisu uspjeli skinuti mijednu zvijezdu s neba, ali su ih zato mnoštvo prišli na šavove svoje uniforme. Nije dakle više riječ o prijetnji druge partije prije dvanaest ili trinaest godina, nego o nužnosti stvaranja druge partije kao jedine snage koja će biti kadra nastaviti oktobarsku revoluciju. Izmjena statuta Komunističke omladine neće ni uz pomoć pojačanih policijskih mjera

zapriječiti mladeži da stekne muževnu snagu za sukob s birokracijom.

Kojim će se pravcem usmjeriti omladina u slučaju političkog previranja? Pod koju će se stavu svrstati? Na ta pitanja nitko zasad ne može dati siguran odgovor a najmanje omladina. U njezinoj svijesti sukobljavaju se protuslovne tendencije. Njezine će se mase izjasniti pod pritiskom povijesnih zbivanja svjetskog značenja, kao što su rat, novi uspjesi fašizma ili, obrnuto, pobjeda proleterske revolucije na Zapadu. Birokracija će se osvjedočiti kako je ta obespravljenja omladina u povijesti najsnazniji eksplozivni čimbenik.

Ruska autokracija, progovarajući na usta mladog cara Nikolaja II, ovako je 1894. odgovorila članovima zemstva koji su bojažljivo izrazili želju za sudjelovanjem u političkom životu: »To su ludi snovi! To su važne riječi. 1936. još neuobičenim težnjama mlade sovjetske generacije birokracija odgovara brutalnom naredbom da *prestane brbljati!* I te će riječi ući u povijest. Staljinov režim platit će za njih jednako skupo kao što je platio režim na čelu kojeg se nalazio Nikolaj II.

Nacija i kultura

Osiguravši pobjedu oktobarske revolucije, nacionalna politika boljševizma pomogla je SSSR-u da se održi unatoč unutarnjim centrifugalnim snagama i neprijateljstvu susjednih zemalja. Birokratsko izrođavanje države u mnogome je onemogućilo tu politiku. Lenjin se spremao prvi put napasti Staljina na XII kongresu Partije, u proljeću 1923., upravo na problemu nacionalnog pitanja. No rad na tome morao je napustiti prije održanja Kongresa. Dokumenti koje je tada premao još su na tezulji cenzure.¹⁾

Kulturne potrebe nacija probuđenih revolucionarima zahtijevaju najvišu autonomiju. Ali privreda se može uspješno razvijati samo ako se svi dijelovi Saveza podrede globalnom centraliziranom planu. Međutim, kultura i privreda nisu odijeljene nepropusnim ogradama. Stoga se događa da težnje za kulturnom autonomijom i tendencije

¹⁾ Ti su dokumenti objavljeni u SSSR-u tek 1956. tj. tri godine poslije Staljinove smrti.

prema ekonomskoj centralizaciji dolaze u sukob. No, između njih ipak ne postoji nepomirljiva suprotnost. Mi doduše nemamo gotove formule za rješavanje tog pitanja, niti je možemo imati, ali zato postoju elastična volja zainteresiranih masa. Samo njihovo zbiljsko sudjelovanje u svagdašnjem odlučivanju o vlastitoj slobodini može u svakoj pojedinoj etapi povući granicu između opravdanih zahtjeva ekonomске centralizacije i zahtjeva nacionalnih kultura. Sva nesreća dolazi otuda što volju stanovništva SSSR-a, koju utjelovljuju njezini razni nacionalni elementi, birokracija u cijelosti krivotvori jer pristupa ekonomiji i kulturi isključivo sa stajališta posebnih interesa vladajućeg sloja i olakšavanja posla vlasti.

Nesumnjivo je doduše da birokracija na jednom i drugom polju ulaže napore koji su u stvaritu smislu napredni, premda se to provodi uz cijenu ogromnih općih izdataka. To se prije svega tiče zaostalih nacionalnosti u SSSR-u koje nužno moraju proći kroz dulje ili kraće razdoblje usvajanja, oponašanja, prilagođavanja. Birokracija gradi most prema osnovnim dobrobitima buržoaske i djelomično predburžoaske kulture. Prema nekim regijama i narodnostima režim ostvaruje jednako povijesno djelo kako su ga Petar I i mjeđugovi suradnici provedli u nekadašnjoj Moskoviji, ali puno temeljnije i brže.

Nastava u sovjetskim školama provodi se danas na najmanje osamdeset jezika. Za većinu tih govora trebalo je stvoriti alfabet ili zamijeniti odveć aristokratske azijske alfabete latiniziranim alfabetima koji su pristupačniji masama. Novine izlaze na isto toliko jezika, upoznavajući nomadske pastire i zaostale poljoprivrednike s osnovama kulture. U zabačenim krajevima, koji su u vrijeme carstva bili potpuno zapušteni, niču industrije. Traktor ruši stare običaje koji još graniče s plemenskim. Zajedno s pismom prodiru medicina i agronomija. Danas je još teško ocijeniti taj rast novih slojeva čovječanstva. Marx je s pravom govorio da je revolucija lokomotiva povijesti.

Ali ni majsnažnije lokomotive ne mogu stvarati čudesa; one ne mijenjaju zakone prostora nego samo ubrzavaju kretanje. Već sama potreba da se deseci milijuna ljudi upoznaju s alfabetom, novinama i osnovnim pravilima higijene, pokazuje koliki još put treba prevaliti prije nego se

ozbiljno postavi pitanje nove socijalističke kulture. Novine, na primjer, objavljaju kako Urati iz zapadnog Sibira, koji se dosad nisu znali prati, imaju danas »u mnogim selima kupališta kamo dolaze ljudi iz cijele bliže okolice«. Taj primjer elementarnog napretka pokazuje kolika je razina mnogih drugih tečevina i to ne samo u dalekim i zaostalim krajevima. Kad šef vlade, da bi dokazao tvrdnju o porastu kulture, kaže kako u kolhozima raste potražnja »željeznih kreveta, satova, pletene robe, vunenih džempera i bicikala«, to samo znači da se imućni seljaci počinju služiti industrijskim proizvodima koji su već odavno ušli u svagdašnji život seljaka na Zapadu. Štampa svakodnevno ponavlja propovijedi o »civiliziranoj socijalističkoj trgovini«. Riječ je naime o nastojanju da se državnim trgovinama dade nov, uređeniji i privlačniji izgled, da ih se opremi i opskrbi dovoljnim assortimanom proizvoda, da se ne pušta jabuke sagnjeti, da se zajedno s čarapama prodaje i konac za krpanje, da se prodavače navikne na pažljivo i pristojno ponašanje prema kupcima, ukratko da se postigne stupanj koji je u kapitalističkoj trgovini odavno uobičajena stvar. No od tog cilja, u kojem uostalom nema ni zrnca socijalizma, još smo prilično daleko.

Ako za trenutak ostavimo po strani zakone i ustanove i promotrimo bez zavaravanja svagdašnji život velike mase stanovništva, morat ćemo zaključiti kako nasljeđe apsolutističke i kapitalističke Rusije u načinu života izrazito prevladava nad iklicama socijalizma. To na najuvjerljiviji način pokazuje samo stanovništvo koje pri svakom i najmanjem poboljšanju željno posiže za gotovim uzorcima Zapada. Mladi sovjetski službenici, a često i mladi radnici, nastoje u ponašanju i odjevanju oponašati američke inženjere i tehničare koje susreću u tvornici. Službenice i radnice gutaju očima strane turistice da bi se obukle po uzoru na njih i da bi ih oponašale u vladanju. Ona kojoj to pođe za rukom, postaje uzor za kojim se povode ostale. Umjesto nekadašnjih papirića za krovčanje kose, one najbolje plaćene idu na trajnu ondulaciju. Mladi rado uče »moderne plesove«. U određenom smislu to je napredak. Ali on zasad ne odražava nadmoć socijalizma nad kapitalizmom nego naprotiv prevagu buržoaske

kulture nad patrijarhalnom, nadmoć grada nad selom, centra nad provincijom, Zapada nad Isto-kom.

Povlašteni sovjetski krugovi opomašaju one iz najviših kapitalističkih sfera, a nepovredivi suci za ta pitanja postaju diplomati, direktori trustova i inženjeri koji često borave u Europi i Americi. Sovjetska satira o tome ne kaže ni slovca jer je strogo zabranjeno dirnuti u »gornjih deset tisuća«. Ipak moramo sa stanovitom gorčinom primjetiti kako visoki sovjetski predstavnici nisu u inozemstvu usvojili vlastiti stil ili barem počasati nešto osobniji način u ponašanju i odijevanju. Nisu imali dovoljno unutarnje čvrstine da odbace ustaljene oblike i drže se na odstojanju. Osim rijetkih iznimaka svi teže za tim da se što manje razlikuju od najsavršenijih buržoaskih snobova. Ukratko, većina se njih ne osjećaju kao predstavnici novog svijeta nego kao skorojevići, pa se tako i ponašaju.

Kazati da SSSR sada provodi u djelo kulturne zasade koje su razvijene zemlje već odavno ostvarile na osnovama kapitalizma bilo bi, unatoč sve-mu što smo izmijeli, samo upola istinito. Novi društveni oblici nisu nipošto nedjelotvorni. Oni ne samo što zaostaloj zemlji otvaraju mogućnost dosiranja stupnja razvijenih zemalja nego joj omogućavaju da to ostvari mnogo brže nego što je uspjelo Zapadu. Ključ te zagonetke nije teško naći: piomiri buržoazije morali su svoju tehniku najprije pronaći pa tek onda naučiti je rimjenjivati u privredi i kulturi. SSSR naprotiv nalazi gotove suvremene tehnike i zahvaljujući podruštvljenju proizvodnih sredstava ne primjenjuje ih djelomično i postupice nego odjedan-put na širokom planu.

Vojni šefovi često su u prošlosti isticali civilizatorsku ulogu vojske, napose u odnosu prema seljacima. Ne zatvarajući oči pred specifičnošću civilizacije koju je širio buržoaski militarizam, ipak ne možemo opovrći činjenicu da su narodne mase usvojile mnoge navike korisne za napredak upravo s pomoću vojske. Nije slučajno što su vonjici i potčasmici bili na čelu pobunjenika u svim revolucionarnim pokretima, a osobito u seljačkim. Sovjetski poredak može djelovati na narodne mase ne samo s pomoću vojske nego i svih državnih organa, Partije, Komsomola i sin-

dikata spojenih s državom. Usvajanje gotovih tečevina tehnike, higijene, umjetnosti, sporta u mnogo kraćem vremenu nego što je bilo potrebno za izradivanje tih tečevina u njihovoј domovini, omogućavaju etatistički vlasnički oblici, politička diktatura i plansko upravljanje.

Da je oktobarska revolucija kao jedini rezultat donijela te ubrzane promjene, već bi je to dostatno opravdalo s povijesnog stajališta jer se buržoaski poredak u opadanju pokazao u posljednjih četvrt stoljeća nesposobnim da ubrza napredak u bilo kojoj zaostaloj zemlji, u bilo kojem dijelu svijeta. Ruski proletarijat proveo je revoluciju rukovodeći se mnogo višim ciljevima. Ma kako težak bio politički jaram koji ga danas tlači, njegovi najbolji elementi nisu se odrekli komunističkog programa ni velikih nada kojima se on nadahnjuje. Birokracija je prisiljena prilagođavati se proletarijatu u usmjerivanju svoje politike, a još više u tumačenju te politike. Zato se svaki korak naprijed, bilo u privredi ili u načinu života bez obzira na njegovo točno povijesno tumačenje ili zbiljsko značenje za život masa, službeno proglašava za još nevidenu pobjedu, za besprimjernu tečevinu »socijalističke kulture«. Nakon knuti milijune ljudi, koji još jučer nisu poznavali najosnovnije zahtjeve higijene, na upotrebu četkice za zube i toaletnog sapuna, nesumnjivo je veliko civilizatorsko djelo. Ali ni sapum, ni četkica za zube, pa ni parfemi koje traže »naše žene«, ne tvore socijalističku kulturu, osobito kad su ti siromašni atributi civilizacije dostupni samo petnaestimi stanovništvu.

»Preobražaj čovjeka« o kojem se često govori u sovjetskoj štampi ostvaruje se doista punim tempom. Koliko je taj preobražaj socijalistički? Ruski narod nije u svojoj prošlosti imao ni velikih vjerskih reforma kao Nijemci, ni velikih građanskih revolucija kao Francuzi. U tim dvjema talionicama, ako ne uzmemu u obzir revoluciju-reformu britanskih otočana u 17. stoljeću, oblikovala se buržoaska individualnost, a to je jedna od najvažnijih mijenja u razvoju ljudske individualnosti uopće. Ruske revolucije od 1905. i 1917. nužno su obilježje buđenjem individualnosti u masama i njezinom afirmacijom u primitivnoj sredini. Te su dvije revolucije ubrzano i u nešto užim razmjerima ostvarivale odgojno djelo bur-

žoaskih reforma i revolucija na Zapadu. Ali mnogo prije nego što je ta zadaća bila završena, barem u glavnim crtama, ruska revolucija rođena u sumraku kapitalizma, bila je zbog klasne borbe usmjerenja na socijalistički kolosijek. Protuslovija u kulturi samo su odraz društvenih i ekonomskih suprotnosti koje proizlaze iz tog sukoba. Zbog toga buđenje individualnosti nužno poprima više-manje malograđanski značaj u ekonomiji, obitelji i poeziji. Birokracija je postala oštećenje krajnjeg katkad i neobuzdanog individualizma. Dopuštajući i potičući ekonomski individualizam (rad po komadu, sitna privatna gospodarstva, nagrade i odlikovanja), s druge strane nemilosrdno guši sve napredne manifestacije individualizma na tlu duhovne kulture (kritički pogledi, stvaranje osobnog mišljenja individualno dostonstvo).

Što je viši stupanj nacionalne skupine, što je njezino kulturno stvaralaštvo više, to su joj važniji problemi društva i ljudske ličnosti, to su joj mučnija i nepodnošljivija klješta birokracije. O izvornosti nacionalnih kultura ne može biti ni govor a sve dok jedan dinigentski štapić — ili točnije rečeno jedna policijska palica — prisvaja pravo upravljati intelektualnim funkcijama svih naroda u Savezu. Ukrainske, bjeloruske, gruzijske, turkestanske novine(i knjige) samo prevode na svoje jezike birokratske imperativne. Moskovska štampa objavljuje svakog dana ruske prijevode hvalospjeva koje pjesnici, nacionalni laureati, posvećuju šefovima. Sve su to uglavnom bijedna stihotvorstva koja se međusobno razlikuju samo po stupnju servilnosti i beznačajnosti.

Velikoruska kultura, koja pod tim stražarskim režimom trpi koliko i sve druge, živi uglavnom na račun stare generacije koja je sazrela prije revolucije. Talenti mlađih (kao da su zdrobljeni pod kamenom pločom). Nije dakle posrijedi ugnjetavanje jedne narodnosti od strane druge u doslovnom smislu riječi, nego ugnjetavanje svih narodnih kultura, počevši od velikoruske, od strane centraliziranoga policijskog aparata. Ipak ne smijemo zapostaviti činjenicu da 90% novina u SSSR-u izlazi na ruskom jeziku. Premda je taj postotak u očiglednoj suprotnosti s brojčanim omjerom Rusa u cjelokupnom stanovništvu, on možda više odražava utjecaj ruske civilizacije i nje-

zinu posredničku ulogu između nerazvijenih naroda na Istoku. No, ne bi li ipak u tom nerazmjerno velikom udjelu Rusa u izdavačkoj djelatnosti (i ne samo tu, razumije se) trebalo gledati zbiljsku i jako važnu nacionalnu povlaštenost dobitenu na uštrb ostalih narodnosti? To je čak vrlo moguće. Ali na to krajnje ozbiljno pitanje ne može se odgovoriti tako odlučno kao što bismo željeli, jer o njemu zapravo više odlučuje neprizivni sud birokracije nego suradnja, natjecanje i uzajamno oplođivanje kultura. A kako je Kremlj sjedište vlasti, kako se periferija mora povoditi za središtem, to centralna birokracija nužno prima rusifikatorski stav milostivo udjelujući ostalim narodnostima jedino sigurno pravo da na svojim jezicima pjevaju hvale vrhovnom suncu.

Službena doktrina kulture mijenja se s prirednim krvudanjama i administrativnim razlozima. Ali u svim svojim oblicima ona zadržava kategorički karakter. Teorija o »proleterskoj kulturi«, koja je do tog vremena bila potisнутa u drugi plan, dobiva službenu potvrdu istodobno kad i teorija o socijalizmu samo u jednoj zemlji. Njezini su protivnici zastupali mišljenje da je diktatura proleterijata prijelaznog značaja, da proletariat, za razliku od buržoazije, ne namjerava protegnuti svoju vladavinu na duga povijesna razdoblja, da se zadaća sadašnje generacije nove vladajuće klase sastoji, u prvom redu, u usvajanju svega što je vrijedno u buržoaskoj kulturi, dalje da će proletariat, što dulje ostane proletarijatom, drugim riječima što dulje bude nosio tragove dojučerašnjeg robovanja, biti to nesposobniji prevladati naslijede prošlosti, i konačno da će se mogućnosti za novo stvarateljstvo postepeno i istinski otvarati kako proletariat bude urastao u socijalističko društvo. To znači da buržoasku kulturu treba naslijediti socijalistička, a ne nikakva proleterska kultura.

Polemizirajući s teoretičarima proleterske umjetnosti, koja je laboratorijski proizvod, pisac ovih redaka napisao je: »Kultura se hrani sokovima ekonomije. Da bi mogla rasti, postati složenom i istančanom, potrebni su materijalni viškovi.« Ni najsjretnije rješenje ekonomskih pitanja »ne bi samo po sebi značilo potpunu pobjedu socijalizma kao novog povijesnog načela«. Samo napredovanje znanstvene misli na narodnim os-

novama i polet nove umjetnosti dokazali bi da je zrno proklijalo i da je biljka procvjetala. U tom smislu »razvoj umjetnosti probni je kamen živnosti i značenja jednog razdoblja«.¹⁾ To stajalište koje je još dan prije bilo prihvaćeno, neočekivano se u jednom službenom tekstu proglašava kao »kapitulansko«, diktirano »nevjerovanjem« u stvaralačke sposobnosti proletarijata. S tim je započelo staljinsko-buharinsko razdoblje. Buharin je već dulje vremena istupao kao poklisar proleterske kulture. Staljin na to nikad nije ni mislio. No obojica su javno zastupala mišljenje da će se u socijalizam ići »kornjačnim korakom« i da će proletarijatu za stvaranje vlastite kulture trebati nekoliko desetljeća. Što se tiče značaja te kulture, poimanja naših teoretičara bila su smušena i neambiciozna.

Burne godine prvog petogodišnjeg plana srušile su perspektivu kornjačina koraka. Već 1931, kad je stajao na pragu veliki glad, zemlja je »ušla u socijalizam«. Prije nego što su službeno favorizirani pisci i umjetnici uspjeli stvoriti proletersku umjetnost ili barem prva važnija djela te umjetnosti, vlada je objavila da je proletarijat urastao u besklasno društvo. Nije preostalo ništa drugo nego se pomiriti s činjenicom da proletarijatu za stvaranje vlastite kulture nedostaje prijeko potreban čimbenik: vrijeme. Dojučerašnja konцепција odmah je pala u zaborav, a na dnevnom redu našla se »socijalistička kultura«. Sadržaj te kulture već nam je poznat.

Duhovnom stvarateljstvu potrebna je sloboda. Komunistička ideja prema kojoj prirodu treba podvrgnuti tehnicu i tehniku planu, kako bismo prisilili materiju da daje čovjeku ne samo sve što mu je potrebno nego i puno više, teži mnogo višem cilju: konačnom oslobođenju stvarateljske sposobnosti čovjeka od svih spona, od ponizujućih ovisnosti i krutih prisila. Osobni odnosi, znanost i umjetnost ne smiju biti podložni nikakvu nametnutom planu ni sputavati bilo kakvom prisilom. Koliko će duhovno stvarateljstvo biti kolektivno ili individualno? To će potpuno ovisti o stvarateljima.

Druga stvar: prijelazni sistem. Diktatura ne odražava buduću kulturu nego barbarstvo pro-

¹⁾ To su navodi iz knjige Trockoga *Književnost i revolucija*.

šlosti i nužno nameće kruta ograničenja u svim djelatnostima, razumijevajući i duhovnu. Program revolucije već je od početka u tome video samo privremeno zlo i predviđao da se postepečno, kako se bude učvršćivao novi poredak, uklanjaju sva ograničenja slobode. U teškim godinama građanskog rata vođe revolucije bili su i te kako svjesni činjenice da vlada, upravljujući se političkim razlozima, može ograničiti stvarateljsku slobodu, ali da nipošto ne može svojatatati pravo naredivanja u znanstvenoj, književnoj i umjetničkoj sfери. Lenjin, kome je ukus bio pričljivo »konzervativan«, odnosio se prema umjetnosti krajnje oprezno, ističući na svakom koraku svoju nemjerodavnost. Postupci narodnog komesara za narodnu prosvjetu, Lunačarskog, koji je zagovarao razne modernističke oblike, često su zabrinjavali Lenjina, no on se ograničavao na ironične primjedbe u privatnim razgovorima ne pomisljavajući da od svojih književnih sklonosti nastavi zakon. 1924, na pragu nove faze, pisac ove knjige ovako je formulirao stav države prema stremljenjima u umjetnosti: »Stavljujući iznad svega kriteriji: za revoluciju ili protiv nje, pustiti im na njihovu podršču potpunu slobodu.«

Dok je imala oslon masa i dok je pred njom stajala perspektiva sovjetske revolucije, diktatura se nije bojala eksperimentiranja, traženja i borbe škola jer je bila svjesna da se nova faza kulture može pripraviti samo na taj način. Sve strune narodnog diva još su podrhtavale. Prvi put nakon tisuću godina on je glasno mislio. Najbolje mlade snage umjetnosti bile su do srži prožete novim duhom. U tim prvim godinama, ispunjenim nadom i odvažnošću, stvoreni su najvredniji uzori socijalističkog zakonodavstva, a također i najbolja djela revolucionarne književnosti. U to doba nastali su i najbolji sovjetski filmovi koji su unatoč oskudnim tehničkim sredstvima iznenadili svijet svježinom i snagom realizma.

U borbi protiv opozicije, što se vodila u Partiji, književne škole bile su jedna za drugom ugušivane. Ali nije samo književno stvarateljstvo bilo duboko pogođeno. Pustošenje se proširilo na tlo ideologije. Današnji rukovodnici smatraju svojim neposrednim pravom provoditi političku kontrolu nad duhovnim životom i istodobno upravljati njegovim razvojem. Njihova neopoziva komanda

provodi se na istovjetan način u koncentracionim logorima, u agronomiji i u glazbi. Centralno glasilo Partije objavljuje nepotpisane članke koji se puno ne razlikuju od naredaba vojnih šefova, a koji ipak određuju zakone arhitekture, književnosti, dramaturgije, baleta, da ne govorimo o filozofiji, prirodnim znanostima i povijesti.

Birokracija se upravo bolesno boji svega što joj ne služi i što ne razumije. Kad traži da se prirodne znanosti povežu s proizvodnjom, tada je to donekle opravdano, ali kad naređuje istraživačima da se ograniče isključivo na neposredne ciljeve, tada ozbiljno ugrožava najživotnije izvore stvarateljstva, uključivši i praktična otkrića do kojih se često dolazi nepredviđenim putovima. Poučeni bolnim iskustvima, prirodoslovci, matematičari, filozofi i teoretičari vojnog umijeća izbjegavaju široka poopćavanja zbog straha da im se neki »crveni profesor«, koji je najčešće neuki karijerist, ne suprotstavi mašući Lenjinovim ili Staljinovim citatom. Braniti u takvu slučaju znanstveno mišljenje i dostojanstvo znači neizbjježivo navući na sebe tešku kaznu.

Najgore se postupa s društvenim znanostima. Glavna je briga ekonomista, povjesnika pa čak i statističara — novinare ne treba osobito ni isticati — da ni zaobilaznim putem ne dođu u suprotnost s postavkama službene politike. O sovjetskoj ekonomiji, unutarnjoj i vanjskoj politici može se govoriti samo tako da se pisac sa svih strana ograniči otrealim frazama uzetim iz šefovih govora i da dokže kako se sve odvija onako kako je bilo predviđeno, ako ne i bolje. Konformizam sigurno oslobađa autore svih zemaljskih briga, ali zato donosi sa sobom tešku i neizbjježivu kaznu: jalovost.

Premda je u SSR-u marksizam formalno službena doktrina, u posljednjih dvanaest godina nije objavljeno nijedno marksističko djelo — iz područja ekonomije, sociologije, povijesti, filozofije — koje bi bilo vrijedno pažnje ili prevoditeljskog npora. Marksistička izdanja ne izlaze iz okvira skolaštičke kompilacije jednolikom ponavljajući stare prihvaćene ideje i služeći se uvijek jednakim navodima prema prigodi i potrebama trenutka. Tiskane u milijunskoj nakladi, skalupljene od laži, laskanja i sličnih sastojaka, knjige i brošure, koje nikom životom nisu potrebne, ra-

spačavaju se o brizi i trošku države. Marksisti koji bi mogli reći nešto konisno i samosvojno nalaze se u zatvoru ili moraju šutjeti, u trenutku kad razvoj društvenih oblika postavlja silna i goruća pitanja!

Poštenje bez kojeg nema teoretskog rada gazi se neštedimice. Bilješke i tumačenja kojima popraćaju Lenjinova djela kod svakog novog izdanja iz temelja se mijenjaju prema osobnim interesima vladina vrhovnog štaba, veličajući »šefove«, blateći njihove protivnike i uklanjajući nezgodne tragove... Isto se događa s udžbenicima povijesti Partije i revolucije. Činjenice se patvore, dokumenti prešućuju ili izmišljaju, reputacije fabriciraju ili uništavaju. Dostatno je usporediti uzastopna izdanja jednog djela tijekom dvanaest proteklih godina da se vidi koliko se izrodila misao i savjest rukovodilaca.

Totalitarni režim jednako je poguban i za književnost. Borbu struja i škola zamijenilo je tumačenje volje šefova. Sve grupacije nalaze se prisilno u jednoj jedinoj organizaciji koja je nešto poput koncentracionog logora za lijepu književnost. Osrednje no dobromjerne pisce kao što su Gladkov i Serafimović proglašavaju klasicima. Nadareni pisci koji se ne mogu prisiljavati koliko je to poželjno, izloženi su hajkama nesavjesnih mentora oboružanih citatima. Veliki se umjetnici ubijaju, drugi opet traže predmet svog stvarateljstva u dalekoj prošlosti ili šute. Poštene knjige koje nose pečat nadarenosti pojavljuju se kad pukim slučajem izbjegnu cenzuri. Mogli bismo ih donekle smatrati krijumčarenom robom.

Zivot sovjetske umjetnosti pravi je martini. Nakon direktivnog članka u *Pravdi* protiv formalizma — pisce, slikare, redatelje, pa čak i operne pjevačice zahvatila je prava počast pokajanja. Svi se natječu u priznavanju jučerašnjih grijeha, oprezno se uzdržavajući da preciziraju što je to formalizam. Vlasti su na koncu morale novom direktivom zaustaviti tu bujicu kajanja. Književni sudovi revidiraju se od danas do sutra, udžbenici se mijenjaju, ulice dobivaju nove nazive, podižu se spomenici jer se Staljin na primjer poхvalno izrazio o Majakovskom. Dojam koji neka opera izazove kod visokodostojanstvenika postaje direktiva za skladatelje. Sekretar Komunističke omladine izjavljuje na jednoj konferenciji pisaca

kako su »upute druga Staljina zakon za sve«. Svi mu plješću, iako se neki crvene od stida. Da bi književnosti zadali posljednju, najtežu uvredu, proglašavaju Staljina, koji nije kadar sročiti u vislu rečenicu na ruskom, jednim od klasika stila. Taj bizantizam, ta vladavina policije ima nešto duboko tragično unatoč mnogim lakrdijaškim stranama.

Prema službenoj formuli kultura mora biti socijalistička po sadržaju a nacionalna po obliku. Međutim, sadržaj socijalističke kulture može biti predmetom više ili manje uspješnih pretpostavaka. Ništa ne može presaditi tu kulturu na nedostatnu ekonomsku osnovu. Umjetnost mnogo rjeđe anticipira budućnost nego znamost. No iako god bilo, recept kao što su »prikazati buduću izgradnju«, »pokazati put u socijalizam«, »preobraziti čovjeka«, nadahnjuju umjetnika koliko i tržna cijena pila ili željeznički vozni red.

Popularni oblik umjetnosti poistovjećuje se s nastojanjem da se svima omogući pristup umjetničkim djelima. »Ono što ne može koristiti narodu — izjavljuje *Pravda* — nema umjetničke vrijednosti.« Ta stara ideja *narodnjaka*¹, koja umjetnički odgoj udaljuje od masa, poprima to reakcioniranje obilježe što birokracija bezobzirnije svojata pravo odlučivanja kakva je umjetnost potrebna narodu. Ona po svojoj volji objavljuje knjige i propisuje obvezatnu prodaju ne prepustajući izbor čitatelju. Za nju se sve svodi na to da se umjetnost nadahne mjezinim interesima i da u njezinoj službi nađe dovoljno opravdanja da je narodnim masama prikaže što privlačnijom.

Uzaludno nastojanje! Nijedna književnost neće riješiti taj problem. Sami rukovodioци moraju priznati kako »ni prvi ni drugi petogodišnji plan nisu rasplamsali snažniji stvaralački zamah od onog koji se nadahnjivao oktobarskom revolucijom«. Doista, blaži eufemizam teško je zamisliti. Istina je međutim da će, osim nekoliko iznimaka, termidorsko razdoblje ući u povijest kao vrijeme mediokriteta, laureata i prefriaganaca.

¹ Populistički pokret sedamdesetih godina prošlog stoljeća koji se javio prije prodora marksimiza u Rusiju.

VANJSKA POLITIKA I VOJSKA

Od svjetske revolucije do »statusa quo«

Vanjska je politika uvijek i svuda nastavak unutarnje politike jer je to politika iste vladajuće kaste u SSSR-u nužno se moralo odraziti u promjenama ciljeva i metoda sovjetske diplomacije. »Teorija« o socijalizmu samo u jednoj zemlji, koja je prvi put istaknuta u jesen 1924., sadržavala je želju da se vanjska politika Sovjeta oslobođi programa međunarodne revolucije. Birokracija međutim nije namjeravala prekinuti svoje odnose s Kominternom jer bi se ova nužno preobrazila u međunarodnu organizaciju opozicije, što bi imalo prilično neugodne posljedice za odnos snaga u samom Sovjetskom Savezu. Naprotiv, što se politika Kremlja manje nadahnjivala negdašnjim internacionalizmom, to su vlastodršci bezobzirnije grabili za kormilo III internacionale. Komunistička internacionala morala je pod svojim negdašnjim nazivom služiti novim ciljevima. Ti su pak zahtijevali nove ljude. Počevši od 1923. povijest Kominterne nije ništa drugo no tijek obnavljanja mjezina moskovskog štaba i štabova mjezinih nacionalnih sekcija, što se provodilo naredivanim čistkama, isključenjima, unutarnjim revolucijama itd. Danas je Kominterna potpuno poslušan aparat koji slijedi sva krivudanja sovjetske vanjske politike.¹⁾

¹ 1943. Staljin je raspustio Komunističku internacionalu.

Birokracija ne samo što je prekinula s poviješću, već je štoviše izgubila sposobnost poučiti se poviješću. A ono glavno što ju je povijest morala naučiti jest činjenica da vlast sovjeta ne bi odolijevala punih dvanaest mjeseci bez izravne potpore svjetskog, u prvom redu europskog proletarijata i bez revolucionarnog pokreta kolonijalnih naroda. Austrojemački militarizam nije mogao dokraj provesti ofenzivu protiv sovjetske Rusije jer je osjećao na vratu vrući dah revolucije. Revolucije u Njemačkoj i Austro-Ugarskoj za devet su mjeseci poništile Brestlitovski ugovor. Zbog pobuna koje su u travnju 1919. izbile u crnomorskoj mornarici, Treća republika morala se odreći namjere proširenja operacija na jug sovjetske države. Pod izravnim pritiskom britanskih radnika engleska vlada povukla je u rujnu 1919. svoje trupe sa sjevera. Nakon povlačenja crvenih armija kod Varšave samo je snažni val revolucionarnih protesta spriječio Antantu da pomazući Poljskoj zada Sovjetima odlučan poraz. Kad je lord Curzon 1923. uputio Moskvi ultimatum bio je onemogućen otporom radničkih organizacija u Engleskoj. Ti važni događaji nisu osamljeni. Oni obilježavaju prvo najteže razdoblje postojanja Sovjeta. Iako revolucija nije pobijedila nigdje osim u Rusiji, nade koje su u nju polagali nisu bile isprazne.

Vlada Sovjeta potpisala je tada razne ugovore s buržoaskim državama: Brestlitovski ugovor u ožujku 1918., ugovor s Estonijom u veljači 1920., ugovor u Rigi s Poljskom u listopadu 1920., Rapalski ugovor s Njemačkom u travnju 1922. i još neke manje važne diplomatske sporazume. No ni jednom članu moskovske vlade nije padalo na um svoje buržoaske supotpisnike proglašavati »priateljima mira«, a još manje pozivati komunističke partije Njemačke, Poljske ili Estonije da svojim glasovima podrže buržoaske vlade, potpisnice spomenutih ugovora. A upravo to imao odlučno značenje u političkom odgoju masa. Sovjeti su morali potpisati Brestlitovski mir, kao što štrajkaši na izmaku snaga moraju prihvati i najteže uvjete poslodavca, ali ono što je učinila njemačka socijaldemokracija kad je odobrila taj ugovoru u licemjernoj formi uzdržavanja od glasanja, boljševici su oštros napali kao potporu gusarima i njihovu nasilju. Iako je Rapalski ugovor,

potpisani četiri godine kasnije, bio zaključen na temelju formalne jednakosti obiju strana potpisnica, Komunistička partija Njemačke bila bi odmah isključena iz Kominterne da je u toj prilici izrazila povjerenje diplomaciji svoje zemlje. Sovjetska vanjska politika ravnala se načelom da trgovacki, diplomatski ili vojni sporazumi koje je sovjetska vlada morala sklapati s imperialistima ne smiju nikako zakočiti ili oslabiti djelovanje proletarijata u kapitalističkim zemljama, jer spas radničke države može konačno osigurati samo razvoj svjetske revolucije. Kad je Čičerin tijekom priprema za Ženevsku konferenciju predložio da se u sovjetski ustav unesu neke »demokratske izmjene« kako bi se zadovoljilo američko »javno mnijenje«, Lenjin je u jednom službenom pismu od 23. siječnja 1922. odlučno zahtijevao da Čičerina bez odlaganja pošalju na odmor u neko ljetovalište. Da je netko u to vrijeme predložio da se naklonost imperializma plati makar i formalnim pristajanjem uz jedan tako lažan i besadržajan pakt kao što je bio Kelloggov, Lenjin bi bez razmišljanja predložio da tog novatora pošalju u ludnicu — i sigurno ne bi u Politbirou naišao na protivljenje.

Rukovodioци su u to vrijeme bili nepopustljivi prema pacifističkim iluzijama svake vrste, kao što je Liga naroda, kolektivna sigurnost, arbitraža, naoružanje itd. smatrajući ih samo sredstvima za uspavljivanje budnosti masa kako bi ih vlastodršci sigurnije zaskočili pri izbijanju novog rata. U programu Partije, prihvaćenom na Kongresu 1919., koji je izradio Lenjin, nalazimo u tome ovaj nedvosmislen stavak: »Sve jači pritisak proletarijata a osobito njegove pobjede u nekim zemljama povećavaju otpor izrabljivača prisiljavajući ih da pronalaze nove oblike međunarodnih kapitalističkih udruženja (Liga naroda i sl.), a ova organizirajući u svjetskim razmjerima izrabljivanje naroda, nastoje u prvom redu ugušiti revolucionarni pokret proletara svih zemalja. Sve to nužno uzrokuje građanske ratovali u raznim državama, koji se poklapaju s revolucionarnim ratovima proleterskih zemalja koje se brane i ugnjetavanih naroda koji se dižu protiv imperialističkih sila. U tim uvjetima, pacifističke krilate, kao što su međunarodno razoružanje u kapitalističkom režimu, arbitražni sudovi i slično ne samo da su

izraz reakcionarnog utopizma nego su očigledno varanje radnika, kojem je cilj razoružati ih i odvratiti od njihove osnovne zadaće, a to je razoružanje samih izrabljivača.« To poglavlje boljevičkog programa unaprijed izriče nemilosrdan sud o današnjoj vanjskoj politici SSSR-a, o politici Kominterne i svih njihovih pacifičkih »priatelja« diljem svijeta...

Istina je doduše da je nakon razdoblja intervencije i blokade ekonomski i vojni pritisak na Sovjetski Savez bio mnogo slabiji nego što se predviđalo. Europa je još živjela u znaku prošlog rata, ne misleći na budući. Zatim je izbila svjetska ekonomска kriza teških razmjera koja je obezglavila vladajuće klase u čitavom svijetu. U takvoj situaciji SSSR se mogao nekažnjeno baciti u sve kušnje prvoga petogodišnjeg plana, dok je zemlja ponovno postala plijenom građanskog rata, gladi i epidemija. Prve godine drugog petogodišnjeg plana, koje su donijele vidljivo poboljšanje unutarnjeg položaja, podudaraju se s početkom ublažavanja krize u kapitalističkim zemljama, s novom plimom nade, pohlepe, nestrupljenja i s vraćnjem na naoružanje. Po mom mišljenju opasnost kombinirane agresije na SSSR moguća je zato što je zemlja Sovjeta još osamljena, što je »šestina svijeta« još velikim dijelom carstvo primitive barbarstva, što je u njoj proizvodnost rada, umatoč nacionalizaciji sredstava za proizvodnju, i dalje mnogo niža nego u kapitalističkim zemljama i zato — a to je ovog trenutka presudna činjenica — što je glavnina svjetskog proletarijata poražena i što joj nedostaje sigurnosti i pouzdanog rukovođenja. Tako oktobarska revolucija koju su njezini vođe držali početkom svjetske revolucije, no koja je silom stvari privremeno postala čimbenik za sebe, u toj novoj povijesnoj mijeni otkriva koliko svjetska revolucija ovisi o međunarodnom razvitku. Opet se pokazalo da povjesno pitanje »tko će pobijediti« ne može biti riješeno u nacionalnim granicama i da unutarnji uspjesi odnosno neuspjesi samo pripravljaju povoljnije ili nepovoljnije uvjete za međunarodno rješenje pitanja.

Sovjetska birokracija, to joj moramo priznati, stekla je bogato iskustvo u manipuliranju ljudskim masama kad ih treba uspavati, razdvojiti, oslabiti ili naprosto prevariti da bi nad njima

stekla neograničenu vlast. Ali je baš zato izgubila svaku mogućnost da ih revolucionarno odgoji. Pošto je ugušila spontanost inicijative narodnih masa u vlastitoj zemlji, ne može ni u svijetu poticati kritičnu misao i revolucionarnu smjelost. Uostalom, kao rukovodeća i povlaštena grupacija sovjetska birokracija puno više cijeni prijateljstvo i pomoć buržoaskih radikalnih, reformističkih parlamentaraca i sindikalnih birokrata sa Zapadom nego radnika koje od nje dijeli ponor. Ovdje nije mjesto da izlažem povijest opadanja i izrođavnja III internacionale jer sam o tom predmetu napisao više posebnih prikaza koji su prevedeni gotovo na sve svjetske jezike. Činjenica je da je sovjetska birokracija, neobrazovana i neodgovorna, konzervativna i prožeta ograničenim nacionalnim duhom, kao glava Kominterne donijela svjetskom radničkom pokretu samo nevolje. I kao da povijest traži svoje, sadašnji međunarodni položaj SSSR-a ne određuju toliko posljedice uspješne izgradnje socijalizma u jednoj izoliranoj zemlji, koliko posljedice poraza svjetskog proletarijata. Podsetimo se da su slom kineske revolucije u godinama 1925—1927, koji je otvorio puteve japanskom militarizmu na Dalekom istoku, i poraz njemačkog proletarijata, koji je uvjetovao Hitlerovu pobjedu i bjesomučno naoružavanje u Trećem Reichu, također posljedice politike Kominterne.

Budući da je izdala svjetsku revoluciju, iako se sama smatra izdanom, termidorska birokracija postavlja sebi kao glavni cilj »neutraliziranje« buržoazije. Da bi postigla tu svrhu, ona mora poprimiti usmjereni i pouzdan privid istinske čuvarice reda. Ali dugotrajni privid na koncu postaje zbilja. Tome je naveliko pridonio i organski razvoj rukovodećih krugova. Uzmičući korak po korak pred posljedicama vlastitih pogrešaka, birokracija je naposlijetku došla do uvjerenja da je za sigurnost SSSR-a najbolje rješenje uklopiti zemlju u sistem *statusa quo* Zapadne Europe. Žar nije najbolje sklopiti čvrst pakt o nenapadanju između socijalizma i kapitalizma? Sadašnja formula službene vanjske politike, što je naveliko objavljuje sovjetska diplomacija kojoj je dopušteno govoriti konvencionalnim jezikom kartijerista, a za njom dakako i Kominterne koja bi, čini se, morala govoriti jezikom revolucije, glasi ova-

ko: »Mi ne želimo ni stope tuđe zemlje, ali neće-mo dati ni stopu svoje.« Kao da je nije o teritorijalnim sukobima a ne o svjetskoj borbi dvaju nepomirljivih sistema!

Kad je SSSR smatrao smislenim da željeznicu istočne Kine prepusti Japanu, taj potez slabosti, koji je bio pripravljen slomom kineske revolucije, veličali su i hvalili kao izraz snage i sigurnosti u službi mira. Ali naličje medalje izgleda drukčije. Ustupivši neprijatelju neobično važan strateški put, sovjetska vlada olakšala je Japanu namjeravana osvajanja na sjeveru Kine i napadanje na Mongoliju. Ta prisilna žrtva nije značila neutraliziranje opasnosti nego u najboljem slučaju kratku odgodu, a uz to je najviše podražila apetite vojne klike u Tokiju.

Pitanje Mongolije zapravo je pitanje istaknutih strateških pozicija Japana u ratu protiv SSSR-a. Sovjetska vlada morala je izjaviti kako će ratom odgovoriti na invaziju Mongolije. Tu dakle nije više posrijedi obrana »našeg teritorija« jer je Mongolija neovisna država. Pasivnu obranu sovjetskih granica smatrali su dostatnom sve dok ih nitko nije ozbiljno ugrožavao. Prava obrana SSSR-a sastoji se u slabljenju pozicije imperijalizma i jačanju pozicija proleterijata i kolonijalnih naroda u čitavom svijetu. Nepovoljan odnos snaga mogao bi nas prisiliti da ustupimo mnogo stopa teritorija kao što se dogodilo pri sklapanju Brestlitovskog mira, pri potpisivanju mira u Rigi i prilikom ustupanja željeznice u istočnoj Kini. Borba za povoljan odnos svjetskih snaga nameće radničkoj državi stalnu obvezu da pomogne oslobodilačkim pokretima u drugim zemljama. Ta njezina osnovna zadaća u nepomirljivoj je suprotnosti s konzervativnom politikom *statusa quo*.

Liga naroda i komunistička internacionala

Zbliženje s Francuskom, do kojeg je došlo zbog pobjede nacional-socijalizma i koje se ubrzo pretvorilo u vojni sporazum, donosi Francuskoj kao glavnoj čuvarici *statusa quo* mnogo više prednosti nego SSSR-u. Prema sporazumu SSSR se obvezuje na vojnu pomoć Francuskoj bez ika

kvihi uvjeta, dok je naprotiv pomoć Francuske SSSR-u uvjetovana prethodnim pristankom Engleske i Italije, što otvara neograničeno polje svim mogućim makinacijama protiv SSSR-a. Događaji su prilikom ulaska Hitlerovih trupa u porajnsko područje pokazali da je Moskva s više odlučnosti mogla dobiti od Francuske mnogo ozbiljnije garancije, ako su ugovori uopće neka garancija u vrijeme naglih zaokreta, neprestanih diplomatskih kriza, zbijavanja i prekida. Ali to nije prvi put da se sovjetska diplomacija pokazala mnogo čvršćom u borbi protiv radnika vlastite zemlje nego u pregovorima s buržoaskim diplomatima.

Dokaz prema kojem bi pomoć SSSR-a Francuskoj bila od slabe koristi zbog toga što SSSR i Reich nemaju zajedničke granice, ne može se ozbiljno uzeti. U slučaju njemačkog napada na SSSR, agresor će sigurno naći granicu koju treba. Ako Njemačka napadne Austriju, Čehoslovačku ili Francusku, Poljska neće nijednog dana ostati neutralna. Ako provede svoje savezničke obveze prema Francuskoj, odmah će otvoriti granice Crvenoj armiji, ako pak pogazi ugovor o savezništву, postat će pomoćnica Njemačke, i SSSR će lako naći »zajedničku granicu«. Uostalom, u budućem ratu zračne i morske »granice« bit će jednako važne kao i kopnene.

Na primanje SSSR-a u Ligu naroda, što je birokratska propaganda dosta dana Göbbelsa prikazala u zemlji kao pobjedu socijalizma i posljediku »pritske« svjetskog proleterijata, buržoazija je pristala samo zato što je revolucionarni pokret bio jako oslabljen. To nije bila pobjeda SSSR-a nego kapitluacija pred duboko kompromitiranim ženevskom institucijom koja, prema boljevičkom programu koji već poznajemo, »upravlja sve svoje neposredne napore na gušenje revolucionarnih pokreta.« Što se to tako korjenito promijenilo od dana kad je bio prihvaćen boljevički program? Priroda Lige naroda? Funkcija pacifizma u kapitalističkom društvu? Ili politika Sovjeta? Postaviti pitanje znači ujedno i na nj odgovoriti.

Iskustvo je brzo pokazalo kako sudjelovanje u Ligi naroda ne povećava praktične koristi koje su mogli osigurati i zasebni ugovori s buržoaskim zemljama, nego da naprotiv nameće mnogo orga-

ničenja i obveze koje je SSSR savjesno ispunjavao u interesu svog nedavno stičenoga konzervativnog ugleda. Obaveza da svoju politiku prilagodi politici Francuske i njezinim saveznika nametnula je SSSR-u nadasve čudno i dvostrisleno držanje u talijansko-abesinskom sukobu. Dok je Litvinov, koji je u Ženevi bio samo Lavalova sjeća, izražavao engleskim i francuskim diplomatima zahvalnost zbog njihova zauzimanja »za održanje mira« koje je tako lijepo okrunjeno invazijom na Abesiniju, dotle je nafta iz Kavkaza i dalje opskrbljivala talijansku mornaricu. To se može donekle opravdati ustezanjem sovjetske vlade koja nije željela otvoreno raskinuti trgovачki ugovor, ali sovjetski sindikati nipošto nisu morali voditi brigu o obvezama komesarijata za vanjsku trgovinu. Odluka sindikata o obustavi isporuke naftе Italiji značila bi početak mnogo djelotvornijeg međunarodnog pokreta bojkota nego razne podle »sankcije« koje su diplomati i pravnici unaprijed odvagnuli u sporazumu s Mussolinijem. Iako sovjetski sindikati, koji su 1926. javno skupljali milijune rubala za potporu štrajkašima u britanskim rudnicima, taj put misu ništa učinili, onda je to zato što im je birokracija zabramila svaku inicijativu takve vrste, u prvom redu iz obzira prema Francuskoj. Ali u ratu koji dolazi nikakvi vojni savezi neće SSSR-u nadoknaditi gubitak povjerenja kolonijalnih naroda i radnih masa općenito.

Zar je moguće da toga u Kremlju nisu svjesni? »Glavni cilj njemačkog fašizma — odgovara nam službeno moskovsko glasilo — bio je izolacija SSSR-a... I što se dogodilo? SSSR ima danas u svijetu više prijatelja nego ikad.« (Izvještija, 17. rujna 1935). Talijanski proleterijat stenje pod čizmom fašizma, kineska revolucija je poražena, njemački proleterijat je tako oslabljen da Hitlerovi plebisciti nisu našli ni na kakav otpor, austrijskom proleterijatu vezane su ruke i noge, revolucionarne partije na Balkanu nalaze se izvan zakona, u Francuskoj i Španjolskoj radnici se povode za radikalnom buržoazijom. Ali sovjetska vlada ima nakon ulaska u Ligu naroda »više prijatelja u svijetu nego ikada!« To hvaljenje, koje je u prvi mah nepojmljivo, pretvara se u jadikovku kad znamo da te prijatelje ne treba pripisivati radničkoj državi nego njezinim rukovodiocima.

Upravo teški porazi svjetskog proleterijata omogućili su sovjetskoj birokraciji da prigrabi vlast u svojoj zemlji i zadobije veću ili manju naklonost »javnog mnjenja« u kapitalističkim zemljama. Što je Kominterna nemoćnija da ugrozi pozicije kapitala, to je kremaljska vlada u očima francuske, čehoslovačke i ostalih buržoazija solventnija. Snaga buržoazije u zemlji i izvan nje u obnumtom je razmjeru sa snagom SSSR-a kao socijalističke države i osnove proleterske revolucije. Ali to je samo lice medalje, a zna se da svaka medalja ima i naličje.

Lloyd George, kojega senzacionalna istupanja i variranja nisu lišena povremenih bljeskova pronicavosti, opominjao je Donji dom, u studenom 1934., da ne bi trebalo preuranjeno osuditi fašističku Njemačku koja će postati najsigurniji bedem Europe protiv komunizma. »Jednog dana pozdravit ćemo je kao savezniku!« Značajnih li niječil (Poluzaštitničke, polupodrugljive pohvale što ih svjetska buržoazija upućuje Kremlju ne samo da nisu jamstvo mira nego čak i ne smanjuju opasnost od rata. Razvoj sovjetske birokracije zanima svjetsku buržoaziju u prvom redu sa stajališta promjene oblika vlasništva. Iako je odlučno prekinuo s jakobinskom tradicijom, dao se okrunuti i ponovno ustoličio katoličku vjeru, Napoleon I ostao je i dalje omražen kod polufeudalnih vlastodržaca Europe jer je nastavio braniti novi oblik vlasništva stvoren u revoluciji. Sve dok se monopol na vanjsku trgovinu ne ukine i dok se ne obnove prava kapitala, SSSR će, unatoč zasluga svih upravljača, ostati za cijekupnu buržoaziju nepomirljiv neprijatelj ali za to će joj njemački nacional-socijalizam postati prijatelj ako ne još danas a ono sigurno sutra. Prilikom pregovora što su se vodili između Lavala i Barthoua s jedne, i Moskve s druge strane, krupna francuska buržoazija uporno je odbijala da zaigra na sovjetsku kartu usprkos Hitlerovoj prijetnji i naglom zaokretu Komunističke partije Francuske u rodoljubne vode. Nakon potpisivanja francusko-sovjetskog sporazuma Lavala su ljevičari optuživali da je mašući u Berlinu moskovskom opasnošću zapravo radio na zbijavanju Berlina i Rima, protiv interesa Moskve. Te ocjene možda donekle anticipiraju događaje, ali nisu u suprotnosti s njihovim normalnim tokom.

No kakvo god mišljenje imao o povoljnim odnosno nepovoljnim stranama francusko-sovjetskog ugovora, nijedan ozbiljan revolucionarni političar neće sovjetskoj državi osporavati pravo da traži dopunsku pomoć u privremenim sporazumima s ovim ili onim imperijalizmom. Potrebno je samo javno i otvoreno objasniti masama kakvo značenje ima takav djelomičan taktički sporazum u cijekupnom odnosu historijskih snaga. Ali nikako ne valja, zbog iskorištavanja suparništva između Francuske i Njemačke, idealizirati buržoaskog saveznika ili imperijalističku kombinaciju koja se privremeno prikriva Ligom naroda. A sovjetska diplomacija, za kojom se povodi III internacionala, sustavno pretvara trenutne moskovske saveznike u »priatelje mira«, vara radnike govoreći im o »kolektivnoj sigurnosti« i o »razoružanju«, te tako postaje politička podružnica imperijalista među radništvom.

Znameniti intervju koji je Staljin dao predsjedniku Scripps-Howard Newspapersa, g. Royu Howardu, 1. ožujka 1935, neprocjenjiv je dokument koji karakterizira birokratsku kratkovidnost u krupnim pitanjima svjetske politike i čemjerje (koje vlada između rukovodilaca SSSR-a i svjetskog radničkog pokreta. Na pitanje: »Je li rat neizbjegljiv?« Staljin odgovara: »Ja smatram da se pozicije prijatelja mira učvršćuju, oni mogu raditi javno, imaju oslon javnog mnijenja i raspolažu ustanovama kao što je Liga naroda.« U tim niječima nema ni trukna smisla za stvarnost! Buržoaske države ne dijele se u »priatelje« i »neprijatelje« mira, utoliko manje što mir kao nekakav univerzalan pojam ne postoji. Svaku imperijalističku zemlju zanima da održi svoj mir, to više što taj mir teže podnose njezini protivnici. Formula koja je zajednička Staljinu, Baldwinu, Léonu Blumu i ostalima, a prema kojoj bi »mir bio uistinu osiguran kad bi se sve države okupile u Ligi naroda da ga brane«, znači samo to da bi mir bio osiguran kad ne bi bilo razloga da se naruši. Ta je misao sama po sebi ispravna, ali je prilično apstraktna. Velikim silama koje se drže postrani od Lige naroda očigledno je mnogo više stalo do slobode vlastitog djelovanja nego do apstrakcije koja se naziva »mir«. Zašto im je potrebna sloboda djelovanja? To će se pokazati kada dođe vrijeme. Države koje se povlače iz Lige

naroda, kao Japan i Njemačka, ili se trenutačno »distanciraju«, kao Italija, imaju za to dovoljno razloga. Njihov prekid s Ligom naroda samo do nekakle modificira diplomatski oblik sadašnjih suprotnosti ne pogadajući ih ozbiljnije i ne mijenjajući karakter Lige naroda. Pravednici koji prisižu nepokolebljivu vjernost Ligi naroda, odlučno rade na iskorištavanju te institucije za održanje svog mira. Ali između njih nema slaganja. Engleska je potpuno spremna produžiti mir žrtvujući francuske interese u Europi ili Africi. Francuska se spremna žrtvovati sigurnost pomorskih prometa britanske imperije ne bi li tako dobila pomoć Italije. No, za obranu svojih interesa, svaka je sila spremna ući u rat koji će dakako biti najpravedniji od svih ratova. Male države koje u nedostatku boljeg rješenja traže zaštitu pod krovom Lige naroda, neće se naći na strani mira nego na strani najjače grupacije u ratu.

Liga naroda brani *status quo*. To nije organizacija »mira«, nego naprotiv organizacija imperijalističkog nasilja manjine nad golemom većinom čovječanstva. Taj se »red« može održati samo neprestanim ratovima, malim i velikim, danas u kolonijama, sutra između metropola. Imperijalistička vjernost *statusu quo* ima isključivo konvencionalan, privremen i ograničen značaj. Italija se jučer izjašnjava za *status quo* u Europi, ali ne i u Africi. Kakva će sutra biti njezina politika u Europi, teško je kazati. Ali promjena granica u Africi ima već danas reperkusiju u Europi. Hitler je sa svojim četama mogao ući u porajnsko područje samo zato što je Mussolini navalio na Etiopiju. Italiju bi doista bilo teško ubrojiti među »priatelje« mira. Francuskoj je ipak mnogo više stalo do talijanskog nego do sovjetskog prijateljstva. Engleska pak traži prijateljstvo Njemačke. Grupacije se mijenjaju, apetiti ostaju. Prava zadaća pristaša *statusa quo* sastoji se u tome da u Ligi naroda nađu najpovoljniju kombinaciju snaga i najlakšu kamuflažu za pripravljanje skorašnjeg rata. Tko će ga započeti i kada, to će ovisti o sporednim okolnostima, ali netko će ga morati započeti jer je *status quo* samo velika barutana.

Sve dok postoje imperijalistički antagonizmi, program o »razoružanju« nije drugo nego fikcija, a osim toga i jedna od najopasnijih. Kad bi se i provelo razoružanje konvencijama — što je uistinu

fantastična pretpostavka! — ni to ne bi moglo zapriječiti rat. Imperijalisti ne izazivaju ratove zato što imaju oružje, oni kuju oružje kad im je rat potreban. Suvremena tehnika stvara mogućnosti za vrlo brzo naoružanje. Sve konvencije o razoružanju ili ograničenju naoružanja neće spriječiti kapitalističke tvornice, laboratorije i ratnu industriju da sačuvaju svoj potencijal. Njemačka, koja je bila razoružana pod pažljivim nadzorom svojih pobjednika (a to je, uzgred rečeno, jedini stvarni oblik »razoružanja«), postaje danas, zahvaljujući svojoj snažnoj industriji, tvrđava europskog militarizma. Ona se spremi »razoružati« neke od svojih susjeda. Ideja o »progresivnom razoružanju« svodi se u vrijeme mira na pokušaje smanjenja prevelikih vojnih izdataka. Posrijedi je dakako blagajna, a ne ljubav prema miru. A i ta se ideja pokazuje kao neostvariva! Zbog razlika u geografskom položaju, u ekonomskoj snazi i kolonijalnom zasićenju svaka norma o naoružanju uzrokovala bi promjene u odnosu snaga u prilog jednih a na štetu drugih. Otuda i jalovost ženevskih pokušaja. Za nešto manje od dvadeset godina pregovori i razgovori o razoružanju urodili su samo novim, dosad neviđenim nadmetanjem u naoružanju. Temeljiti revolucionarnu politiku na programu razoružanja još je gore nego graditi kule na pijesku. To je dimna zavjesa koja prikriva miltitarizam.

Gušenje klasne borbe u korist imperijalističkog rata može se provoditi samo uz pomoć vođa radničkih organizacija masa. Krilatice koje su to omogućile 1914., kao što su »posljednji rat«, »rat protiv pruskog militarizma«, »rat demokracije«, izgubile su u proteklih dvadeset godina svaku vrijednost. Danas ih zamjenjuju »kolektivna sigurnost« i »opće razoružanje«. Pod izlikom da podupiru Ligu naroda, vođe radničkih organizacija u Europi pripravljaju novo izdanje nepovredivog saveza koji je za rat isto toliko važan kao tenkovi, avijacija i »zabranjeni« ratni otrovi.

III internacionala rodila se iz ogorčenog prosvjeda protiv socijalpatriotizma. Ali revolucionarni sadržaj koji joj je udahnula oktobarska revolucija već se odavno rasuo. Kominterna se danas svrstala pod zastavu Lige naroda kao i II internacionala, ali sa svježijom zalihom cinizma. Kad engleski socijalist g. Stafford Cripps naziva Ligu naroda međunarodnim udruženjem razbojnika, što

možda nije odveć uljudno ali ni posve neistinito, Times podrugljivo pita: »Kako onda objasniti priступanje SSSR-a Ligi naroda?« Na to nije lako odgovoriti. Moskovska birokracija daje snažnu potporu socijalpatriotizmu kojem je svojedobno oktobarska revolucija zadala težak udarac.

Gospodin Roy Howard pokušao je i na to dobiti odgovor. »Što je — pitao je Staljin — s vašim planovima i namjerama o svjetskoj revoluciji?« — »Mi nikad nismo imali sličnih namjera.« — »Ali ipak . . .« — »To je plod jednog nesporazuma.« — »Tragičnog?« — »Ne, komičnog, ili točnije tragikomičnog.« To navodim točno, od riječi do riječi. »Kakva opasnost — nastavlja Staljin — mogu za susjedne zemlje biti ideje sovjetskih građana, ako te zemlje čvrsto sjede u sedlu?« Na to ga je sugovornik mogao upitati: A što ako ne sjede čvrsto u sedlu? Međutim, Staljin sâm iznosi umirujući argument: »Izvoz revolucija obična je šala. Svaka zemlja može provesti revoluciju ako to želi, ali ako ne želi, revolucije neće biti. Naša je zemlja htjela revoluciju i provela ju je . . .« I to je doslovno navođenje Staljinovih riječi. Od teorije o socijalizmu u samo jednoj zemlji, prirodno se prelazi na teoriju o revoluciji u samo jednoj zemlji. Ali zašto onda postoji Komunistička internacionala? pitao bi po svoj prilici Staljinov sugovornik da nije znao dokle idu granice radoznalosti. Umirujuća Staljinova objašnjenja, koja su čitali i radnici i kapitalisti, puna su praznina. Prije nego što je »naša zemlja« željela provesti revoluciju, mi smo u nju donijeli marksističke ideje preuzete od drugih zemalja i iskorištavali iskustva drugih . . . Desetljećima smo imali revolucionarnu emigraciju koja je rukovodila borbom u Rusiji. Nas su moralno i materijalno pomagale radničke organizacije u Europi i Americi. 1919., odmah nakon pobjede, organizirali smo Komunističku internacionalu. Više smo puta proklamirali da je proletarijat pobjedničke revolucionarne zemlje moralno dužan pomoći ugnjetavanim i pobunjenim klasama, ne samo na ideoškom planu nego, ako to može, i s oružjem u ruci. Nismo se zadovoljavali verbalnim izjavama. Oružanom silom pomogli smo radnike u Finskoj, Letoniji, Estoniji i Gruziji. Pokušali smo poljskom proletarijatu dati mogućnost za pobunu, uputivši na Varšavu Crvenu armiju. Poslali smo organizatore i vojne savjetnike kineskim revolu-

cionarima. 1926. skupili smo milijune rubalja za engleske štrajkaše. Danas se, eto, pokazalo da je to bio samo nesporazum. Tragičan? Ne, komičan. Staljin nije imao krivo kad je rekao da je život u SSSR-u postao »veseo«. A i Komunistička internacionala prometnula se iz ozbiljne u komičnu ličnost.

Staljin bi uvjerljivije djevolao na svog sugovornika da je umjesto klevetanja prošlosti otvoreno govorio o oprečnostima između termidorske politike i politike oktobarske revolucije. »Po Lenjinovu mišljenju — morao bi kazati — svrha Liga naroda bila je pripremanje novih imperijalističkih ratova. Danas mi u njoj gledamo instrument mira. Lenjin je revolucionarne ratove smatrao neizbjegljivima. Mi izvoz revolucije smatramo šalom. Lenjin je sa vez proletarijata s buržoazijom žigosao kao izdaju. A mi svom snagom guramo svjetski proletarijat na taj put. Lenjin se rugao imperijalističkoj krilatci o razoružanju, smatrajući je zavaravanjem radnika. Mi na toj krilatci gradimo cijelokupnu našu politiku. A vaš tragikomičan nesporazum — morao bi zaključiti — sastoji se u tome što nas držite nastavljačima boljševizma, a mi smo njegovi grobari.«

Crvena armija i njezina doktrina

Nekadašnji ruski vojnik, ponikao u patrijarhalnim uvjetima seoskog »mira« isticao se u prvom redu slijepom pripadnošću gomili. Suvorov, generalisimus vojske Katarine II i Pavla I, bio je neprkosnoveni gospodar vojske kmetova. Istina, Carstvo je i nakon njega obogatilo svoju povijest novim osvajanjima, ali pobjedu nad vojskama civiliziranih naroda nije više nikad moglo izvojevati. Tek zahvaljujući vanjskim porazima i unutarnjim trzavicama ruska je vojska ponovno prekalila svoj nacionalni značaj. Crvena armija mogla je nastati samo na potpuno novoj društvenoj i psihološkoj osnovi. Nekadašnja pasivnost, slijepa pripadnost gomili i podložnost prirodi kod mlađih su generacija ustupile pred smionošću i kultom tehnike. Kako se budio individualitet, tako se povećavala kulturna razina. Broj nepismenih regruta bivao je sve manji jer Crvena armija ne otpušta čovjeka

koji nije naučio čitati i pisati. U vojsci se vojnici s velikim oduševljenjem bave svim sportovima koje šire i izvan granica vojske. Natjecanje za značku prvakasnog strijelca postaje sve popularnije među službenicima, studentima i radnicima. Skijanje omogućava i zimi trupnim jedinicama potrebljivost koja je u staro vrijeme bila nezamisliva. Važni rezultati postižu se u padobranstvu, jedrilicarstvu i avijaciji. Podvizi avijacije na Arktiku i u stratosferi zaokupljaju sve duhove. Ti vrhunci označavaju čitav lanac osvojenih visina.

Organizaciju i operativnu sposobnost Crvene armije u vrijeme građanskog rata nije potrebno osobito isticati. Za mlade kadrove to su bile godine vatreneog krštenja. Obični vojnici carske vojske, podčasnici i narednici pokazali su se kao izvrsni organizatori i vojskovođe. Njihova se volja preklijivala u velikim bitkama. Ti samouki stratezi često su bivali potučeni, ali su naposljetku ipak pobijedili. Najbolji među njima posvetili su se kasnije marljivom učenju. Većina današnjih vojnih šefova, koji su svi prošli školu građanskog rata, završili su vojnu akademiju ili posebne tečajeve za usavršavanje. Otprilike polovica viših časnika imaju primjernu vojnu spremu, dok drugi imaju srednju. Teorija im je dala potrebnu disciplinu mišljenja ne ugušivši smionost koja se u njima rodila u doba dramatičnih operacija građanskog rata. To je generacija koja ima danas između četrdeset i pedeset godina, tj. koja je u dobi ravnoteže fizičkih i umnih snaga kad se smiona inicijativa sretno spaja sa stečenim iskustvima.

Partija, Komsomol i sindikati, čak i neovisno o načinu na koji obavljaju svoju društvenu zadaću, sačinjavaju bezbrojne kadrove administratora koji su navikli na upravljanje ljudskim i robnim massama i na poistovjećivanje s državom. To su prirodne rezerve vojnih kadrova. Predvojnička obuka omladine priprema također vojnu rezervu. Studenti su svrstanici u sveučilišne bataljune koji se u slučaju rata mogu pretvoriti u škole budućih vojnika. Da bismo shvatili značenje tih rezervi dostatno je napomenuti da se broj studenata koji izlaze iz viših škola penje godišnje na 80.000, da ukupan broj studenata iznosi pola milijuna, a broj učenika u svim obrazovnim ustanovama otprilike dvadeset i osam milijuna.

U privredi, a napose u industriji, socijalna revolucija stvorila je za obranu zemlje takve mogućnosti o kojima bivša Rusija nije mogla ni sanjati. Metode planiranja znače zapravo mobilizaciju industrije i osiguravaju obranu izgradnjom i tehničkim opremanjem novih postrojenja. Može se bez pretjerivanja kazati da je odnos između ljudske i tehničke snage Crvene armije jednak stupnju što su ga dosegmule najrazvijenije vojske na Zapadu. Potpuna obnova artiljerijske opreme obavljena je već u prvoj petoljetki. Za izgradnju oklopljenih kola i kamiona, tenkova i aviona odvajaju se veliki iznosi. Zemlja ima oko pola milijuna traktora, a u 1936. proizvest će ih 60.000, u ukupnoj vrijednosti od 8,5 milijuna konjskih snaga. Usporedo s time teće proizvodnja bornih kola. Prema predviđanjima, u slučaju mobilizacije bi na svaki kilometar aktivne granice došlo trideset do četrdeset bornih kola.

Posljedice Velikog rata teško su se odrazile na mornarici. Od 548.000 brutoregisterskih tona koliko ih je imala 1917, u 1928. spala je na svega 82.000 brt. Trebalo je dakle početi ispočetka. U siječnju 1936. Tuhačevski je u Izvršnom komitetu izjavio: »Mi stvaramo snažnu flotu usmjeravajući glavne napore na podmornice.« Ne treba međutim zaboraviti da je japanski admiralitet izvrsno obavješten o uspjesima koje Sovjeti postižu na tom polju. Danas je i Baltičko more predmet velike pažnje. No ipak, u budućnosti će ratna flota moći odigrati samo pomoćnu ulogu u obrani morskih granica.

Ali zato je zračna flota u velikom usponu. Prije dvije godine jedna delegacija francuskih avijacičkih stručnjaka izrazila je, prema tvrđenju novinstva, »svoje iznenadenje i divljenje« nad rezultatima postignutim u SSSR-u. Imala je priliike ustanoviti da Crvena armija danomice gradi sve veći broj teških bombardera s akcionim radijusom od 1200 do 1500 km. U slučaju sukoba na Dalekom istoku politička i privredna središta Japana bila bi prema tome izložena napadajima avijacije iz pomorskog područja Vladivostoka. Prema novinskim izvešćima petogodišnji plan predviđa da se stvore šezdeset i dvije zrakoplovne pukovnije koje će moći baciti u borbu pet tisuća aparata (u 1935). Nema sumnje da je u tome plan proveden, ako ne i premašen.

Avijacija je tjesno povezana s jednom industrijskom granom koje u staroj Rusiji nije bilo, a koja je u posljednje vrijeme naglo napredovala. To je kemija. Nije tajna da sovjetska vlada, kao uostalom sve vlade, nije ni na trenutak povjerovala u često obnavljanje »zabranе« plinskog rata. Podvig talijanskih civilizatora u Abesiniji još jednom je pokazao što znače humanitarna ograničenja međunarodnog razbojstva. S razlogom se može vjerovati da je Crvena armija osigurana protiv katastrofalnih iznenadenja kemijskog ili bakteriološkog rata — tih najtajnovitijih i najstrašnijih područja naoružanja — jednako kao i vojske zapadnih zemalja.

Kvaliteta proizvoda ratne industrije izaziva opravdane sumnje. Podsjetimo se u vezi s time da su u SSSR-u sredstva za proizvodnju bolje kvalitete nego potrošni proizvodi. Ondje gdje narudžbe dolaze od utjecajnih grupacija birokracije, kvaliteta proizvodnje vidljivo premašuje svoju prosječnu razinu koja je vrlo niska. Ratne službe najutjecajniji su naručiocu industrije. Stoga se ne treba čuditi što su sredstva za razaranje bolje kvalitete od potrošnih proizvoda, pa čak i od samih sredstava za proizvodnju. Ali ratna industrija ipak je samo dio opće industrije, pa zato odražava i sve njezine nedostatke premda u nešto manjem postotku. Vorošilov i Tuhačevski ne propuštaju ni jednu priliku da javno upozore: »Mi nismo uvijek zadovoljni kvalitetom proizvodnje koju isporučujete Crvenoj armiji.« U međusobnim razgovorima rukovodioči obrane vjerojatno izražavaju svoje nezadovoljstvo mnogo oštrijim jezikom. Općenito uvezvi, opskrba intendanture slabija je po kvaliteti od opskrbe u oružju i municiji. Čizme su slabije kvalitet od mitraljeza. Unatoč velikom napretku, avionski motori još zaostaju za najboljim modelima zapadne industrije. Nekadašnji cilj — približiti se što više stupnju koji je dosegnuo budući neprijatelj, u ratnoj je tehnici i dalje aktualan.

U poljoprivredi položaj je još nepovoljniji. U Moskvi se često ističe kako je važnost industrije prevagnula nad poljoprivredom jer su dohoci ostvarivani u industriji premašili one u poljoprivredi. Zapravo nove mjere dohotka ne određuju toliko porast industrije, ma kako da je sam po sebi važan, koliko krajnje nizak stupanj poljoprivrede. Nevjerojatno pomirljivo stajalište koje je sovjetc

ska diplomacija godinama imala prema Japanu, objašnjava se, pored ostalog, ozbiljnim teškoćama u opskrbi hrana. Međutim, u tri protekle godine položaj se u tome vidljivo poboljšao što je omogućilo da se stvore sigurne baze za opskrbu obrambene vojske na Dalekom istoku.

Ma koliko zvučalo paradoksalno, najranjiviju točku vojske čini pomanjkanje konja. Potpuna kolektivizacija uzrokovala je gubitak 55% konjinskog fonda. Unatoč motorizaciji današnja vojska treba jednog konja na tri vojnika, kao u vrijeme Napoleona. No, prošle godine zabilježen je u tom smislu povoljan preokret: broj konja počeo se povećavati. Ako rat izbije i za nekoliko mjeseci, zemlja od 170 milijuna stanovnika imat će u svakom slučaju uvijek mogućnost da mobilizira sredstva i konje potrebne za frontu, dakako na štetu cjelokupnog pučanstva. Uostalom, u slučaju rata narodne mase ne mogu se nadati drugom doli gladu, plinovima i epidemijama.

Velika francuska revolucija stvorila je svoju vojsku stopivši nove tvorbe s borbenim trupama kraljevske vojske. Oktobarska revolucija potpuno je likvidirala vojsku bivšeg režima. Crvena armija bila je formacija koja se započela stvarati od temelja. Rođena u isto vrijeme kad i sovjetski predak, dijelila je s njim sva njegova kolebanja. Svoju golemu nadmoć nad carskom vojskom dugovala je isključivo dubokoj društvenoj preobrazbi. Ali ni nju nije poštijelo izrođavanje sovjetskog poretka. Ono je štoviše u vojsci našlo svoj najpotpuniji izraz. Prijе nego što pokušamo odrediti eventualnu ulogu Crvene armije u idućoj kataklizmi, moramo se za trenutak zaustaviti na razvoju njezinih ideja vodilja i njezine strukture.

Dekret Sovjeta narodnih komesara od 12. siječnja 1918., kojim je stvorena redovita vojska, ovako je odredio njezinu namjenu: »Prijelaz vlasti na radne i izrabljivane klase nužno zahtijeva novu vojsku koja će biti bedem vlasti sovjeta... i oslon skorašnjoj socijalističkoj revoluciji u Europi.« Ponavlajući na dan 1. svibnja »socijalističku zakletvu«, tekst koje se održao od 1918. do današnjeg dana, mladi vojnici Crvene armije obvezuju se »pred radnim masama Rusije i cijelog svijeta« da će se boriti »za socijalizam i bratstvo naroda ne štedeći ni snagu ni život«. Kad Staljin danas kaže da je internacionalizam revolucije »komičan ne-

sporazum«, on time između ostalog pokazuje nepoštivanje osnovnih dekreta sovjetske vlasti koji još nisu ukinuti.

Vojska je razumljivo živjela od istih ideja kao Partija i država. Zakonodavstvo, novinstvo i agitacija nadahnjivali su se svjetskom revolucijom kao krajnjim ciljem. Program revolucionarnog internacionalizma često je u ratnim službama poprimao pretjeran oblik. Pokojni Gusjev, koji je neko vrijeme bio na čelu političke vojne službe, a kasnije jedan od najbližih Staljinovih suradnika, pisao je 1921. u jednom vojnom časopisu: »Mi spremamo klasnu vojsku proletarijata... ne samo za obranu od buržoaske i spahijske kontrarevolucije nego i za revolucionarne ratove (defenzivne i ofenzivne) protiv imperialističkih sila.« Gusjev je vrhovnom rukovodiocu¹ Crvene armije zamjerao što nedovoljno priprema vojsku za njezine međunarodne zadaće. Pisac ove knjige objasnio je u novinama drugu Gusjevu da je uloga strane oružane snage u revolucijama samo pomoćni a nikako glavni čimbenik i da može ubrzati rasplet i olakšati pobjedu samo ako za to postoje povoljni uvjeti. »Vojna intervencija korisna je kao što su korisna akušerska kliješta. Ako se upotrijebi na vrijeme, može skratiti porođajne bolove, no ako se preuranjeno upotrijebi, može dovesti samo do pobačaja.« (5. prosinca 1921). Ovdje na žalost ne možemo potpuno izložiti povijest koncepcija o tom važnom poglavju. Spomenimo ipak da je Tuhačevski, koji je danas maršal, 1921. predložio kongresu Komunističke internacionale da se pri birou Kominterne osnuje »međunarodni štab«. To zanimljivo pismo bilo je svojedobno objavljeno u knjizi članaka pod naslovom »Rat klasa«. Toj visokoj vojnoj ličnosti, darovitom vojiskovodi, no uz to čovjeku impulzivne naravi, bio je upućen jedan članak u kojem se kaže da se »međunarodni štab može osnovati samo od nacionalnih štabova raznih proleterskih država, a dok nije tako, svaki međunarodni štab nužno bi se pretvorio u karikaturu«. Staljin je na sve načine izbjegavao zauzeti stav o načelnim pitanjima, napose novima, ali velik broj njegovih budućih suradnika zauzimali su u ono vrijeme »lijevi« stav za razliku od rukovodstva vojske i Partije. Njihova

¹ U to vrijeme Trocki je bio narodni komesar za rat i predsjednik vrhovnog sovjeta za rat.

mišljenja sadržavala su mnoge naivne pretjeranosti ili bolje rečeno mnoge »komične nesporazume«. Je li ikoja velika revolucija moguća bez toga? Mi smo se borili protiv ekstremističke »karikature« internacionalizma mnogo prije nego što smo okrenuli oštricu protiv ne manje karikaturalne teorije o »socijalizmu samo u jednoj zemlji«.

Suprotno shvaćanjima koja su kasnije retrospektivno prihvaćena, ideološki život boljševika bio je vrlo intenzivan upravo u najteže doba građanskog rata. Na svim razinama Partije, države i vojske pokretale su se žive rasprave, osobito o vojnim pitanjima. Politika rukovodilaca bila je podvrgnuta slobodnoj i često oštroy kritici. Vrhovni vojni rukovodilac¹ pisao je tada u najutjecajnijem vojnem listu o pretjeranoj gorljivosti cenzure: »Slažem se s mišljenjem da je cenzura napravila nebrojene gluposti, pa stoga smatram nužnim da tu časnu ustanovu podsjetim kako bi trebala pokazati više skromnosti. Zadaća je cenzure da bdije nad ratnim tajnama. Ostalo se nju ne tiče.« (23. veljače 1919).

Dogadaj s međunarodnim štabom nije bio od osobite važnosti u ideološkoj borbi koja je, ne izlazeći izvan granica određenih akcionom disciplinom, uvjetovala neku vrstu opozicionalne frakcije u vojsci, uglavnom u njezinim vrhovima. Škola »proleterske doktrine rata«, kojoj su se priklanjali Frunze, Tuhačevski, Gujsev, Vorošilov i drugi, polazila je od apriorističkog uvjerenja da Crvena armija, kako u svojim političkim ciljevima tako i u strukturi, kako u strategiji tako i u taktici, ne smije imati ništa zajedničko s nacionalnim vojskama kapitalističkih zemalja. Nova vodeća klasa mora u svakom pogledu imati različit politički sistem. Potrebno ga je samo stvoriti. U vrijeme građanskog rata zadovoljavali su se načelnim prigovorima zbog upošljavanja generala, to jest bivših časnika carske vojske, i kritikom vrhovnog zapovjedništva koje je bilo u neprestanoj borbi protiv lokalnih improvizacija i kršenja discipline. Najvatreniji zagovornici nove doktrine pokušavali su čak u ime načela »manevra« i »ofenzive«, shvaćenih kao ne-povredivi imperativ, osuditi centraliziranu vojnu organizaciju jer bi to, po njihovu tvrđenju, moglo sputavati revolucionarnu inicijativu na budućim

međunarodnim ratištima. Bio je to zapravo pokusaj unapređenja metode partizanskog ratovanja iz prvih dana građanskog rata u stalni i opći sustav. Visoki časnici izjašnjavali su se to vatrenije za novu doktrinu što su bili neskloniji proučavanju stare. Glavno žarište tih ideja bio je Caricin (danas Staljingrad). Ondje su započeli svoju vojnu djelatnost Buđoni, Vorošilov i nešto kasnije Staljin.

Tek kad je zavladao mir pokušalo se uskladiti te novatorske tendencije i od njih stvoriti doktrinu. Poticaj za to dao je jedan od najboljih zapovednika u građanskom ratu, bivši politički zatvorenik, Frunze. U tom ga je pomagao Vorošilov, a djelomično i Tuhačevski. Proleterska vojna doktrina u biti je istovjetna doktrini o »proleterskoj kulturi« od koje je preuzeila shematski i metafizički značaj. U malobrojnim radovima koje su nam ostavili njezini tvorci nalazimo vrlo malo praktičnih uputa koje ni po čemu nisu nove, a izvedene su dedukcijom iz standardne definicije proletarijata kao međunarodne klase u ofenzivi. Svi se ti izvodi temelje na psihološkim apstrakcijama umjesto da se nadahnjuju zbiljskim uvjetima mještaja i vremena. Umjesto marksimizma koji se propovijeda, u svakom retku nalazimo čisti idealizam. Unatoč iskrenosti tih zastranjenja nije teško u njima nazrijeti klice birokratske umišljenosti koja misli — prisiljavajući i druge da misle jednak — kako je sposobna na svim područjima, bez ikakve posebne priprave, štovise bez materijalnih osnova, izvesti povjesna čuda.

Rukovodilac armije¹ odgovorio je tada Frunzeu: »Ne sumnjam da bi strategija jedne zemlje s razvijenom socijalističkom ekonomijom, kad bi ona bila prisiljena zaratiti se s jednom buržoaskom zemljom, bila potpuno drukčija. Ali to nije razlog da silom želimo danas izmislići neku proletersku strategiju... Razvijajući socijalističku ekonomiju, podižući kulturnu razinu masa... obogatiti ćemo i vojno umijeće novim metodama.« Zato metodički proučavamo školu razvijenih kapitalističkih zemalja i ne pokušavajmo »logičkim postupcima iz revolucionarne prirode proletarijata izvesti neku novu strategiju« (1. travnja 1922). Arhimed je govorio kako bi podigao zemlju kad bi mu dali uporište. I nije imao krivo. Ali da su mu dali uporište, usta-

¹ Riječ je o Trockome.

¹ Trocki.

novio bi da mu nedostaje poluga. Pobjednička revolucija dala nam je novo uporište. Ali da bismo podigli svijet, potrebno je najprije stvoriti polugu.

Partija je odbacila »proletersku ratnu doktrinu« baš kao i njezinu stariju sestru doktrinu »proleterske kulture«. Njihove dalje sudbine bile su različite. Staljin i Buharin ponovno su bili istakli, premda bez osobitih rezultata, zastavu »proleterske kulture« u onih sedam godina što dijele proklamaciju o socijalizmu samo u jednoj zemlji od likvidacije svih klasa (1924—1931). Nasuprot tome, »proleterska ratna doktrina« nije doživjela preporod premda su se njezini bivši zagovornici brzo našli na vlasti. Različitost sudbina tih dviju tako srodnih doktrina karakteristična je za sovjetsko društvo. »Proleterska kultura« sadržava je neodredive i neopipljive pojmove, pa je birokracija nudila tu nadoknadu proletarijatu to velikodušnije što ga je bezobzirnije udaljavala od vlasti. Vojna doktrina je naprotiv zadirala u samu srž interesa obrane i vladajuće klase. U njoj nije bilo mesta za ideološke fantazije. Nekadašnji protivnici upozljavanja generala i sami su u međuvremenu postali generali, zagovornici međunarodnog štaba opametili su se prihvativši krilaticu o »štabu samo u jednoj zemlji«, doktrina o »kolektivnoj sigurnosti« zamijenila je doktrinu o »ratu klasa«, perspektivu svjetske revolucije potisnuo je kult *status quo*. Da bi zadobili povjerenje licemjernih saveznika i da ne bi odveć uz nemirili protivnike, bilo je potrebno armiju učiniti što sličnijom kapitalističkim vojskama, a nikako što različitijom od njih. Međutim, te izmjene doktrine i vanjskog izgleda skrivaju društvene procese od velike važnosti. Godina 1935. bila je za vojsku obilježena dvostrukim državnim udarom koji je pogodio s jedne strane milicije, a s druge same kadrove.

Likvidacija milicije i ponovno uvođenje činova

Koliko sovjetske oružane snage dvadeset godina nakon revolucije odgovaraju tipu koji predviđa program boljševičke partije?

Prema programu Partije vojska diktature proletarijata mora imati »jasno određen klasni značaj, što znači da se mora sastojati isključivo od prole-

tera i seljaka koji pripadaju siromašnim poluproleterskim slojevima seljačkog stanovništva. Ta klasna armija postat će socijalistička narodna milicija tek nakon ukidanja klasa«. To što se za neko vrijeme Partija odrekla vojske koju *tvori cijeli narod* ne znači da se odrekla i milicijskog sustava. Naprotiv, u jednoj odluci VIII kongresa Komunističke partije kaže se ovo: »Mi osnivamo milicije na klasnoj osnovi i pretvaramo ih u socijalističke milicije.« Ta je odluka imala svrhu da se stvari vojska »koliko je god moguće bez vojarna, koja će djelovati u uvjetima sličnim onima u kojima radnička klasa obavlja svoje zadaće«. Pojedine jedinice trebalo je da odgovaraju tvornicama, rudnicima, trgovištima, poljoprivrednim komunama i drugim organskim tvorevinama s »mjesnim zapovjedništvom i mjesnim rezervama oružja i živeža«. Regionalna, školska, industrijska i sportska kohezija mladeži morala je zamijeniti vojnički duh utvrljivan u vojarnama i razviti svjesnu disciplinu nužan kompromis tih dvaju sustava u kojem bi povijedali vojskom.

Milicija, koja najbolje odgovara naravi socijalističkog društva, zahtjeva razvijenu ekonomiju. Stalna vojska smještena u vojarnama živi i djeluje u umjetno stvorenim uvjetima. Teritorijalna vojska odražava mnogo neposrednije pravo stanje zemlje. Što je kultura primitivnija, to je veća razlika između grada i sela, što mora nepovoljno utjecati na homogenost i organiziranost milicija. Zbog manjkavosti željezničkih pruga, cesta i vodenih putova, pomanjkanja autocesta i slabosti automobilskog prometa, teritorijalna vojska bila bi u prvim kritičnim tjednima i mjesecima rata osuđena na vrlo sporo djelovanje. Da bi se provedlo osiguranje granica za vrijeme mobilizacije i osigurao strateški transport i koncentracija snaga, potrebno je raspolagati i stalnom vojskom i milicijama. Crvena armija bila je već u početku zamišljena kao nužni kompromis tih dvaju sustava u kojem bi ipak trebalo da prevladava stalna vojska.

Rukovodilac armije¹ napisao je 1924: »Treba uvijek imati na umu ove dvije činjenice: uspostavljanje sovjetskog poretku stvara prvi put mogućnost za ostvarivanje milicijskog sustava, no vrijeme koje će nam za to biti potrebno ovisit će o

¹ Trocki.

općem stanju kulture u zemlji — o tehnici, razvoju prometa, obrazovanju itd. Politički temelji milicije u nas su čvrsto postavljeni, ali su zato ekonomski i kulturni temelji još u velikom zaostatku.« Kad bi bili ostvareni potrebni materijalni uvjeti, teritorijalna vojska ne samo što ne bi zaostajala za stalnom nego bi u svakom pogledu bila jača od nje. SSSR skupo plaća svoju obranu jer je odveć siromašan da bi imao teritorijalnu vojsku koja bi bila jeftinija. Tome se ne trebamo čuditi; upravo zato što je siromašan, SSSR posrće pod teretom birokracije.

Isti se problem konstantno postavlja u svim područjima društvenog života, bez iznimke. To je problem raskoraka između ekonomskog temelja i društvene suprastrukture. U tvornici, u kolhozu, u obitelji, u školi, u književnosti, u vojsci, svi se odnosi temelje na suprotnosti između niskog stupnja (čak s kapitalističkog stajališta) proizvodnih snaga i načelno socijalističkih oblika vlasništva. Novi društveni odnosi povlače za sobom porast kulture. Ali nedostatno razvijena kultura snizuje stupanj društvenih oblika. Sovjetska je zbilja rezultanta tih dviju tendencija. U vojsci se, zahvaljujući potpuno jasnoj strukturi organizma, rezultanta odmjerava prilično egzaktnim brojkama. Omjeri između stalnih i teritorijalnih jedinica mogu poslužiti kao pokazatelj i odmjeriti tempo izgradnje socijalizma.

Povijest i priroda obdarile su SSSR otvorenim granicama koje se protežu i po 10.000 kilometara, rijetko naseljenim stanovništvom i slabim putovima. 15. listopada 1924. vojno rukovodstvo u posljednjim mjesecima svoje aktivnosti još jedanput je upozorilo zemlju da to nikako ne smetne s umom: »Organizacija milicija imat će u neposrednoj budućnosti samo usko pripravni značaj. Svako napredovanje u tom smislu treba biti uvjetovano strogom verifikacijom postignutih rezultata.« Ali 1925. otvara se nova era: nekadašnji nosioci »proleterske doktrine rata« dolaze na vlast. Teritorijalna vojska bila je dijametalno suprotna idealu »ofenzive« i »manevra« što ga je isticala ta doktrina. Ali na svjetsku revoluciju stalo se pomalo zaboravljati. Novi rukovodioci misli su da će izbjegći rat »neutralizirajući« buržoaziju. U sljedećim godinama 74% efektiva vojske prešlo je u sustav milicija!

Dok se razoružana Njemačka smatrala »neprijateljskom zemljom«, vrhovni moskovski štab vodio je strogo brigu o oružanoj snazi susjednih država: Poljske, Rumunjske, Litve, Letonije, Estonije i Finske, držeći da se ti protivnici oslanjaju na veće sile, osobito na Francusku. U tim davnim danima (koji su završili 1935) Francuska još nije bila od providnosti poslana prijateljica mira. Zemlje koje su graničile sa SSSR-om mogле su mobilizirati oko 1200 pješačkih divizija, tj. otprilike 3.500.000 ljudi. Plan mobilizacije Crvene armije predviđao je približno istu koncentraciju snaga na zapadnoj granici. Posebni uvjeti ratne scene na Dalmatini su zahtijevali su također stotine tisuća boraca. Na sto ljudi koji se nalaze u borbi dolazi godišnje 75 drugih koji će ih zamijeniti. Dvije godine rata stajale bi zemlju — ne računajući vojnike koji bi nakon izlaska iz bolnica ponovno odlazili na frontu — 10 do 12 milijuna ljudi. Crvena armija brojila je do 1935. svega 562.000 ljudi, a zajedno s trupama Gepeua 620.000, od čega 40.000 časnika. Kako smo već istakli, 74% tih snaga tvorile su teritorijalne divizije, a svega 26% jednice stalne vojske. Zar to nije najbolji dokaz o pobjedi sustava milicija — doduše samo u omjeru od 74% — o pobjedi u svakom slučaju »kočnjoj i trajnoj«?

Svi ti proračuni, prilično nesigurni sami po sebi, bili su Hitlerovim dolaskom na vlast doveđeni u pitanje. Njemačka se grozničavo naoružavala u prvom redu za borbu protiv SSSR-a. Perspektive o miroljubivoj koegzistenciji s kapitalizmom u trenu su se srušile. Sve otvoreni ratne prijetnje prisilila je sovjetsku vladu da korjenito izmjeni strukturu Crvene armije i istodobno poveća njezine efektive na 1.300.000 ljudi. Armija danas obuhvaća 74% tzv. »kadrovskih« divizija i 23% teritorijalnih! To ukidanje teritorijalnih formacija neobično nalikuje napuštanju sustava milicija, osobito kad imamo na umu da vojsku ne čini nužnom nepomučen mir nego, naprotiv, bliska prijetnja rata. Tako povjesno iskustvo još jedanput pokazuje da se »kočnjo i trajno« stječe samo ono što osigurava proizvodna osnova. To posebno vrijedi za ona područja koja najmanje dopuštaju da se s njima zbijaju šale.

Unatoč svemu pad od 74% na 23% čini nam se pretjeranim. Do toga je po svoj prilici došlo pod »priateljskim« pritiskom francuskog vrhovnog štaba. Još je vjerojatnije da je birokracija iskoristila povoljnu priliku kako bi dokrajčila taj sustav, uglavnom iz političkih razloga. Teritorijalne su jedinice po samoj svojoj prirodi podređene izravno narodu. To je sa socijalističkog stajališta najveća prednost milicija, ali sa stajališta Kremļa to je njihov glavni nedostatak. Upravo zbog straha od neposrednog dodira vojske s narodom, vlasti u razvijenim kapitalističkim zemljama odbacuju sustav milicija i onda kad je tehnički potpuno provediv. Burno previranje u Crvenoj armiji u vrijeme ostvarivanja prve petoljetke bilo je vjerojatno razlog više za reformu teritorijalnih formacija.

Tu našu pretpostavku mogao bi sigurno potvrditi dijagram o sastavu Crvene armije prije i poslije reforme. Ali takvim dijagramom ne raspolažemo, a kad bismo ga imali, ne bismo ga ovdje mogli komentirati. Međutim, opće je poznata činjenica kojoj nije potrebno nikakvo tumačenje: dok za 51% smanjuje posebnu vrijednost teritorijalnih milicija, sovjetska vlada istodobno uvodi kozačke jedinice, jedine teritorijalne formacije bivšeg režima! Konjica je uvijek povlašten i konzervativan rod svake vojske. A Kozaci su nekad tvorili najkonzervativniji dio konjice. U vrijeme rata i revolucije služili su kao policijske snage najprije caru a zatim Kerenskom. U Sovjetskom poretku bili su odreda vandejcji. Kolektivizacija koja se među njima provodila na najoštriji način nije izmjenila ni njihove tradicije ni njihov mentalitet. S druge strane, zakonom im je iznimno bilo dopušteno posjedovanje konja. Sad im se dakako daju i razne druge povlastice. Stepski jahači načiće se opet na strani povlaštenih, protiv nezadovoljnika. To je nedvojbeno. U jeku kaznenih mjera što se poduzimaju protiv opozicionalne radničke mlađeži, ponovna pojавa galona i ratničkih kozačkih kapa jedan je od najočitijih vanjskih znakova termidora!

Dekret o obnovi časničkog staleža u čitavu njegovom buržoaskom sjaju zadao je revolucionarnim načelima još teži udarac. Kadrovi Crvene armije formirali su se sa svim svojim pogreškama, ali i sa svim svojim neprocjenjivim sposobnostima

u revoluciji i građanskom ratu. Iako je lišena slobodnog političkog djelovanja, omladina još i danas daje izvrsne crvene zapovjednike. S druge strane, postepeno izrođavanje države moralo se nužno odraziti i u vojnem zapovjedništvu. Iznoseći na jednoj javnoj konferenciji osnovna načela o primjeru što ga zapovjednici moraju davati svojim podređenima, Vorošilov je priznao: »Na žalost, ja se s tim ne mogu uvijek pohvaliti...« komandanti su često nesposobni da se uspješno suoče s novonastalim situacijama« itd. Ta gorka priznanja jednog od najviših rukovodilaca armije, barem u formalnom pogledu, mogu nas zabrinuti ali ne i iznenaditi. To što je Vorošilov izjavio o komandi odnosi se na cijelu birokraciju. Istina, govornik ni na trenutak ne pomišlja da i rukovodioce uvrsti u red »zaostalih« jer oni će u svakoj prilici svakoga ukoriti i po ne znam koji put bez pogovora ustvrditi kako su dorasli svojoj zadaći. Međutim, istina je to da je nekontrolirana korporacija »šefova«, kojoj pripada i Vorošilov, glavni uzrok zaostalog stanja, rutinerstva i mnogih drugih pojava.

Vojска je samo dio društva i pati od istih bolesti kao i ono, a najviše trpi kad temperatura poraste. Vojničko zvanje odveć je strogo da bi se moglo hraniti varkama i krivotorenjima. Vojsci izrasloj iz revolucije potrebitno je punim plućima udisati slobodan zrak kritike. Zapovjedništvu treba demokratska kontrola. Organizatori Crvene armije bili su toga svjesni već u početku, te su stoga smatrali nužnim pripraviti sve uvjete za izbornost zapovjednika. U partijskoj odluci koja se odnosi na taj problem stoji ovo: »Razvijanje duha korporacije u jedinicama i stvaranje kritičkog mišljenja u vojnika, kako prema sebi tako i prema svojim prepostavljenima, stvara povoljne mogućnosti za primjenu načela izbornosti zapovjednika.« Ali petnaest godina nakon prihvatanja tog prijedloga — a to je bilo dovoljno vremena da se razvije duh korporacije i samokritika — sovjetski rukovodioци odačiru suprotan put.

Cijeli civilizirani svijet, i onaj prijateljski i onaj neprijateljski, zaprepašteno je u rujnu 1935. dočekao vijest da Crvena armija postaje hijerarhija časnika koja počinje činom poručnika, a završava s maršalom. Pravi zapovjednik armije, Tuhačevski, objasnio je da »obnova činova stvara stalniju osno-

vu za vojne kadrove, kako tehničke tako i komandne«. To je namjerno dvosmisleno objašnjenje. Komanda se učvršćuje, u prvom redu, povjerenjem ljudi. Upravo zato je nekad Crvena armija kao prvo ukinula časnički stalež. Obnovu hijerarhijske kaste nipošto ne zahtijevaju interesi obrane. Inženjeri i liječnici nemaju činova, a društvo ipak nalazi načina da ih postavi na mjesto koje im pripada. U praksi je važno zapovjedničko mjesto a ne i čin. Pravo na zapovjedničko mjesto stječe se znanjem, nadarenošću, karakterom i iskustvom, a to su čimbenici koji traže neprestano i individualno provjeravanje. Majorskim činom zapovjednik jednog bataljona ne dobiva ništa. S maršalskim zvjezdicama koje su prišli na svoju odoru, petorica vrhovnih zapovjednika Crvene armije nisu dobili ni nove talente ni više autoriteta. Time »stalna baza« nije omogućena vojsci nego časničkom staležu uz cijenu njegova udaljavanja od armije. Cilj je te reforme isključivo politički: časničkom staležu trebalo je dati stanovito društveno značenje. Molotov to i kaže kad objašnjava dekret potrebom da se »poveća značenje vodećih vojnih kadrova«. Ali pri tom se nisu ograničili samo na uvođenje činova. Za časnike se brzim tempom grade novi stanovi. U 1936. treba im dati 47.000 soba. Za njihove plaće namijenjen je iznos koji je 57% veći od prošlogodišnjeg. Prema tome, »povećati značenje vodećih kadrova« znači što uže povezati časnike s rukovodećim krugovima i oslabiti njihovu vezu s vojskom.

Tu valja istaknuti još jednu činjenicu: reformatori nisu uopće smatrali potrebnim da za činove izmislje nove nazive. Naprotiv, kao da su htjeli otvoreno priznati kako se u svemu povode za Zapadom. Pri tom su otkrili svoju Ahilovu petu ne usudivši se uvesti čin generala koji u jeziku ruskom izaziva ironične asocijacije. Komentirajući imenovanje petorice maršala — koji su usput budi rečeno izabrani više zbog osobne odanosti Staljinu nego zbog talenta i zasluga — sovjetsko je novinstvo spomenulo nekadašnju carsku vojsku »s njezinim kastinskim duhom, kultom činova i hijerarhijskim slaganstvom«. Zašto je onda tako podlo oponašaju? Stvarajući povlastice, birokracija neprestano posiže za argumentima koji su nekad služili za obaranje starih privilegija. Bezobrazluk se tako

spaja s kukavičlukom i upotpunjava sve većim dozama licemjerja.

Ma koliko je obnova »kastinskog duha, kulta činova i hijerarhijskog slaganstva« za sve iznenadna, vlada po svoj prilici nije imala drugog izbora. Imenovanje zapovjednika prema njihovim osobnim sposobnostima moguće je samo onda kad se kritika i inicijativa slobodno razvijaju u vojsci koja stoji pod nadzorom javnog mnijenja. Stroga disciplina može se vrlo lako prilagoditi širokoj demokratičnosti, štoviše naći u njoj čvrst oslonac. Ali nijedna vojska ne može biti demokratičnija od poretki koji je hrani. Rutinerski i samozadovoljni birokratizam ne proizlazi iz posebnih potreba vojne organizacije nego i političkih potreba rukovodilaca. A te potrebe imaju upravo u vojsci svoj napotpuniji izraz. Uvođenje časničke kaste osamnaest godina nakon njezina revolucionarnog ukidanja, nepobitno svjedoči o dubokom jazu što je pušao između rukovodilaca i vođenih, o činjenici da je armija izgubila svoje osnovne kvalitete zbog kojih se i mogla zvati *crvenom*¹, u nečuvenom cinizmu birokracije koja od posljedica te demoralizacije stvara zakon.

Buržoasko novinstvo točno je ocijenilo smisao te protureforme. 25. rujna 1935. *Times* je pisao: »Taj vanjski preobražaj jedan je od znakova dubokog preobražaja koji se danas provodi u čitavom Sovjetskom Savezu. Režim koji se konačno konsolidirao sad se postepeno stabilizira. Revolucionarni moral i navike potiskuju u sovjetskom društvu osjećaji i moral koji vladaju u tzv. kapitalističkim zemljama. Sovjeti se pretvaraju u buržuje.« Tom sudu nema se što dodati.

SSR i rat

Ratna opasnost samo je jedan od oblika ovisnosti SSSR-a o ostalom svijetu, pa prema tome i jedan od argumenata protiv utopije o izoliranom socijalističkom društvu. To je vrlo ozbiljan argument koji se danas postavlja u prvi plan.

Bilo bi uzaludno kad bismo pokušali predvidjeti sve čimbenike budućeg pokolja među narodima. Čak kad bi takav proračun bio moguć, sukob in-

¹ Armija se od tada naziva »sovjetskom«.

teresa mogao bi se uvijek riješiti nekom miroljubivom računovodstvenom transakcijom. U krvavoj jednadžbi rata imade i odveć nepoznanica. SSSR u svakom slučaju uživa velike prednosti naslijedene iz prošlosti i stvorene novim poretkom. Iskustvo s intervencijom u građanskom ratu pokazalo je da površina koju Rusija zaprema pruža njoj, kao i u prošlosti, neusporedivu prednost nad drugima. Malu sovjetsku Mađarsku strani je imperijalizam srušio za nekoliko dana, doduše uz pomoć zlosretnog diktatora Bele Kuna. Sovjetska Rusija, koja je već u početku bila odsječena od svoje periferije, odupirala se puno tri godine stranim intervencionistima. Katkad bi se revolucionarni teritorij sveo gotovo na površinu nekadašnje moskovske nadvojvodine, ali i to je bilo dostatno za otpor i konačnu pobjedu.

Rezerve u ljudstvu su druga velika prednost. Stanovništvo SSSR-a koje se godišnje povećava za 3 milijuna broji dana više od 170 milijuna. Jedna klasa obuhvaća danas 1.300.000 mlađih ljudi. Nastrožom fizičkom i političkom selekcijom ne odstranjuje se više od 400.000 ljudi. Rezerve koje se procjenjuju na osamnaest do dvadeset milijuna praktički su neiscrpne.

Ali priroda i ljudstvo nisu najvažnije sirovine rata. Vojni »potencijal« ovisi prije svega o ekonomskoj snazi države. U tome su prednosti SSSR-a goleme, usporedimo li ih sa starom Rusijom. Već smo istakli da je planska ekonomija upravo na vojnem području dala dosad najviše rezultata. Industrijalizacijom udaljenih krajeva, osobito Sibira, prostranstva stepa i šuma dobivaju novo značenje. Unatoč tome SSSR je zaostala zemlja. Nisku proizvodnost rada, osrednju kvalitetu proizvodnje i slabost transporta samo djelomično kompenziraju površina, prirodna bogatstva i broj stanovnika. U mirnodopska vremena odmjeravanje ekonomske snage oprečnih društvenih sistema može se dugo odgadati — premda ne i zauvijek — političkim mjerama, u prvom redu monopolom na vanjsku trgovinu. U ratnim vremenima snage se izravno iskušavaju na bojnom polju. I odatle vreba opasnost.

Iako često izazivaju velike političke promjene, vojni porazi ne uzrokuju uvijek ekonomske preokrete. Društveni poredak koji počiva na visokom

stupnju kulture i velikom bogatstvu, ne može biti oboren bajonetama. Naprotiv, u povijesti smo često vidjeli kako pobjednici prihvataju običaje pobijedenog čiji je stupanj razvoja viši. Rat ne može promijeniti oblike vlasništva ako ovi nisu u oštroj suprotnosti s ekonomskim temeljima zemlje. Poraz Njemačke u ratu sa SSSR-om izazvao bi nužno Hitlerov pad, a također i pad kapitalističkog poretka. S druge strane, sigurno je da bi poraz bio koban po rukovodioce SSSR-a i društvene temelje te zemlje. Nestalnost sadašnjeg režima u Njemačkoj proizlazi otuda što su njegove proizvodne snage već odavno prerasle oblike kapitalističkog vlasništva. Nestabilnost sovjetskog poretka proistječe naprotiv iz činjenice što njegove proizvodne snage još ni približno nisu dorasle socijalističkim oblicima vlasništva.

Rat je ozbiljna prijetnja za društvene osnove SSSR-a upravo zbog njihove slabosti, tj. zbog istih razloga zbog kojih je u mirnodopskom razdoblju potrebna birokracija i monopol na vanjsku trgovinu.

Možemo li se nadati da će SSSR iz slijedećeg rata izići neporažen? Pokušajmo jasno odgovoriti na to jasno postavljeno pitanje: Kad bi rat bio samo rat, poraz SSSR-a bio bi nužan. U tehnici, ekonomiji i vojnom umijeću imperijalizam je mnogo jači od SSSR-a, pa ako ne bude paraliziran revlucijom na Zapadu, srušit će poredak rođen u oktobarskoj revoluciji.

Na to bi netko mogao odgovoriti da je imperijalizam apstrakcija jer ga razdiru unutarnje suprotnosti. To je istina. Da nije toga, SSSR bi već odavno sišao s pozornice. Diplomatski i vojni sporazumi SSSR-a djelomično počivaju na tim suprotnostima. No, bili bismo u teškoj zabludi kad bismo zatvarali oči pred činjenicom da postoji određena granica iza koje ta unutarnja razdiranja prestaju, kao što pred neposrednom opasnošću od proleterske revolucije prestaje borba buržoaskih i sitnoburžoaskih stranaka, od najreakcionarnijih do najnaprednijih socijaldemokratskih. Tako će se i imperialistički antagonizmi uвijek riješiti nekim kompromisom kako bi se spriječila vojna pobjeda SSSR-a.

Diplomatski sporazumi ne vrijede više od »običnog komada papira« — to je izreka jednog od

kancelara Reicha, koja nije potpuno besmislena. Nigdje ne stoji da će oni važiti do rata. Nijedan ugovor sa SSSR-om neće se održati pred prijetnjom neposredne revolucije u bilo kojem dijelu Europe. Bilo bi dostatno da politička kriza u Španjolskoj (da ne govorimo o Francuskoj) uđe u revolucionarnu fazu, pa će se nadi u Hitlera-Spasića, koju propovijeda Lloyd George, otvoriti srca svih buržoaskih vlasti. Uostalom, kad bi se nestabilna situacija u Španjolskoj, Francuskoj i Belgiji završila pobedom reakcije, od sovjetskih ugovora ne bi ostalo ništa. Čak i uz pretpostavku da »komad papira« ostanu na snazi u prvoj fazi vojnih operacija, nesumnjivo je da bi grupiranje snaga u odlučnoj fazi odredili puno moćniji čimbenici nego što su svečane obveze diplomata koji se posebno školju za vjerolomstvo.

No, situacija bi se u cijelini promjenila kad bi buržoaske vlade dobile materijalna jamstva da će moskovska vlast stajati uz njih ne samo u ratu nego i u klasnoj borbi. Iskoristivši teškoće SSSR-a, koji bi se našao između dvije vatre, kapitalistički »priatelji mira« uzastojali bi svim silama ministri monopol na vanjsku trgovinu i sovjetske zakone o vlasništvu. Takvim se nadama hrani pokret narodne obrane koji se širi među ruskim izbjeglicama u Francuskoj i Čehoslovačkoj. Ako se sovjetska borba riješi samo ratom, saveznici će najvjerojatnije postignuti svoj cilj. Bez intervencije revolucije društveni temelji SSSR-a morat će se srušiti, bez obzira dobio ili izgubio rat.

U jednom programskom dokumentu što je objavljen nešto prije dvije godine pod naslovom *IV internacionala i rat*, ta je perspektiva ocrtana ovim riječima: »Zbog velike potrebe za osnovnim proizvodima koja će se osjećati svugdje u državi, pojačavat će se individualističke tendencije u seljačkoj ekonomiji, a u kolhozima će centrifugalne snage rasti iz mjeseca u mjesec... U atmosferi uzavreloj od rata možemo očekivati traženje pomoći od stranih 'savezničkih' kapitala, napadaj na monopol u vanjskoj trgovini, slabljenje državne kontrole nad trustovima, zaostravanje suparništva među trustovima, sukob između trustova i radnika itd. Drugim riječima, ako međunarodni proletarijat ostane pasivan, dugotrajan rat mogao bi uvjetovati rješenje unutarnjih suprotnosti u

SSSR-u bonapartističkom kontrarevolucijom.« Događaji što su se odigrali u minule dvije godine potvrdili su da je ta perspektiva vrlo vjerojatna. Unatoč svemu, zaključci ne moraju biti nužno »pesimistički«. Mi ne želimo zatvarati oči pred velikom materijalnom nadmoći kapitalističkog svijeta, ni smetnuti s uma neizbjježivu izdaju imperialističkih »saveznika«, a niti se zavaravati unutarnjim suprotnostima sovjetskog poretka, no nismo skloni ni precjenjivati čvrstinu kapitalističkog sistema ni u savezničkim ni u neprijateljskim zemljama. Prije nego što iskuša zbiljski odnos snaga, lihvarska borba oko dobiti stavit će relativnu stalnost tih sistema na težak ispit. Svi ozbiljni teoretičari skorašnjeg pokolja među narodima računaju s vjerojatnošću, čak i sa sigurnošću revolucije. Zamisao o malim profesionalnim vojskama, koja se sve češće iznosi u stanovitim krugovima, a koja nije nimalo ozbiljnija od ideje o dvoboju dvojice junaka poput onog između Davida i Golijata, otkriva upravo zbog svoje nevjerljivosti strah koji mnogi osjećaju pred naoružanim narodom. Hitler ne propušta nijednu priliku da istakne svoju želju za mnom aludirajući pri tome na nezadrživu poplavu boljevizma koju bi izazvao rat na Zapadu. Snaga koja još obuzdava ratnu opasnost, spremna da se svakog trena razulari, ne nalazi se ni u Ligi naroda, ni u ugovorima o jamstvima, ni u miroljubivim referendumima, nego isključivo u spasenosnom strahu moćnih pred revolucijom.

Kao i sve pojave, i društveni sistemi moraju se prosuđivati u usporedbama. Unatoč suprotnostima sovjetski poredak ima glede stabilnosti sigurnih prednosti nad sistemima svojih potencijalnih protivnika. Uzmimo jedan primjer. Nadmoć nacista nad njemačkim narodom omogućile su isključivo strahovite napetosti društvenih antagonizama u Njemačkoj. Ti antagonizmi nisu ni otklonjeni ni ublaženi. Fašistička ih je čizma samo potisnula, ali u ratu bi nesuzdrživo izbili na površinu. Hitler ima mnogo manje izgleda da dobije rat nego što ih je imao Wilhelm II. Jedino bi pravovremena revolucija, koja bi sprječila rat, mogla Njemačkoj uštedjeti novi poraz.

Svjetsko novinstvo prikazuje ubojstva ministra koja počinjavaju japanski časnici kao nepomišljen izraz vatrene patriotizma. Međutim, una-

toč razlici u ideologijama te pothvate možemo svrstati u istu kategoriju u koju spadaju bombe koje su ruski nihilisti bacali na carsku birokraciju. Japansko stanovništvo stenje pod dvostrukim jarmom azijatskoga agrarnog izrabljivanja i ultramodernog kapitalizma. Na prvi znak slabljenja vojničke prisile Koreja, Mandžukuo i Kina dići će se protiv japanske tiranije. Rat će strovaliti carstvo u pravu socijalnu katastrofu.

Stanje u Poljskoj nije puno bolje. Jalovi režim koji je uveo Pišudski nije se pokazao ni toliko sposobnim da ublaži porobljavanje seljaka. Zapadna Ukrajina (Galicija) stenje pod nemilosrdnim jarmom koji vrijeđa sve nacionalne osjećaje. U radničkim središtima redaju se štrajkovi i pobune. Poljska će buržoazija, koja nastoji osigurati budućnost u savezništvu s Francuskom i prijateljstvu s Njemačkom, na taj način samo ubrzati rat da u njemu nađe vlastitu propast.

Opasnost od rata i poraza SSSR-a nije samo pretpostavka nego i opipljiva zbilja. Ako revolucija ne spriječi rat, onda će možda rat spriječiti revlucioniju. Drugi porod obično je lakši od prvoga. U budućem ratu na prvu pobunu neće se čekati dvije i pol godine! I kad jednom planu, revolucije se neće zaustaviti na pola puta. O sudbini SSSR-a neće se odlučivati na štapskim kartama nego u borbi klase. Samo nepomirljivom borbom protiv svoje buržoazije u koju valja ubrojiti i njezine »prijatelje mira«, europski će proletarijat moći zapriječiti poraz SSSR-a ili odbiti izdajnički udarac koji bi mu mogli s leđa zadati njegovi »saveznici«. No, i sam poraz SSSR-a bio bi kratkotrajna epizoda kad bi u ostalim zemljama proletarijat iznio pobjedu. Nasuprot tome, nikakva vojna pobjeda neće spasiti nasljeđe oktobarske revolucije ako se u drugim dijelovima svijeta održi imperijalizam.

Sljedbenici birokracije reći će da »potcenjujemo« unutarnje snage SSSR-a, Crvenu armiju itd. kao što su nekad govorili da »negiramo« mogućnost izgradnje socijalizma samo u jednoj zemlji. Ti su argumenti tako ništavni da onemogućavaju iole plodnosniju izmjenu mišljenja. Bez Crvene armije SSSR bi bio poražen i raskomadan poput Kine. Samo herojski i ustajni otpor Crvene armije moći će stvoriti povoljne uvjete za širenje klasne borbe u imperijalističkim zemljama. Crvena armija je prema tome povijesni čimbenik neprocjenjive

važnosti. Dovoljno je da ona dade snažan poticaj za revoluciju. Ali samo revolucija može provesti glavnu zadaću koja je iznad snaga Crvene armije.

Nitko ne traži od sovjetske vlade da se izloži međunarodnim avanturama, da ide protiv razuma ili da pokuša silom ubrzati tok svjetskih zbivanja. Pokušaji takve vrste (u Bugarskoj, Estoniji, Kan-ttonu...) korisno su poslužili samo reakciji, a lijeva ih je opozicija onodobno oštro osudila. Riječ je o općem usmjeravanju sovjetske politike. Suprotnost između vanjske politike SSSR-a s jedne strane, i interesa svjetskog proletarijata i kolonijalnih naroda s druge strane, očituje se na najpogubniji način u ovisnosti Kominterne o konzervativnoj bi-rokraciji i njezinoj novoj religiji nekretanja.

Europski radnici i kolonijalni narodi ne mogu se pod zastavom *statusa quo* dići protiv imperijalizma i protiv rata koji će planuti i srušiti *status quo* isto tako neizbjježivo kao što dijete, kad dođe vrijeme, poremeti *status quo* trudnoće. Radnicima neće biti u interesu braniti sadašnje europske granice, pa bilo to po naređenju njihovih buržoazija ili u revolucionarnom ustanku. Europa nazaduje upravo zato što je ekonomski rascjepkana na četrdeset navodno nacionalnih država koje su se svojim carinama, putnicama, novčanim sustavima i čudovišnim vojskama u službi nacionalnog partikularizma postale najveća zapreka za civilizaciju i ekonomski razvoj čovječanstva.

Ne sastoji se zadaća europskog proletarijata u tome da ovjekovječi granice nego da ih revolucionarno ukine. *Status quo?* Ne, već socijalističke ujedinjene države Europe!

IX

ŠTO JE SSSR?

Društveni odnosi

U industriji gotovo isključivo vlada načelo državnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. U poljoprivredi je zastupljeno samo u sovhozima koji ne obuhvaćaju više od 10% zasijanih površina. U kolhozima se zadružno vlasništvo kombinira u različitim omjerima s državnim i individualnim vlasništvom. Između zemlje koja pravno pripada državi, no koja je dana na »stalno uživanje« kolhozima, i vlasništva zadruge postoji mala razlika. Traktori i strojevi državno su vlasništvo¹, a ostalo, manje oruđe pripada kolektivnoj eksploraciji. Uz to svaki kolhoznik ima vlastito individualno gospodarstvo. Oko 10% poljoprivrednika još su individualni proizvođači.

Prema popisu stanovništva iz 1934. državni radnici i namještenici tvorili su 28,1% ukupnog stanovništva. Neoženjenih industrijskih i brodograđevnih radnika bilo je 1935. 7,5 milijuna. Kolhozi i razni obrti organizirani u zadrugama obuhvaćali su u vrijeme popisa 45,9% stanovništva. Studenti, vojnici, umirovljenici i ostale skupine koje ovi se neposredno o državi bile su zastupljene s omjerom od 3,4%. U globalu, 74% stanovništva pripadalo je »socijalističkom sektoru« i raspolažalo s 95,8% kapitala zemlje. Inokosni seljaci i individualni obrtnici tvorili su i dalje (1934) 22,5% stanov-

¹ Traktorske i strojne stанице укинуте су 1959, а опрема је продана колхозима.

ništva, no raspolagali su samo s nešto više od 4% nacionalnog kapitala.

Od 1934. nije bilo popisa stanovništva, a slijedeći se predviđa u 1937. No nesumnjivo je da se u međuvremenu privatni sektor privrede još više smanjio, a »socijalistički« porastao. Individualni poljoprivrednici i obrtnici obuhvaćaju danas, prema izvješćima službenih glasila, otprilike 10% stanovništva, što znači oko 17 milijuna ljudi. Njihova ekonomska važnost još je u većem opadanju nego brojčana vrijednost. Andrejev, sekretar Centralnog komiteta, izjavio je u travnju 1936: »Specifična težina socijalističke proizvodnje mora 1936. u našoj zemlji iznositi 98,5% tako da nesocijalističkom sektoru ostane svega 1,5%...« Te optimističke brojke u prvi mah nepobitno dokazuju »konačnu i trajnu pobjedu« socijalizma. No, teško onom koji iza aritmetike ne vidi društvenu zbilju!

Uz to, te su brojke donekle i nategnute. Dostatno je napomenuti da je privatno vlasništvo članova kolhoza tu uključeno u »socijalistički sektor«. Ali u tome nije bit pitanja. Velika i nesumnjiva statistička premoć državnih i kolektivnih oblika ekonomije, ma koliko da je važna za budućnost, ne rješava jedan drugi, isto tako ozbiljan problem, a to je snaga buržoaskih tendencija u samom »socijalističkom sektoru«, ne samo u poljoprivredi nego čak i u industriji. Porast životnog stanarda u zemlji može izazvati porast potreba, ali on neće tim potrebama i udovoljiti. Već sama dinamika ekonomskog poleta uvjetuje stanovito buđenje malograđanskih apetita, i to ne samo kod seljaka i predstavnika »intelektualnog rada« nego i kod povlaštenih radnika. Obična usporedba između individualnih poljoprivrednika i kolhoza, s jedne strane, te obrtnika i podržavljene industrije, s druge, ne može nam dati ni približnu predodžbu o eksplozivnoj snazi tih apetita koji prožimaju cijelu ekonomiju zemlje i očituju se, općenito govoreći, u nastajanju svih i svakog da društву daju što manje, a izvuku što više.

Rješenje problema potrošnje i natjecanja za osiguranje što bolje egzistencije traži u najmanju ruku isto toliko energije koliko i izgradnja socijalizma u pravom smislu riječi. Otuda djelomično i slaba proizvodnost društvenoga rada. Dok se država neprestano bori protiv molekularnog djelo-

vanja centrifugalnih sila, dotle rukovodeći krugovi stvaraju glavno žarište privatne akumulacije, do puštenje i nedopušene. Statistikom se teško mogu obuhvatiti malograđanske tendencije koje se prikrivaju iza novih pravnih normi. Ali da one nesumnjivo prevladavaju u ekonomskom životu, o tome svjedoči »socijalistička« birokracija, ta očigledna *contradictio in adjecto*, ta čudovišna izraslina na tijelu društva koja postaje sve češće uzrokom zločudnih groznica njegova ustroja.

U novom ustavu koji se, kao što ćemo vidjeti, potpuno temelji na poistovjećivanju birokracije s državom — kao i države s narodom — nalazimo osnovni sofizam službene doktrine: »Vlasništvo države odnosno cijelog naroda...« Istina je da su marksisti, počevši od samog Marxa, govoreći o radničkoj državi rabili izraze »državno«, »narodno« ili »socijalističko« vlasništvo kao sinonime. U velikim povijesnim mjerilima takav način govora nije zbumnjivao. Ali on postaje izvorom teškim pogrešaka i prijevara čim je riječ o prvim, još nesigurnim etapama razvoja novog, izoliranog društva koje ekonomski zaostaje u usporedbi s kapitalističkim zemljama.

Da bi opstalo društveno, privatno vlasništvo mora nužno proći kroz podržavljenje, baš kao što gusjenica, da bi postala leptir, mora proći kroz fazu kukuljice. Ali kukuljica još nije leptir. Miliarde kukuljica ugibaju prije nego što postanu leptiri. Vlasništvo države postaje »općenarodno« tek kad nestane socijalnih razlika i povlastica, tj. kad država izgubi svoje opravdanje. Drukčije rečeno, državno vlasništvo postaje socijalističko kad prestaje biti državno. Nasuprot tome, što se sovjetska država više izdiže iznad naroda, to se kao čuvar vlasništva sve oštire suprotstavlja narodu, što jasnije upozorava na nesocijalistički značaj državnog vlasništva.

»Mi još ne možemo ukinuti klase«, priznaje službena štampa pozivajući se pri tome na razlike što još postoje između grada i sela, između umnog i fizičkog rada. To potpuno akademsko priznanje korisno je pogotovo što se njime dohoci birokracije mogu obrazložiti kao »umni rad«. Tako se »prijatelji« kojima je Platon draži od istine zadovoljavaju time što akademskim rječnikom priznaju postojanje ostataka nejednakosti. Ostacima se može

štošta opravdati, ali se sovjetska zbilja ne može objasniti. Dok se razlika između grada i sela u nekim aspektima smanjila, dote se u drugima zaostriila, glavnom zbog brzog porasta civilizacije i udobnosti u gradovima, koje dakako uživa gradska manjina. Umjesto da se smanji, razlika između umnog i fizičkog rada tijekom posljednjih godina vidno se povećala unatoč formiranju znanstvenih kadrova koji dolaze iz naroda. Tisućgodišnje kastinske ograde koje osamljuju i zatvaraju čovjeka sa svih strana — uljuđenog građanina i neobrazovanog mužika, vrhunskog učenjaka i nekvalificiranog radnika — ne samo što su se održale u višemanje oslabljenim oblicima nego intenzivno oživljavaju, primajući izazivački oblik.

Slavna krialica: »Kadrovi odlučuju o svemu« karakterizira sovjetsko društvo mnogo izdajničkije nego što bi to htio Staljin. Kadrovi su, po definiciji, dužni provoditi vlast. Kult kadrova znači uglavnom kult birokracije. U stvaranju i odgajanju kadrova, kao uostalom i na mnogim drugim područjima, sovjetski poredak tek sada provodi u djelo ono što je buržoazija već odavno provela. Ali kako se sovjetski kadrovi rađaju pod zastavom socijalizma, to zahtijevaju gotovo božanske počasti i sve veće prihode. Na taj je način stvaranje »socijalističkih kadrova« praćeno obnavljanjem buržoaske nejednakosti.

Reklo bi se da glede vlasništva nad sredstvima za proizvodnju nema nikakve razlike između maršala i dvorkinje, direktora trusta i nekvalificiranog radnika, sina narodnog komesara i mlade skitnice. Međutim, jedni stanuju u lijepim stanicima, raspolažu vilama u raznim dijelovima zemlje, voze se najboljim automobilima i već odavno ne znaju kako se čiste čizme. Drugi opet žive u barakama gdje često nema ni pregradnih zidova, glad im je svakodnevni gost, i ako ne čiste čizme to je samo zato što idu bosonogi. Visokodostojanstvenik smatra tu razliku nevažnom. Nekvalificirani radnik ju, ne bez razloga, drži i te kako važnom.

Površni »teoretičari« mogu se tješiti tvrdeći kako je podjela dobara, kad je riječ o proizvodnji, čimbenik drugorazredne važnosti. Unatoč tome dijalektika uzajamnih utjecaja djeluje nesmanjenom snagom. O sudbini nacionaliziranih sredstava za

proizvodnju odlučit će konačno razvoj različitih osobnih uvjeta života. Ako se jedan brod proglaši kolektivnim vlasništvom, a putnici ostanu i dalje podijeljeni na prvi, drugi i treći razred, razumljivo je da će razlika u uvjetima putovanja za putnike trećega razreda biti mnogo važnija nego pravna promjena vlasništva. Ali zato će putnici prvog razreda, čavrljujući uz kavu i cigaru, rado naglašavati kako je kolektivno vlasništvo sve i kako, u usporedbi s njim, udobnost kabine ne znači baš ništa. Antagonizam koji će nastati iz takvih situacija ozbiljno će uzdrmati nestabilnu kolektivnost.

Sovjetska je štampa sa zadovoljstvom zabilježila kako je neki dječačić, obilazeći zoološki vrt u Moskvi, upitao čiji je slon, pa kad su mu rekli da je »državni«, odmah je zaključio: »Onda je malo i moj.« Kad bi slona trebalo doista podijeliti, dobre komade dobili bi povlašteni, nekoliko bi se sretnika osladilo debelokošćevom šunkom, a ostale bi zapala ponutrica i otpaci. Pri kraćenim dječačićima ne bi vjerojatno palo na pamet pomiješati svoje vlasništvo s državnim. Mlade skitnice smatraju svojim samo ono što uspiju ukrasti od države. Onaj dječak iz zoološkog vrta bio je po svoj prilici sin nekog moćnika koji je navikao svemu prilaziti sa stajališta: »Država, to sam ja.«

Da bismo bili što jasniji, pokušat ćemo socijalističke odnose izraziti burzovnim jezikom. U tom slučaju mogli bismo označiti građane kao dioničare poduzeća koje posjeduje sva bogatstva zemlje. Kolektivni karakter vlasništva pretpostavlja »egalitarnu« raspodjelu akcija, pa prema tome i pravo na jednakе dividende za sve »dioničare«. Građani međutim sudjeluju u nacionalnom poduzeću i kao dioničari i kao proizvođači. U nižoj fazi komunizma koju smo nazvali socijalizmom nagrađivanje se još obavlja prema buržoaskim normama, tj. prema kvalifikaciji rada, njegovoj proizvodnosti itd. Teoretski bi se dakle prihod građanina morao sastojati od dva dijela, $a + b$, tj. dividenda više nadnica. Što je tehnika razvijenija, a ekomska organizacija bolja, to će faktor a biti veći u odnosu prema faktoru b , a to će ujedno biti i manji utjecaj individualnih razlika u radu na materijalne uvjete. Cinjenica da razlike u nadnicama u SSSR-u nisu manje, nego što više veće nego u kapitalističkim zemljama, nameće nam zaključak da su dionice ne-

jednako raspodijeljene i da dohoci građana uz nejednaku nadnicu sadže i nejednake dijelove dividenda. Dok nekvalificirani radnik prima samo b , tj. minimalnu nadnicu koju bi uza sve ostale jednake uvjete primao i u kapitalističkom poduzeću, dotle stahanovac i funkcionar primaju $2a + b$, $3a + b$ itd. gdje b može postati $2b$, $3b$, pa i više. To drugim riječima znači da razlika u prihodima ne proizlazi samo iz razlike individualnog učinka nego također iz prikrivenog prisvajanja tuđeg rada. Povlaštena manjina dioničara živi na teret prevarene većine.

Ako uzmemo da sovjetski nekvalificirani radnik prima više nego što bi uz isti tehnički i kulturni stupanj primao u kapitalističkom poretku, tj. ako je on ipak mali dioničar, onda njegova nadnica odgovara formuli $a + b$. U tom slučaju bolje plaćene skupine bit će izražene formulom $3a + 2b$, itd. sve do $10a + 15b$, što znači da nekvalificirani radnik ima jednu dionicu, stahanovac tri, a stručnjak ih imade 10. Drukčije rečeno, njihove nadnice stoje u odnosu 1 prema 2 odnosno prema 15. Himne nepovredivom socijalističkom vlasništvu u takvim uvjetima zvuče puno uvjerljivije za direktora tvornice ili stahanovca nego za običnog radnika ili kolhoznika. Ali ne zaboravimo da ovi čine veliku većinu društva, i da socijalizam mora računati s njima, a ne s novom aristokracijom.

»Radnik u našoj zemlji nije nadničarski rob, prodavač rada-robe. On je slobodni trudbenik.« (*Pravda*). U današnjem stanju stvari ta formula nije drugo no nedopustivo hvalisanje. Prijelazom tvornica u državno vlasništvo promijenio se samo pravni položaj radnika. U zbilji on živi u oskudici, premda radi određen broj sati za određenu nadnicu. Nade koje je nekad polagao u Partiju i sindikate, radnik je nakon revolucije prenio na državu koju je stvorio. No djelotvornost rada te države bila je ograničena nedostatkom tehnike i kulture. Da poveća stupanj jedne i druge, nova je država upotrijebila stare metode: prekomjerno trošenje mišića i živaca radnika. Stvorila se čitava vojska stimulatora. Upravljanje industrijom postalo je krajnje birokratsko. Radnici su izgubili svako pravo upravljati tvornicama. Radeći po komadu, živeći u velikoj oskudici, lišen slobodne promjene mjesto boravka, izložen u samoj tvornici nesnoš-

ljivu policijskom režimu, radnik teško da se osjeća kao »slobodni trudbenik«. Funkcionar je za njega šef, a država gospodar. Slobodni rad nespojiv je s postojanjem birokratske države.

Sve ovo što smo iznijeli odnosi se s nekim nužnim korekcijama i na selo. Službena teorija proglašava vlasništvo kolhoza socijalističkim. *Pravda* piše da se kolhozi već danas mogu usporediti s državnim poduzećima socijalističkog tipa. Na to odmah nastavlja da je »upravljanje boljševičke partije u kolhozima najsigurnije jamstvo za socijalistički razvoj poljoprivrede«. To znači umjesto ekonomije podmetnuti čitatelju politiku. To također znači da socijalistički odnosi nisu zasad uspostavljeni u zbiljskim odnosima među ljudima, nego u tutorском srcu šefova. A radnici će dobro učiniti ako se ne budu previše pouzdavali u to srce. Činjenica je da se ekonomija kolhoza nalazi na pola puta između individualne sitnogospodarske poljoprivrede i državne ekonomije i da su sitnoburžoaske tendencije u kolhozima uhvatile čvrst korijen zbog brzog povećavanja individualnih dobara seljaka.

Iako obuhvaćaju jedva 4 milijuna hektara prema 108 milijuna kolektivnih hektara zasijanih pšenicom, dakle nešto manje od 4%, individualna gospodarstva kolhoznika sa svojim intenzivnim kulturnama, posebno voća i povrća, opskrbljuju seljaka najpotrebnijim proizvodima za njegovu potrošnju. Najveći dio krupne stoke, ovaca i svinja ne pripada kolhozima, nego kolhoznicima. Nerijetko se zbiva da seljak od svog individualnog gospodarstva stvara glavnici, potiskujući u drugi plan kolhoze slabih prinosa. Ali zato se kolhozi koji bolje plaćaju radni dan penju na ljestvici vrijednosti, stvarajući tako skupinu imućnih farmera. Centrifugalne tendencije ne iščezavaju, nego se naprotiv šire i jačaju. U svakom slučaju kolhozi su dosad uspjeli promijeniti samo pravne oblike ekonomije na selu, u prvom redu način raspodjele dohotaka, dok je sve drugo ostalo uglavnom po starom: stogodišnje izbe, sitni povrtnjaci, stočarstvo, mukotrpan ritam obrađivanja zemlje, pa čak i nekadašnji način gledanja na državu koja, premda više ne služi spahijama i buržoaziji, preveć oduzima selu da bi dala gradu i drži prevelik broj nezasitnih funkcionara.

Obrasci za popis stanovništva predviđenog za 6. siječnja 1937. obuhvatiće ove skupine: radnici, namještenici, radnici u kolhozima, individualni poljoprivrednici, obrtnici, slobodna zvanja, crkveno osoblje, neprudbenici. U službenom komentaru nagašava se da u obrascu neće biti drugih rubrika jer u SSSR-u nema više klase. Istina je međutim drukčija. Obrazac je zamišljen tako da se zataji postojanje povlaštenih krugova i izvlaštenog taloga društva. Pošteno proveden popis iznio bi na vijetno postojanje drukčijih društvenih skupina, kao što su: visoki funkcionari, stručnjaci i ostale osobe koje žive buržujski, zatim srednji i niži slojevi funkcionara i stručnjaka koji žive sitnoburžujski, potom radnička i kolhozna aristokracija koja živi otprilike u jednakim uvjetima kao i prethodne skupine, potom srednji radnici i kolhoznici, pa radnici i seljaci koji graniče s *lumpenproletariatom* ili deklasiranim proletarijatom, i na kraju mlade skitnice, prostitutke i ostali.

Kad novi ustav objavljuje kako je »izravljanje čovjeka u SSSR-u ukinuto«, onda je to upravo suprotno od istine. Nova društvena diferencijacija stvorila je uvjete za obnovu izravljanja u najbarbarskim oblicima, a to je kupovanje čovjeka za osobnu službu drugom čovjeku. Za služinčad nema posebne rubrike u obrascu za popisivanje jer je po svoj prilici svrstana među »radnike«. U obrascu također nema pitanja kao što su ova: Ima li sovjetski građanin služinčad i kakvu (dvorkinju, kuharicu, dadilju, odgojiteljicu, šofera)? Ima li automobil? Koliko ima soba? Nema također ni riječi o visini primanja! Kad bi još bio na snazi sovjetski zakon prema kojem se oduzimaju politička prava svakome tko eksploatira tuđi rad, pokazalo bi se da bi najprije vodeći krugovi sovjetskog društva morali biti lišeni ustavnih blagodati! Srećom, uspostavljena je potpuna jednakost u pravima ... između gospodara i sluge.

U sovjetskom poretku izrastaju i jačaju dvije suprotne tendencije: razvijajući s jedne strane proizvodne snage — za razliku od ustajalog kapitalizma — on stvara temelje za socijalizam, a s druge strane priprema obnovu kapitalizma idući, u svom ulaganju rukovodiocima, u krajnost s buržoaskim normama raspodjele. Suprotnost između oblika vlasništva i normi raspodjele ne može se pro-

dubljivati u nedogled. Ili će se buržoaske norme, na ovaj ili onaj način, proširiti na sredstva za proizvodnju, ili će se na socijalističko vlasništvo primijeniti socijalističke norme.

Birokracija se boji objedinjavanja te alternative. Svuda, u tisku, na govornici, u statistici, u romanima svojih pisaca i stihovima svojih pjesnika, u novom ustavu, ona rabi apstrakcije socijalističkog rječnika kako bi zamaglila društvene odnose na selu i u gradu. I to je upravo ono što službenu ideologiju čini tako lažnom, tako osrednjom i tako izvještačenom.

Državni kapitalizam?

Ljudi pred novim pojavama često traže zaklona u starim riječima. Tako su i sovjetsku zagonetku pokušali prikriti izrazom »državni kapitalizam« koji je zato prikladan što ne znači ništa određeno. Njime su se najprije označavali slučajevi kad buržoaska država preuzeće upravljanje nad prometnim sredstvima i nekim industrijskim granama. Nužnost takvih mjera jedan je od simptoma koji upozoravaju na to da kapitalističke proizvodne snage nadrastaju kapitalizam, što znači da taj poredek u praksi djelomično opovrgava sam sebe. Ali unatoč takvim slučajevima on se održava ostajući i dalje kapitalistički.

U teoriji se može zamisliti situacija u kojoj bi se cjelokupna buržoazija organizirala u jedinstveno dioničarsko društvo s ciljem da s državnim sredstvima upravlja cijelom nacionalnom ekonomijom. Ekonomski mehanizam takva sistema ne bi imao nikakve tajne. Poznato je da kapitalizam ne dobiva kao profit višak vrijednosti što ga ostvaruju njegovi radnici već dio viška vrijednosti čitave zemlje koji je razmjeran njegovu udjelu kapitala. U integralnom »državnom kapitalizmu«, zakon o jednakoj raspodjeli profita primjenjivao bi se izravno, jednostavnom knjigovodstvenom operacijom, bez konkurenčnje kapitala. Takva sistema nije nikad bilo niti će ga ikad biti, jer su suprotnosti koje podgrizaju odnose među posjednicima preduboke, a i zato što bi država kao jedini predstavnik kapitalističkog vlasništva bila odveć primamljiv cilj za društvenu revoluciju.

Nakon rata, a osobito nakon iskustva fašističke ekonomije, pod »državnim kapitalizmom«, najčešće se razumijeva sistem intervencije i ekonomskog dirigiranja države. Francuzi imaju za to puno prikladniji izraz: etatizam. Državni kapitalizam i etatizam nesumnjivo imaju zajedničkih točaka, ali su kao sistemi prije oprečni nego istovjetni. Državni kapitalizam znači zamjenu privatnog vlasništva državnim, te već samim tim ima mnogo radikalniji značaj. Etatizam, pa bilo to u Mussolinijevoj Italiji, Hitlerovoj Njemačkoj ili u Francuskoj Léona Bluma, znači intervenciju države na osnovi privatnog vlasništva sa svrhom da se ono zaštitи i očuva. Bez obzira na vladin program, etatizam se uvijek sastoji u tome da se tereti nesposobna režima s najjačih prebace na najslabije. Sitniji vlasnici bivaju pošteđeni od potpune propasti samo zato što je njihov opstanak nužan za održanje vlasništva krupnog kapitala. Etatizam se u dirigiranju ekonomijom ne ravna potrebom razvijanja proizvodnih snaga nego brigom održanja privatnog vlasništva na štetu proizvodnih snaga koje se dižu protiv njega. Etatizam koči polet tehnike potpomažući nerentabilna poduzeća i pomažući nametničke društvene slojeve. Ukratko — duboko je reakcionaran.

Mussolinijevu izjavu: »Tri četvrtine talijanske ekonomije, kako industrijske tako i poljoprivredne, u rukama je države« (26. svibnja 1934), ne smijemo doslovno shvatiti. Fašistička država nije vlasnik poduzeća nego samo posrednik između kapitalista. A to nije mala razlika! *Popolo d'Italia* o tome kaže: »Korporativna država objedinjuje ekonomiju i dirigira njome, ali ne upravlja njome [dirige e porta alla unità l' economia, ma non fa l' economia, non gestisce] jer bi to uz monopol na proizvodnju bilo jednako kolektivizmu.« (11. lipnja 1936). »Korporativna država — piše ispravno talijanski marksist Ferocci — samo je činovnik monopolističkog kapitala.« Hitler u tome ide Mussolinijevim stopama. Klasna podređenost fašističke države određuje granice nove dirigirane ekonomije, a istodobno i njezin zbiljski sadržaj. Tu nije riječ o tome da se poveća moć čovjeka nad prirodom u interesu društva, nego o eksploataciji društva u interesu stanovite manjine. »Kad bih htio uvesti u Italiji — hvalio se Mussolini — državni

kapitalizam ili državni socijalizam, o čemu ne može biti ni govora, imao bih već danas sve potrebne uvjete.« Osim jednog *eksproprijacije kapitalističke klase*. A da bi ostvario taj uvjet, fašizam bi morao stati s druge strane barikade, »o čemu ne može biti ni govora«, odmah nastavlja Mussolini, i o čemu sigurno neće biti govora jer eksproprijacija kapitalista zahtijeva drukčije snage, drukčije kadrive i drukčije vode.

Prvu koncentraciju sredstava za proizvodnju u rukama države nisu proveli kapitalisti putem etatiziranih trustova, nego proletarijat putem socijalne revolucije. Ta kratka analiza dostatno pokazuje koliko su besmisleni pokušaji poistovjećivanja kapitalističkog etatizma sa sovjetskim poretkom. Prvi je reakcionaran, drugi ostvaruje velik napredak.

Je li birokracija vladajuća klasa?

Klase se određuju mjestom što ga zauzimaju u društvenoj ekonomiji, a u prvom redu odnosima prema sredstvima za proizvodnju. U civiliziranim društвима odnose vlasništva određuje zakon. Nacionalizacija zemlje, sredstava za proizvodnju, transporta i razmjene, a također i monopol na vanjsku trgovinu, tvore temelje sovjetskog društva. Ta tečevina proleterske revolucije definira, prema mom mišljenju, SSSR kao proletersku državu.

Po svojoj regulatorskoj i posredničkoj funkciji, po nastojanju da održi društvenu hijerarhiju, po eksploataciji državnog aparata za vlastite ciljeve, sovjetska birokracija slična je svakoj drugoj birokraciji, a napose fašističkoj. Ali ona se istodobno razlikuje po nekim neobično važnim značajkama. Ni u jednom drugom poretku birokracija nije dosegнуla toliki stupanj neovisnosti. U buržoaskom društvu birokracija zastupa interes posjedničke i obrazovane klase koja raspolaže mnogobrojnim sredstvima za kontrolu svojih administrativnih službi. Sovjetska birokracija podigla se iznad klase koja tek što je izašla iz bijede i mraka i koja nije imala nikakve tradicije u zapovijedanju i vladanju. Dok se fašisti, kad jednom dođu na vlast, povezuju s buržoazijom zajedničkim interesima,

prijateljstvom, brakovima itd., sovjetska birokracija usvaja buržujske navike a da nema uza se nacionalnu buržoaziju. U tom smislu ona je nedvojbeno nešto više od obične birokracije. Ona je u punom smislu riječi jedini povlašteni i vladajući društveni sloj u sovjetskom društvu.

Postoji još jedna važna značajka. Sovjetska birokracija politički je izvlastila proletarijat kako bi *vlastitim* metodama branila društvene tečevine proletarijata. Ali upravo to što je prisvojila vlast u zemlji gdje je najvažnija sredstva za proizvodnju pripadaju državi, stvara između nje i bogatstva nacije potpuno nove odnose. Sredstva za proizvodnju pripadaju državi. Država donekle »pripada« birokraciji. Ako se ti još potpuno novi odnosi ustale, ozakone i udu u praksi bez otpora ili unatoč otporu radnika, to će uzrokovati potpunu likvidaciju tečevina proleterske revolucije. No, takva pretpostavka još je preuranjena. Proletarijat još nije rekao svoju posljednju riječ. Birokracija nije stvorila društveni temelj u obliku posebnih uvjeta vlasništva koji bi omogućili njezinu vladavinu. Ona mora braniti državno vlasništvo kao izvor svoje vlasti i svojih dohodaka. Po tom aspektu svoje djelatnosti ona je još sredstvo diktature proletarijata.

Pokušaji da se sovjetska birokracija prikaže kao neka »državnokapitalistička« klasa, ruše se pod prvim udarom kritike. Birokracija nema ni naslova ni dionica. Ona se regрутira, dopunjaje i obnavlja zahvaljujući administrativnoj hijerarhiji i nema nekih posebnih prava u imovinskim odnosima. Funkcionar ne može na svoje nasljednike prenijeti pravo na eksploraciju države. Povlastice birokracije nisu drugo nego zloupotrebe. Ona skrije svoje prihode. Njezino prisvajanje velikog dijela nacionalnog dohotka treba označiti kao pojavu društvenog parazitizma. Sve to čini položaj sovjetskih rukovodilaca krajnje protuslovnim, dvomislenim i nedostojnim unatoč neograničenosti njihove vlasti i dimnoj zavjesi ulagivanja.

Buržoasko je društvo puno puta tijekom svoje povijesti promijenilo režime i birokratske kaste, ne izmjenivši pri tome društvene temelje. Naprednijim načinom proizvodnje onemogućilo je obnovu feudalnog sistema i staleža. Vlast je mogla samo pomagati ili ometati kapitalistički razvoj jer su

proizvodne snage, utemeljene na privatnom vlasništvu i konkurenциji, djelovale neovisno. Naprotiv, odnosi vlasništva koje je uvela socijalistička revolucija neodvojivo su povezani s državom koja je njihov nositelj. Prevlast socijalističkih nad sitnoburžoaskim tendencijama ne omogućava ekonomski automatizam — od toga smo još daleko — nego politička snaga diktature. To znači da značaj ekonomije potpuno ovisi o naravi vlasti.

Pad sovjetskog poretku nužno bi izazvao i propast planske ekonomije a samim tim i likvidaciju podržavljenog vlasništva. Veza između trustova i tvornica u okviru trustova tada bi se prekinula. Favorizirana poduzeća ostala bi prepustena sama sebi. Prešla bi ili na tip dioničarskog društva ili na neki drugi prijelazni oblik, kao što je sudjelovanje radnika u ostvarenjo dobiti. Kolhozi bi se također raspali, vjerojatno još mnogo brže. Pad sadašnje birokratske diktature, ako je ne bi zamjenila druga socijalistička vlast, najavio bi vraćanje na kapitalistički sistem s katastrofalnim opadanjem ekonomije i kulture.

Ako je socijalistička vlast još prijeko potrebna za održanje i razvoj planske ekonomije, onda se pitanje na koga se oslanja današnja sovjetska vlast i koliko se njezina politika prožima socijalističkim duhom još ozbiljnije postavlja.

Na XI kongresu Partije Lenjin je, aludirajući na rukovodeće krugove, rekao ovo: »Povijest poznaje preobražaje svake vrste. U politici je potpuno neozbiljno računati s uvjerenjem, odanošću i ostalim lijepim vrlinama... Svijest čovjeka određuju životni uvjeti. Za petnaest godina vlast je dublje izmjenila socijalni sastav rukovodećih krugova nego njihove ideje. Kako je birokracija od svih slojeva sovjetskog društva najbolje riješila svoje socijalno pitanje, ona je u svakom pogledu zadovoljna i više ne daje nikakvo moralno jamstvo za socijalističko usmjeravanje svoje politike. Zbog straha od proletarijata, uporno brani podržavljeno vlasništvo. Tu bojazan još povećava postojanje ilegalne partije boljševika-lenjinista koja se kao najsvjesniji izraz socijalističkih strujanja bori protiv duha buržoaske reakcije koja duboko prožima termidorsku birokraciju. Kao svjesna politička snaga, birokracija je izdala revoluciju. Ali na sreću pobjedička revolucija nije samo program, zastava

ili skup političkih ustanova, to je također i, prije svega, sustav društvenih odnosa. Nju nije dovoljno izdati, potrebno ju je srušiti. Birokratski rukovodioci izdali su oktobarsku revoluciju, ali je još nisu srušili. Revolucija ima veliku otpornu snagu koja proizlazi iz novih vlasničkih odnosa, iz nepresušne snage proletarijata, iz svijesti najboljih elemenata, iz bezizlaznog položaja svjetskog kapitalizma, iz nužnosti svjetske revolucije.

Povijest još nije dala konačan sud o socijalnom značaju SSSR-a

Kako bismo bolje razumjeli socijalni značaj današnjeg SSSR-a, pokušat ćemo zamisliti budućnost u obliku dviju hipoteza. Prvo, pretpostavimo da će sovjetsku birokraciju srušiti jedna revolucionarna partija koja ima sve kvalitete starog boljševizma i koja je uz to obogaćena svjetskim iskustvima posljednjih godina. Prvi korak te partije bio je uspostavljanje demokracije u sindikatima i sovjetima. Ona bi mogla i morala obnoviti slobodu sovjetskih partija. Na čelu masa i zajedno s njima provela bi bespoštedno čišćenje u državnim službama. Ukinula bi činove, odlikovanja i povlastice, a u nagrađivanju rada tolerirala bi nejednakost samo ako bi to tražile potrebe ekonomije i države. Mladeži bi omogućila slobodno misliti, učiti i iznositi kritička mišljenja, ukratko formirati se. Unijela bi korjenite izmjene u raspodjelu nacionalnog dohotka sukladno s voljom radničkih i seljačkih masa. U vlasničkim odnosima ne bi morala primijeniti revolucionarne mјere, nego bi nastavila i produbljivala iskustvo planske ekonomije. Nakon političke revolucije, nakon obaranja birokracije, proletarijatu ne bi bilo potrebno provoditi novu socijalnu revoluciju, ali bi zato morao pristupiti važnim reformama u ekonomiji.

Kad bi naprotiv jedna buržoaska stranka srušila vodeću sovjetsku kastu, našla bi priličan broj slugu među današnjim birokratima, tehničarima, direktorima, partijskim sekretarima, riječju među današnjim rukovodiocima. I u tom slučaju bila bi nužna čistka u državnim službama, ali obnovljeni buržoaski poredak sigurno ne bi morao izbaciti onoliko ljudi koliko revolucionarna partija. Glavni cilj nove vlasti sastojao bi se u ponovnom uspo-

stavljanju privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju. Najprije bi se u slabim kolhozima moralo omogućiti stvaranje krupnih farmera, a bogate kolhoze moralno bi se pretvoriti u zadruge buržoaskog tipa ili u dioničarska društva. U industriji bi denacionalizacija obuhvatila najprije laku i prehrambenu industriju. Plan bi se u prvo vrijeme sveo na kompromis između vlasti i »korporaciju«, odnosno vođa sovjetske industrije, njezinih mogućih vlasnika, bivših izbjeglih vlasnika, te stranih kapitalista. Iako je sovjetska birokracija mnogo učinila za ponovnu uspostavu buržoazije, novi bi poredak, unatoč tome, morao u vlasničkim odnosima i u načinu proizvodnje provesti ne samo reformu, nego pravu revoluciju.

Pretpostavimo međutim da vlast ne preuzme ni revolucionarna ni kontrarevolucionarna partija, nego da birokracija ostane na državnom kormilu. Evolucija društvenih odnosa nastaviti će se i dalje. Teško je pretpostaviti da će se birokracija u ime socijalne jednakosti odreći vlasti. Ona je već sada usprkos očiglednoj štetnosti takva postupka morala ponovno uvesti činove i odlikovanja iz čega slijedi da će kasnije nužno morati tražiti oslonac u vlasničkim odnosima. Netko će možda zamijetiti da za visokog funkcionara nisu važni vlasnički odnosi iz kojih izvlači svoje dohotke. To bi značilo ne poznavati nestalnost prava birokracije i problema njezinih potomaka. Novi kult sovjetske obitelji nije se rodio bez razloga. Povlastice koje se ne mogu prenijeti na djecu, gube polovicu svoje vrijednosti. A pravo nasljedstva neodvojivo je od ostalih imovinskih prava. Nije dostatno biti direktor trusta, treba biti dioničar. Pobjeda birokracije na tom odlučnom sektoru stvorila bi novu posjedničku klasu. Naprotiv, pobjeda proletarijata nad birokracijom označila bi preporod socijalističke revolucije. Tako nas treća pretpostavka opet dovodi do dviju prvih kojima smo zbog veće jasnoće i jednostavnosti započeli ovog izlaganja.

Označiti sovjetski poredak kao privremen i prijelazan znači ne uzimati u obzir dovešene socijalne formacije, kao što su *kapitalizam* (uključivši i »državni kapitalizam«) i *socijalizam*. Osim toga takva je definicija nepotpuna i može nas navesti na krivi zaključak da je u današnjem sovjetskom poretku jedini mogući prijelaz onaj koji vodi u socijalizam. Povratak na kapitalizam također je mo-

guć. Zato je potrebno formulirati potpuniju definiciju koja će nužno biti dulja i opširnija.

SSSR je prelazno društvo između kapitalizma i socijalizma koje obilježavaju ove značajke: a) proizvodne su snage još nedovoljne da državnom vlasništvu dadu socijalistički značaj, b) sklonost prvotnoj akumulaciji, koja je nastala iz potrebe, izbjiga iz svih pora planske ekonomije, c) socijalna diferencijacija provodi se na temelju normi o raspodjeli koje su buržoaskog značaja, d) osim toga što polako poboljšava položaj radnika, privredni razvoj pridonosi brzom stvaranju povlaštenog sloja e) iskorištavajući socijalne suprotnosti, birokracija je postala nekontrolirana kasta tuđa socijalizmu, f) socijalna revolucija, koju je vlada izdala, živi još u odnosima vlasništva i u svijesti radnika, g) evolucija nagomilanih suprotnosti može dovesti do socijalizma, ali isto tako vratiti društvo u kapitalizam, h) kontrarevolucija za obnovu kapitalizma morat će slomiti otpor radnika, i) radnici će na svom putu u socijalizam morati srušiti birokraciju. Pitanje će se konačno riješiti borbom dviju živih snaga na nacionalnom i internacionalnom terenu.

Doktrinare dakako neće zadovoljiti ovako neodređena definicija. Oni traže kategoričke formule: da ili ne. Sociološki problemi bili bi puno jednostavniji kad bi društvene pojave uvijek imale oštре orise. Ali ništa nije tako opasno kao zbog logičke preciznosti zanemariti elemente koji se već danas kose s našim shemama, a sutra će ih opovrgnuti. U svojoj analizi najviše se bojim da ne iskrivim dinamiku jedne društvene tvorbe koja nema ni presedana ni analogije. Politički i znanstveni cilj koji sam sebi postavio ne dopušta mi da o nedovršenu procesu iznesem dovršenu definiciju, već mi naprotiv nalaže da razmotrim sve mijene pojave, istaknem njezine progresivne i reakcionarne tendencije, otkrijem njihovo uzajamno djelovanje, predvidim razne varijante daljnog razvoja i u tom predviđanju nađem uporište za akciju.

X

SSSR U OGLEDALU NOVOG USTAVA

Rad »prema sposobnostima« i osobno vlasništvo

Izvršni komitet Sovjeta prihvatio je 11. lipnja 1936. nacrt novog ustava koji bi prema Staljinovim riječima, što ih štampa dnevno ponavlja, morao biti »najdemokratskiji na svijetu«. Međutim, sam način na koji je taj ustav izrađen mora izazvati opravdane sumnje. Ni u štampi ni na sastancima o njemu nije bilo ni riječi. Staljin je 1. ožujka 1936. izjavio američkom novinaru Royu Howardu: »Naš novi ustav bit će sigurno izglasан krajem ove godine.« Staljin je dakle točno znao kad treba biti izglasan ustav o kojem narod još ništa nije znao. Kako onda ne zaključiti da se taj »najdemokratskiji ustav na svijetu« izrađuje i nameće na prilično nemokratski način? Doduše, u lipnju iste godine nacrt je bio predan na ocjenu narodima SSSR-a. No svijećom bi trebalo na čitavom prostoru te šestine kugle zemaljske tražiti komunista koji bi sebi dopustio da kritizira tvorevinu Centralnog komiteta, ili izvanpartijca koji bi se usudio odbiti prijedlog vladajuće partije. »Diskusija« se svodi na slanje zahvalnih poruka Staljinu za »sretan život« što ga podaruje narodima... Sadržaj i stil takvih poruka bio je ustaljen već kad je stvaran prethodni ustav.

Prva glava koja nosi naslov *O društvenoj strukturi* završava se ovim riječima: »Načelo socijalizma: od svakoga prema njegovim sposobnostima,

svakome prema njegovu radu, u SSSR-u ima svoju zbiljsku primjenu.« Ta formula, lišena svakog sadržaja, da ne kažemo smisla, koja je, ma koliko to bilo nevjerljivo, iz članaka i govora ušla u zrelo prostudiran tekst temeljnog zakona, svjedoči uvjerljivije nego čak i notorna teoretska nesposobnost zakonodavaca, o lažima nagomilanim u novom ustavu, tom ogledalu vodeće kaste. Nije teško pogoditi na koji se način potvrdilo to »načelo«. Marx je za definiranje komunističkog društva radio poznatu formulu: »Od svakoga prema njegovim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama.« Između te dvije rečenice postoji nerazdvojna povezanost. »Od svakog prema njegovim sposobnostima«, to u komunističkom a ne u kapitalističkom tumačenju znači da je rad, prestavši biti robovanje, postao potreba jedinke, što znači da društvo više ne mora primjenjivati prisilu i da samo bolesni i defektni ljudi mogu biti izuzeti od rada. Radeći bez prisile, prema svojim sposobnostima, tj. prema svojim umnim i fizičkim mogućnostima, članovi zajednice će uz pomoć visoko razvijene tehnike dostatno opskrbljivati društvene trgovine tako da će se svatko moći obilno opskrbljivati »prema svojim potrebama« bez ponizujuće kontrole. Ta dvočlana no nedjeljiva formula komunizma pretpostavlja dakle obilje, jednakost, pravac osobe i visoko razvijenu disciplinu.

Glede toga sovjetska država je mnogo bliža zaostalom kapitalizmu nego komunizmu. Ona još ne može pomišljati da svakom dade »prema njegovim potrebama« ni dopustiti građanima raditi »prema svojim sposobnostima«. Prisiljena je držati se rada po komadu čije se načelo može sažeti ovako: »Izvući iz svakoga što se više može, a dati mu što je moguće manje.« Razumije se, nitko u SSSR-u ne radi iznad »svojih sposobnosti« u doslovnom smislu riječi, tj. iznad svojih umnih i fizičkih mogućnosti, ali ni u kapitalizmu se tako ne radi. Naime, i najrafiniranim i najokrutnijim metodama eksploatacije ispriječit će se granice koje je označila priroda. Mazga koju mazgar goni bićem također radi »prema svojim snagama«, iz čega ipak ne proizlazi da je bić socijalističko načelo namijenjeno mazgama. Nadničarski rad u SSSR-u nije izgubio svoj ponizujući i ropski značaj. Nadnica »prema radu« zapravo je proračunata u korist »in-

telktualnog rada« a na štetu manuelnoga, napose nekvalificiranoga. Ona je jedan od uzroka nepravde, tlačenja i prisile kojima je izložena većina, te povlastica i »dobrog života« koje uživa manjina.

Umjesto da otvoreno priznaju kako buržoaske norme rada i raspodjele prevladavaju u SSSR-u, tvorci ustava cijepaju komunističko načelo na dvoje, odlažu na neodređeno vrijeme primjenu drugog dijela i izjavljuju kako je prvi dio ostvaren, dodajući mu mehanički kapitalističku normu rada po komadu i proglašavajući sve to zajedno »načelom socijalizma«. I na toj krivotvorini podižu zdanje jednog ustava!

Olan 10. koji je za razliku od ostalih prilično jasan, a predmet mu je zaštita osobnog vlasništva građana (kućni uredaji, potrošni i upotrebnii artikli, komfor itd.) od napadaja same birokracije, ima izvan svake sumnje najveću praktičnu važnost u ekonomiji. Izuzevši »kućnu privredu«, vlasništvo te vrste, oslobođeno koristoljubivog i sebičnog mentaliteta, mora se i u komunizmu održati, što više poprimiti još neviđen opseg. Teško je pretpostaviti da će civiliziran čovjek gomilati bezvrijedne suvišnosti luksusa, ali je sigurno da se neće odricati ni jedne potrebne tečevine komfora. A neposredni cilj komunizma sastoji se upravo u tome da svakome osigura sve udobnosti. No, u SSSR-u pitanje osobnog vlasništva ne postavlja se zasad u komunističkim oblicima nego u aspektima u kojima se održava malograđanski duh. Privatno vlasništvo seljaka i građana koji ne spadaju u »odličnike« predmet je samovoljnog i izazovnog postupka niže birokracije koja sebi često samo na taj način osigurava relativno viši standard. Zbog porasta bogatstva u zemlji danas ne samo što se ne dira u osobna dobra već se štoviše potiče njihovo akumuliranje, što se smatra poticajem za veću proizvodnost rada. Istodobno, a to nije nimalo nevažno, zakon koji štiti izbu, kravu i oskudni namještaj seljaka, radnika i službenika, legalizira privatnu palaču birokrata, njegovu vilu, automobil i druge »artikle za osobnu potrošnju ili udobnost« koje je prisvojio zahvaljujući socijalističkom načelu: »Od svakoga prema njegovim sposobnostima, svakome prema njegovu radu.« A nema sumnje da će temeljni zakon bolje štititi birokratov automobil nego seljakove taljige.

Sovjeti i demokracija

Na političkom planu novi se ustav razlikuje od pređašnjega napuštanjem sovjetskog izbornog sustava zasnovanog na klasnim i proizvodnim skupinama i vraćanjem na sustav buržoaske demokracije koji se temelji na onom što se naziva »općim jednakopravnim i neposrednim glasovanjem« atomiziranog stanovništva. To je, kratko rečeno, pravna likvidacija diktature proletarijata. Gdje nema buržoazije nema ni proletarijata — uvjeravaju nas autori načrta — i ondje proleterska država postaje narodna. To inače vrlo primamljivo tumačenje ili kasni za punih devetnaest godina ili anticipira još daleku budućnost. Eksproprijacijom kapitalista proletarijat se uistinu počeo likvidirati kao klasa. Ali od načelne likvidacije do zbiljskog urastanja u zajednicu, put je to duži što je novoj državi potrebno više vremena da obavi zamašni posao koji je kapitalizam već proveo. Sovjetski proletarijat kao klasa još opстоje i duboko se razlikuje od seljaka, tehničke inteligencije i birokracije. On je štoviše jedina klasa koja je životno zainteresirana za pobedu socijalizma. Novi ustav ide za tim da ga politički resorbira u »naciji«, mnogo prije nego što ga je društvo ekonomski resorbiralo.

Reformatori su nakon određenog kolebanja ipak odlučili državi ostaviti naziv »sovjetska«. No to je samo providna varka, a objašnjava se razlozima istovjetnim onima zbog kojih je Napoleonovo carstvo neko vrijeme zadržalo naziv republike. Sovjeti su u biti organi klasne države i drugo ne mogu biti. Demokratski organi koje bira mjesna administracija mogu biti općine, dume, zemstva ili bilo što drugo, ali nikako sovjeti. Demokratski izabrana zakonodavna skupština bit će tip zakasnijelog parlementa ili bolje rečeno karikatura parlementa, ali nikako vrhovni organ sovjeta. I to između ostalog potvrđuje kako se reformatori, koristeći povijesni ugled sovjeta, još ne usuđuju nazvati pravim imenom načelno novi smjer koji daju državnom životu.

Politička ravnopravnost radnika i seljaka sama po sebi ne mora izmijeniti socijalnu narav države ako je utjecaj proletarijata na selu omogućen općim stanjem ekonomije i stupnjem civilizacije. Razvoj socijalizma mora ići u tom smjeru. Ali ako

proletariat, ostajući u manjini, uistinu više ne može imati političku premoć koja bi osigurala put u socijalizam, onda u društvu više nema ni potrebe u prisilom jer umjesto nje počinje djelovati disciplina kulture. Uklanju izborne nejednakosti moralo bi u takvim uvjetima prethoditi vidljivo slabljenje države u funkciji prisile. Ali o tome u novom ustavu nema ni slovca, a što je još gore, ni u zbiljskom životu o tome nema ni traga.

Nova povelja »jamči« građanima »slobodu« govor, štampe, udruživanja i demonstracija na ulicama. Ali svako od tih jamstava ima oblik čvrste brnjice, lanaca ili lisica. Slobodna štampa znači nadzor nemilosrdne cenzure čije se niti sastaju u sekretarijatu Centralnog komiteta koji nitko nije izabrao. Dakako, sloboda tiskanja bizantinskih litani u slavu šefa potpuno je »zagaranirana«. Ali zato će se mnogi Lenjinovi govor, članci, pisma, a osobito njegov »testament« pažljivo odmjeriti na vagi cenzure jer se ondje o današnjim rukovodiocima govor sa stanovitom oštrinom. Pitamo se kako će onda proći drugi autori? U znanosti, književnosti i umjetnosti caruje grubo i neznalačko komandiranje. »Sloboda udruživanja« svodit će se, baš kao i u prošlosti, na slobodu nekih skupina da dolaze na sastanke sazvane od vlasti gdje će izglasovati odluke što su već unaprijed donijete. Pod novim kao pod bivšim ustavom na stotine stranih komunista koji su se pouzdali u »pravo azila« čamit će u tamnicama i u koncentracionim logorima jer su se ogriješili o dogmu nepogrešivosti. Dakle, što se tiče slobode, promjena nema. Sovjetsko novinstvo čak nas i ne pokušava u tome zavarati. Ono naprotiv naglašava kako je glavni cilj ustavne reforme »dalje učvršćenje diktature«. Čije to diktature i nad kime?

Likvidacija klasnih suprotnosti pripravila je, kako smo već rekli, političku jednakost. Nije posrijedi klasna diktatura nego »narodna diktatura«. Međutim, kad narod oslobođen klasnih suprotnosti postane nositelj diktature, to može značiti samo resorpciju diktature u socijalističkom društvu, a prije svega likvidaciju birokracije. To je marksistička doktrina. Da ona možda nije negdje pogriješila? No i sami se tvorci ustava pozivaju, premda vrlo oprezno, na partijski program koji je napisao Lenjin. U njemu stoji između ostalog i ovo: »...

Oduzimanje političkih prava i ograničenje slobode, ma kakvo ono bilo, mogu se primijeniti samo kao privremene mjere... kako će iščezavati objektivna mogućnost za eksploataciju čovjeka, tako će nestajati i nužde koja uvjetuje primjenu takvih privremenih mjeri... Prema tome, mjeru koje se tiču oduzimanja političkih prava neodvojive su od »ograničenja slobode, ma kakvo ono bilo«. Nastupanje socijalističkog društva ne očituje se u političkom izjednačenju radnika i seljaka i vraćanju političkih prava određenom postotku građana buržoaskog podrijetla, nego u zbiljskoj slobodi za sve građane. Ukipanjem klase nestaje birokracije i diktature, a isto tako i države. No pokušajte to samo natuknuti! Gepeu će u novom ustavu odmah pronaći paragraf na temelju kojeg će vas poslati u jedan od svojih mnogobrojnih koncentracionih logora. Klase su ukinute, od sovjeta je preostao samo naziv, no birokracija opstoji i dalje. Ravnopravnost koju su dobili seljaci i radnici u biti nije drugo nego opći gubitak svih prava što ih je usurpirala birokracija.

Karakteristično je također i uvođenje tajnog glasovanja. Ako se tvrdi da politička jednakost odgovara socijalnoj jednakosti, onda se s pravom moramo pitati čemu služi tajno glasovanje. Čega se boji stanovništvo socijalističke zemlje i od koga se mora braniti? Biči sovjetski ustav definirao je javno glasovanje i oduzimanje glasačkog prava kao oružje u borbi protiv buržoaskih i sitnoburžoaskih neprijatelja. Teško je pretpostaviti da je tajno glasovanje ponovno uvedeno zato da se zaštiti kontrarevolucionarna manjina. Moramo dakle zaključiti da je posjedi prevara naroda. No čega se to boji socijalistički narod nakon što je zbacio cara, plemstvo i buržoaziju? Sikofanti birokracije i ne postavljuju to pitanje iako bio dogovor bio poučniji nego sva djela raznih Barbussea, Fishera, Durantija, Webbovih i njima sličnih.

U kapitalističkom društvu tajnom glasovanju svrha je zaštiti eksplotirane od zastrašivanja eksplotatora. To što je buržoazija pod pritiskom masa naposljetku popustila i pristala na tajno glasovanje, objašnjava se time što je uvidjela potrebu da donekle zaštiti svoju državu u kojoj je sijala demoralizacija. Ali u socijalističkom društvu ne može biti zastrašivanja od strane eksplotatora.

Od koga onda treba braniti sovjetske građane? Od birokracije, to je barem jasno. Staljin to pričinio otvoreno priznaje. Kad su ga upitali »Zašto vam je potrebno tajno glasovanje?« — odgovorio je dojavce ovo: »Zato što mi hoćemo sovjetskim građanima dati slobodu glasovanja za one koje žele izabrati.« Tako svijet iz najmjerodavnijeg izvora doznaje da sovjetski građani još ne mogu glasovati po svojoj želji. Iz toga ne smijemo zaključiti da će im novi ustav to zajamčiti. Ali nas trenutno zanima druga strana tog pitanja. Tko je taj *mi* koji narodu može dati ili ne dati slobodu glasovanja? Odgovor je jasan: to je birokracija u ime koje radi i govori Staljin. To njegovo priznanje odnosi se na partiju na vlasti i državu jer on sam zauzima mjesto generalnog sekretara zahvaljujući sistemu koji ne dopušta članovima Partije izabrati onoga koga bi željeli. Riječi: »Mi želimo sovjetskim građanima dati slobodu biranja...« važnije su od svih starih i novih sovjetskih ustava zajedno jer se u njihovoj bezobraznosti otkriva pravi ustav SSSR-a onakav kakav se izgradio u borbi društvenih snaga, a ne onakav kakav stoji na papiru.

Demokracija i Partija

Obećanje da će se sovjetskim građanima omogućiti sloboda glasovanja »za one koje žele izabrati« više je estetska metafora nego politička formula. Sovjetski građani imat će pravo birati svoje »predstavnike« samo između kandidata koje će im tobože u ime Partije predložiti centralni i mjesni rukovodioци. Razumije se, u početnom razdoblju sovjetske ere boljševička partija držala je politički monopol. Ali poistovjetiti te dvije pojave isto je što i pomiješati privid za zbiljom. Zabранa oponzialnih stranaka bila je nužna privremena mjeru koju su nametnule teške okolnosti: građanski rat, blokada, strana intervencija i glad u zemlji. A boljševička partija, koja je bila autentična proleterska avantgarda, živjela je intenzivnim životom. Borba grupa i frakcija u Partiji donekle je nadomještavala borbu stranaka. A sada kad je socijalizam »konačno i trajno pobijedio«, stvaranje frakcija u Partiji najblaže se kažnjava zatvaranjem u koncentracioni logor, ako ne i kuglom u zatiljak. Nekad privremena mjeru, zabranu stranaka postala je načelo. Ko-

unistička omladina gubi pravo baviti se politikom upravo u trenutku kad se objavljuje tekst novog ustava. Mladi ljudi oba spola dobivaju pravo glasa s osamnaest godina, a starosna granica za članstvom u Komsomolu (dvadeset i tri godine) nije pomaknuta naniže. Politika je još jedanput proglašena monopolom birokracije koja izmiče svakoj kontroli.

Američkom novinaru koji ga je pitao kakvu ulogu namjenjuje novi ustav Partiji, Staljin odgovara: »Budući da više nema klasa i kad se brišu granice između klase [»više ih nema«, ali »granice se brišu« između tih nepostojećih klasa!], među društvenim slojevima postoji još stanovita površinska razlika koja nije tolika da bi mogla rasipraviti suparništvo klasa. Gdje nema klasa ne može biti više stranaka jer svaka je stranka klasna frakcija.« Koliko riječi, toliko zabluda, a možda još i više! Kao da su klase homogene! Kao da svijest jedne klase odgovara njezinu mjestu u društvu! Marksistička misao tu je izvrnuta u parodiju. Dinamika društvene svijesti isključena je iz povijesti u interesu administrativnog reda. Klase su u zbilji heterogene, razdirane unutarnjim suprotnostima, a svoje ciljeve postižu samo borbom tendencija, skupina i stranaka. Tvrđnja da je stranka »klasna frakcija« mogla bi se prihvatići uz stanovita ograničenja. Ali kako je klasa složena od više frakcija — od kojih jedne teže prema naprijed a druge prema natrag — to ista klasa može stvoriti nekoliko stranaka. S toga razloga jedna se stranka može oslanjati na frakcije različitih klasa. U cijeloj političkoj povijesti nećemo naći nijednu stranku koja bi bila predstavnik samo jedne klase, dakako ako ne prihvati policijsku izmišljotinu kao istinu.

Proletarijat je relativno najhomogenija klasa u kapitalističkom društvu. Međutim, postojanje društvenih skupina kao što su radnička aristokracija i birokracija može objasniti postanak oportunističkih stranaka koje prirodnim tijekom stvari postaju jedno od sredstava buržoaske vladavine. Je li prema Staljinovoj sociologiji razlika između radničke aristokracije i proleterskih masa »duboka« ili »površinska«, to nas u ovom trenutku ne zanima. Činjenica je da se zbog te razlike rodila potreba raskida sa socijaldemokracijom i osniva-

nja III internacionala. Ako u sovjetskom društvu «nema klasa», to ne znači da ono nije mnogo heterogenije i složenije od proletarijata u kapitalističkim zemljama i da ne može poslužiti kao pogodno mjesto za stvaranje više stranaka.

Uputivši se neoprezno u područje teorije, Staljin je otkrio više nego što je možda namjeravao. Iz njegova umovanja proizlazi kako u SSSR-u ne samo što ne može biti različitih stranaka nego ih uopće ne može biti jer gdje nema klasa, politici, općenito uzevši, nema mesta. Ali u tom zakonu Staljin pronalazi jednu »sociološku« iznimku, a to je Partija kojoj je on generalni sekretar.

Buharin je pokušao pristupiti pitanju s druge strane. O problemu izbora puta u socijalizam, odnosno u kapitalizam, u SSSR-u se navodno više nema što raspravljati. Prema tome »pristaše neprijateljskih i likvidiranih klasa ne mogu imati nikakvo pravo stvarati stranke«. Nećemo se pobliže zadržavati na činjenici da bi u zemlji gdje je pobijedio socijalizam pristaše kapitalizma morali ispasti kao smiješni don Kihoti, nesposobni stvoriti bilo kakvu stranku, ali je nedvojbeno da se postojeća politička neslaganja ne iscrpljuju isključivo u alternativi: u socijalizam ili kapitalizam? Kakvim tempom? Izbor puta isto je toliko važan koliko i izbor cilja. Tko će dakle izabrati put? Ako uistinu nema ničega što bi moglo podržavati stranke, nije ih potrebno ni zabranjivati. Trebalo bi na protiv primjenjivati boljevički program i ukloniti sve zapreke slobodi, ma kakve one bile!«

U želji da rasprši razumljive sumnje svoga sugovornika, Staljin izlazi s novom tvrdnjom: »Izborno liste istaknut će istodobno i Komunistička partija i razne nepolitičke organizacije. Imamo ih na stotine... Svaki sloj [sovjetskog društva] može imati svoje posebne interese i odraziti ih [izraziti?] preko mnogobrojnih društvenih organizacija...« Taj sofizam ne vrijedi više od ostalih. Sovjetske »društvene« organizacije — sindikati, zadruge, kulturna društva — ne odražavaju interese »društvenih slojeva« jer sve imaju jednaku hijerarhijsku strukturu. Čak kad su to naoko masovne organizacije, kao sindikati i zadruge, samo povlašteni rukovodeći krugovi igraju u njima aktivnu ulogu, a posljednja riječ pripada uvek »partiji«, tj. birokraciji. I tako ustav šalje birača od Poncija do Pilata.

Taj mehanizam točno je izražen u tekstu temeljnog zakona. Član 126. koji je u političkom smislu okosnica ustava »jamči građanima pravo« udruživanja u društvene organizacije: sindikate, zadruge, udruženja za narodnu obranu, omladinska, sportska, kulturna, tehnička i znanstvena društva. Međutim, biti član Partije koja drži svu vlast u svojim rukama nije više pravo većine nego povlastica manjine. »Najaktivniji i najsvjesniji gradani [tj. oni koje vlast smatra takvima. L. T.] iz radničke klase i ostalih trudbeničkih slojeva udružuju se u komunističkoj partiji... koja je rukovodeći instrument svih trudbeničkih organizacija, kako društvenih tako i državnih.« Ta nevjerojatno iskrena formulacija koja je ušla čak i u tekst ustava ruši svaku fikciju političke uloge »društvenih organizacija«, tih podružnica birokratske tvrtke.

No ako nema stranačke borbe, možda će razne frakcije u jednoj postojecoj Partiji doći do riječi na demokratskim izborima? Jednom francuskom novinaru koji ga je pitao o grupacijama u rukovodećoj partiji Molotov je odgovorio: »Bilo je pokušaja da se u Partiji stvore frakcije... ali otprije nekoliko godina situacija se u tome potpuno promjenila. Komunistička partija danas je doista jedinstvena.« Najbolji su dokaz za to neprestane čistke i koncentracioni logori! U svjetlu Molotovljeva komentara demokratski mehanizam savršeno je jasan. »Što je ostalo od oktobarske revolucije — pita Victor Serge — ako je svaki građanin koji se usudi postaviti bilo kakav zahtjev ili iznijeti bilo kakvo kritičko mišljenje osuđen na tamnicu? Što onda vrijedi tajno glasovanje?« I Hitler je uveo tajno glasovanje.

Teoretska umovanja reformatora o odnosima klasa i Partije nategnuta su dozlaboga. Ne radi se ovdje o sociologiji, nego je riječ o materijalnim interesima. Vladajuća partija u SSSR-u politički je stroj birokracije koja drži monopol i koja ima što izgubiti ali više ništa prigrabit. »Pogodno tlo« čuva ona za sebe.

U zemlji gdje se lava revolucije još nije ohladila, povlašteni se osjećaju neugodno kao tat početnik koji je netom ukrao zlatan sat. Sovjetski rukovodeći krugovi osjećaju pred masama pravi buržoaski strah. Staljin teoretski opravdava sve veće povlastice pozivajući se na Kominternu i bra-

ni sovjetsku aristokraciju koncentracionim logorima. Da bi se sistem mogao održati, Staljin od vremena do vremena mora stati na stranu »naroda«, dakako uz prešutni pristanak birokracije. Na tajno glasovanje morao je pristati kako bi barem donekle očistio državni aparat od nezasitne korupcije.

Još 1928. Rakovski je prilikom izbijanja gangsterskih afera u krugovima aristokracije, o kojima je i javnost bila obaviještena, napisao: »Ono što je u toj poplavi skandala najkarakterističnije i najopasnije to je oportunizam masa koji je kod komunista još uočljiviji nego kod izvanpartijaca... Što zbog straha pred moćnicima, što iz političke ravnodušnosti, mase ili nisu prosvjedovale ili su se zadovoljile gundanjem.« Za osam godina što su odonda protekle stanje se vrlo pogoršalo. Korupcija vladajućeg aparata što izbija na svakom koraku danas je tolika da je ugrozila i sam opstanak države, i to ne države kao instrumenta socijalističkog preobražaja društva nego kao izvorišta vlasti, prihoda i povlastica rukovodilaca. Staljin nije mogao potpuno zatajiti da je i to jedan od razloga reforme. »Među našim ustanovama imade ih dosta — izjavio je gospodin Howardu — koje slabo rade... Tajno glasovanje bit će u rukama stanovništva neka vrsta poticaja za organe vlasti koji slabo funkcioniраju.« Zanimljivo priznanje: pošto je vlastitim rukama stvorila socijalističko društvo, birokracija odjedanput osjeća potrebu za... poticajem. I to je razlog za ustavnu reformu! Ali postoji još jedan, isto tako važan razlog.

Likvidacijom sovjeta, birokracija utapa radničku klasu u mnoštu pučanstva. Točno je da su sovjeti već odavno izgubili svaku političku važnost, ali zaoštravanjem društvenih suprotnosti i budžetom nove generacije mogli bi opet oživjeti. Osobito su u tome opasni gradski sovjeti u čijem radu sudjeluju omladinci, uglavnom mladi komunisti koji se ne zadovoljavaju bilo čime. U gradskim središtima suprotnost između raskoši i bijede uočljivija je nego na selu. Zato je glavna briga sovjetskih aristokrata da se oslobole sovjeta radnika i crvenih vojnika. Puno je lakše obračunavati s nezadovoljstvom raspršenog sela, čak je moguće iskoristiti kolhoznike u borbi protiv gradskih radnika. Nije birokracija samo jedanput našla na selu oslonac proivt grada.

Jedino što je u novom ustavu načelno važno i što ga uistinu stavlja iznad najdemokratskih buržoaskih ustava, to je opširno ponavljanje temeljnih dokumenata oktobarske revolucije. Sud o ekonomskim dostignućima koji ondje nalazimo iskrivljava zbilju zamagljujući je lažima i hvalisanjem. Sve što se odnosi na slobodu i demokraciju samo je cinizam i usurpiranje.

Novi ustav znači velik korak natrag, napuštanje socijalističkih načela i vraćanje na buržoaska. Skrojen i sašiven po mjeri vladajuće klase, on se nalazi na povijesnoj liniji napuštanja revolucije u interesu Lige naroda, na liniji obnove sitnoburžoaske obitelji, zamjene milicija stalnom vojskom, ponovnog uvođenja činova i odlikovanja i produbljivanja nejednakosti. Potvrđujući »izvanklasni« apsolutizam, novi ustav stvara političke preduvjete za izrastanje nove posjedničke klase.

XI

KAMO IDE SSSR?

Bonapartizam, režim krize

U prethodnim poglavljima postavili smo pitanje: Kako je moguće da se rukovodeća skupina, unatoč svojim bezbrojnim pogreškama, uspjela doći neograničene vlasti? Ili drugim riječima: kako objasniti raskorak između ideološke osrednjosti termidoraca i njihove materijalne moći? Na to pitanje možemo sada mnogo konkretnije i odlučnije odgovoriti. Sovjetsko društvo nije harmonično. Ono što je za jednu društvenu klasu ili sloj porok, za drugu je vrlina. Motrimo li je sa stajališta socijalističkih oblika društva, birokracija nas zaprepaštava svojim protuslovljima i neskladom. S gledišta konsolidacije novih rukovodilaca, birokracija se, naprotiv, proglašava i te kako dosljednom.

Pomoć države imućnom seljaku (1923—1928) bila je smrtna opasnost po budućnost socijalizma. No birokracija je uz pomoć sitne buržoazije uspjela onemogućiti proletersku avantgardu i uništiti boljševičku opoziciju. Ono što je sa stajališta socijalizma bila »zabluda«, sa stajališta interesa birokracije bila je čista dobit. Međutim, kad je kulak počeo i nju ugrožavati, okrenula se protiv njega. Panično istrebljivanje imućnih seljaka, koje je zahvatilo i srednjake, zemlja je platila skuplje nego invaziju strane vojske. Birokracija je sačuvala svoje pozicije. Pošto je porazila dojučerašnjeg saveznika, energično se bacila na stvaranje nove aristokracije. Je li to bila sabotaža socijalizma? Dakako, ali istodobno i učvršćenje vladajuće kaste. Biro-

kracija je slična svim vladajućim kastama po tome što je spremna zatvoriti oči pred najtežim pogreškama svojih šefova u općoj politici ako ovi zauzvrat vjerno brane njezine povlastice. Što su novi gospodari zabrinutiji, to više cijene nepoštedno gušenje svake prijetnje koja se diže protiv njihovih »teško« stečenih prava. To je jedini kriterij kojim se kasta skorojevića upravlja u odbiru svojih šefova. U tome je i Staljinova tajna.

Ali moć i neovisnost birokracije ne mogu rasti u nedogled. Ima povjesnih čimbenika koji su jači od maršala, pa čak i od generalnih sekretara. Racionalizacija privrede nezamisliva je bez točnog inventara. A inventar je nespojiv s birokratskom samovoljom. Sve oštire suprotnosti između njezine apsolutne moći i razvoja proizvodnih snaga zemlje sile birokraciju da poradi na uspostavljanju stabilnog rublja koji će biti neovisan o »šefovima«. Tako je svojedobno apsolutistička monarhija postala nespojiva s razvojem buržoaskog tržišta. Monetarna računica nužno će izazvati otvoreniju borbu raznih slojeva stanovništva za raspodjelu nacionalnog dohotka. Visina nadnica, koja je za radnika u vrijeme potrošačkih karata bila tako reći nevažna, postaje danas čimbenik kapitalne važnosti. Time se automatski postavlja pitanje uloge sindikata. Imenovanja funkcionara, koja dolaze odozgo, nailazit će na sve jači otpor. Uz to valja znati da će radnik, radeći po komadu, nužno biti zainteresiran za uspješno upravljanje poduzećem. Tako se stahanovci sve češće tuže na nedostatke u organizaciji proizvodnje. Birokratskom nepotizmu koji poput počasti hara u kadrovskoj politici i odlučuje o imenovanjima direktora, inženjera i industrijskog osoblja uopće, bit će sve manje mjesta. Zadrugarstvo i podržavljena trgovina danas su mnogo ovisniji o potrošaču nego nekada. Kolhozi i njihovi članovi navikavaju se da svoje odnose s državom izražavaju jezikom brojaka. Oni neće vjećno trpjeti da im šalju administratore čije se jedino znanje često svodi na umješnost odobravanja mješnim birokratima. Rubalj će unijeti više svjetla i u najtamnije područje dopuštenih i nedopuštenih prihoda. Novčani promet koji u ovoj politički potlačenoj zemlji postaje snažno sredstvo mobilizacije opozicionih snaga najavljuje zalaz »prosvjetenog« apsolutizma.

Progresivna uloga sovjetske birokracije poklapa se s razdobljem asimilacije. Zamašan posao oponašanja, presadivanja, prenošenja i usvajanja obavio se na terenu koji je pripravila revolucija. Dosad se nije postavljalo pitanje novatorstva na području tehnike, znanosti i umjetnosti. Po naradi birokracije mogu se prema modelima uvezanim iz inozemstva podizati divovske tvornice uz trostruko višu cijenu od njihove stvarne vrijednosti. Ali što se ide dalje, to se problem kvalitete sve ozbiljnije postavlja, a kvaliteta poput sjene izmiče kontroli birokracije. Proizvodnja kao da nosi sivi pečat ravnodušnosti. U nacionaliziranoj privredi *kvaliteta* pretpostavlja demokraciju prozvođača i potrošača, slobodu kritike i inicijative, a sve je to nespojivo s totalitarnim režimom straha, laži i hvalospjeva.

Uz kvalitetu postavljaju se i druga, veća i složenija pitanja, koja možemo svrstati u rubriku pod nazivom »stvaralačka akcija u tehnici i kulturi«. Jedan drevni filozof tvrdio je da je rasprava majka svega. Gdje je sukob mišljenja nemoguć, onđe ne može biti stvaranja novih vrijednosti. Revolucionarna diktatura sama po sebi je strogo ograničenje slobode. I zato revolucionarna razdoblja nikad nisu povoljno vrijeme za kulturno stvaranje za koje istom krče i pripravljaju putove. Diktatura proletarijata tek kad prestaje biti diktaturom otvara ljudskom duhu sve šire vidokrugove. Socijalistička civilizacija procvast će odumiranjem države. Taj jednostavan i neumoljiv zakon sadrži neopozivu osudu sadašnjeg sovjetskog poretka. Sovjetska demokracija nije ni moralni ni apstraktni politički zahtjev. Ona je za zemlju pitanje života ili smrti.

Kad nova država ne bi imala drugih interesa osim društvenih, odumiranje njezinih funkcija provodilo bi se postupice i neprimjetljivo. Ali država nije bestjelesan pojam. Specifične funkcije stvorile su specifične organe. Za birokraciju, gledanu u cjelini, nije toliko važna funkcija, koliko danak koji od nje ubire. Vladajuća kasta nastoji svim silama učvrstiti i ovjekovječiti organe prisile. Kako bi se održala na vlasti i sačuvala svoje prihode, ne štedi nikoga i ništa. Što je tijek stvari za nju nepovoljniji, to su njezini postupci prema napred-

nim elementima u narodu okrutniji. Kao nekad Crkva katolička, tako je i ona proglašila dogmu o svojoj nepogrešivosti u trenutku kad je započelo njezino propadanje. Samo, za razliku od Crkve, ona je svoju dogmu postavila na takav pijedestal o kakvu papa nije mogao ni sanjati.

Usprkos onome što je u njenu smiješno i nakazno, sve besramniji kult Staljina nužan je za održanje režima. Birokraciji je potreban jedan vrhovni i nepovredivi sudac, neka vrsta prvog konzula, kad već nema cara, i ona je podigla čovjeka koji najbolje odgovara njezinim težnjama za dominacijom. Šefova »čvrstina« kojoj se toliko dive knjiški diletanti na Zapadu samo je rezultanta kolektivnog pritiska što ga provodi jedna kasta spremna za svoju obranu na sve. Svaki funkcionar zastupa uvjerenje da je »država on«. Svaki od njih pronalazi sebe u Staljinu. U svakom od njih Staljin nazire odraz svoga duha. Staljin je oličenje birokracije, i u tom se sastoji njegova politička osoba.

Cezarizam, ili u svom buržoaskom obliku bonapartizam, javlja se u povijesti kad ogorčena borba dvaju protivnika postavi vlast iznad naroda i osigura vladajućem krugu prividnu neovisnost u odnosu prema klasama, ostavljajući mu zapravo samo toliko slobode koliko je nužno potrebno za obranu povlaštenih. Staljinski režim koji se postavio iznad jednog politički nerazvijenog društva i koji se, ukinuvši svaku kontrolu, oslanja na policiju i časnički stalež, znači nesumnjivo jednu varijantu bonapartizma novog tipa bez presedana u povijesti. Cezarizam se rodio u društvu utemeljenom na robovanju, koje su potresale duboke unutarnje borbe. Bonapartizam je bio jedan od sredstava kapitalističkog poretka u razdobljima krize. Staljinizam je jedna od njegovih zanimljivih varijanti kojoj je baza radnička država razdirana antagonizmom između organizirane i naoružane sovjetske birokracije i razoružanih radnih masa.

Kao što se pokazalo u povijesti, bonapartizam je vrlo uspješno umio prilagoditi svojim ciljevima opće pravo glasa, pa čak i tajno glasovanje. Plebiscit je jedan od njegovih demokratskih atributa. Građane od vremena do vremena pozivaju glasovati za šefa ili *protiv* njega, a dok glasuju osjećaju na sljepoočici hladan dodir revolverske cijevi. Od

vremena Napoleona III, koga bi danas smatrali pravim provincijskim diletantom, plebiscitarna tehnika nevjerojatno je uznapredovala. Novi sovjetski ustav kojim se uvodi *plebiscitarni bonapartizam* savršenstvo je sistema.

Uzrok sovjetskom bonapartizmu treba u krajnjoj liniji tražiti u zakašnjenju svjetske revolucije. Isti je uzrok doveo i do pobjede fašizma u kapitalističkim zemljama. Tu dolazimo do jednog u prvi mah neočekivanog zaključka, no koji će se pokazati apsolutno točnim. Naime, birokratsko gušenje sovjetske demokracije i porazi koje je pretrpjela demokracija u drugim zemljama, posljedica su sporosti kojom svjetski proletarijat ostvaruje zadaču koju mu je označila povijest. Unatoč dubokim razlikama u društvenim temeljima, staljinizam i fašizam simetrične su pojave. Oni su u mnogočemu zapanjujuće slični. Izbijanje snažnog revolucionarnog pokreta u Europi uzdrmalo bi fašizam, ali istodobno i sovjetski bonapartizam. Staljinova birokracija ima sa svojega stajališta pravo kad okreće leđa internacionalnoj revoluciji. Na to je tjera nagon za samoodržanjem.

Borba birokracije protiv »klasnog neprijatelja«

U počecima sovjetskog poretka Partija je služila kao protuteža birokraciji. Ova je upravljala državom, a Partija ju je kontrolirala. Strogo pažeći da nejednakost ne prijede granice nužnoga, Partija se neprestano nalazila u otvorenoj ili prikrivenoj borbi s birokracijom. Povjesna uloga Staljinove skupine sastojala se u tome da dokrajči to dvojstvo podređivanjem Partije svojim biroima i fuzioniranjem partijskih i državnih biroa. Tako je nastao sadašnji totalitarni režim. Staljin je izvojevao pobjedu zahvaljujući sudbonosnoj usluzi koju je učinio birokraciji.

U prvih deset godina lijeva opozicija borila se isključivo za ideoološko osvajanje Partije, ne ulazeći u bitku za vlast. Njezina je parola bila: reforma, a ne revolucija. Već onda je birokracija bila spremna na državni udar kako bi se obranila od demokratske reforme. Kad se 1927. sukob zaoštrio, Staljin je, okrenuvši se u Centralnom komitetu

prema opoziciji, povikao: »Ove kadrove opozvat ćete samo građanskim ratom!« Porazi europskog proletarijata pretvorili su tu prijetnju u povijesnu zbilju. Borba za reformu prerasla je u borbu za revoluciju.

Sprječiti da nezadovoljstvo masa nađe jasan i određen politički izraz glavni je cilj neprestanih čistki u Partiji i u drugim sovjetskim organizacijama. Ali represijom ne možete ubiti misao, možete je samo potisnuti i prigušiti. Komunisti i izvanpartici imaju dva uvjerenja: službeno i tajno. Doušništvo i inkvizicija razaraju društvo. Birokracija sve svoje protivnike proglašava neprijateljima socijalizma. Služeći se sudskim krivotvorenjima toliko da je to postalo svakidašnji običaj, ona im pripisuje zločine kakvi god joj padnu na um. Pod prijetnjom smrti dobiva od slabih priznanja koje im sama diktira i kojima se zatim služi kako bi optužila one jače i odlučnije.

Komentirajući »najdemokratskiji ustav na svijetu« *Pravda* od 5. lipnja 1936. piše kako je bilo »neoprostivo glupo misliti« da su se unatoč likvidaciji klase »snage klase neprijateljskih socijalizmu pomirile s porazom... Borba se nastavlja«. Koje su to »snage neprijateljskih klase«? To su »ostaci kontrarevolucionarnih skupina, bjelogardjaca svih boja, a prije svega ostaci trockističko-zinovjevske varijante...« Nakon obvezatne optužbe za »špijunažu i terorističko-anarhističku djelatnost« (trockista i zinovjevaca!) Staljinovo glasilo obećava: »Mi ćemo i dalje čvrstom rukom uništavati neprijatelje naroda, ma kako se vješto kamufirali.« Te prijetnje koje štampa svakodnevno ponavlja samo su slabi odjeci Gepeuove djelatnosti.

Neki Petrov, član Partije od 1918, borac u građanskom ratu, kasnije sovjetski agronom i desni opozionalac, koji je 1936. uspio pobjeći iz deportacije i prijeći u inozemstvo, piše u jednim novinama liberalne emigracije o »trockistima« ovako: »Lijevi elementi? Psihološki gledano, to su posljednji revolucionari. Pravi, vatreni. Nema u njih učmalog karijerizma, nema kompromisa. To su divni ljudi. Ideje su im budalaste. Požar svijeta i slične maštarije...« U pitanje ideja nećemo ovdje ulaziti. Moralni sud koji je o lijevim elementima izrekao njihov desni protivnik govori spontano i rječito. A baš te »posljednje prave i vatrene revo-

lucionare« generali i pukovnici Gepeua optužuju za kontrarevoluciju u interesu imperijalizma.

Birokratska histerija što se žučljivo razularila protiv boljševičke opozicije dobiva jasno političko značenje u trenutku ukidanja ograničenja prava što smo ih nekad propisali za osobe buržoaskog podrijetla. Pomirljive odredbe koje im olakšavaju pristup raznim službama i visokim školama proizlaze iz uvjerenja da je otpor bivših vladajućih klasa definitivno skršen i da je novi poredak neslomljiv. »Ta su ograničenja postala suvišna«, objasnio je Molotov na sjednici Izvršnog sovjeta u siječnju 1936. Istodobno se otkriva da se najgori »klasni neprijatelji« regрутiraju među ljudima koji su se cijelog života borili za socijalizam, počevši od najbližih Lenjinovih suradnika kao što su Zinovjev i Kamenjev. Za razliku od buržoazije, »trockisti«, prema riječima *Pravde*, postaju to »ogorčeniji« što se »orisi besklasnoga socijalističkog društva jasnije ocrtavaju«. Ta bezumna filozofija, nastala zbog potrebe da se nove situacije opravdaju starim formulama, ne može sakriti istinu o kretanju društvenih antagonizama. S jedne strane stvaranje »građana prvog reda« otvara put najambicioznijim izdancima buržoazije jer se birokracija ne izlaže nikakvoj opasnosti dajući im jednakost u pravima. S druge strane ta činjenica izaziva duboko i vrlo opasno nezadovoljstvo mase, osobito radničke mladeži. I to objašnjava kampanju protiv »trockističkih gmažova i furija«.

Oštrica diktature koja je nekad udarala po pristašama buržoaske obnove pogăđa danas one koji ustaju protiv birokracije. Ne pogăđa ona klasnog neprijatelja proletarijata, nego proletersku avantgardu. Zbog dubokih promjena u funkcijama politička policija, koja se nekada sastojala od najodanijih i na žrtvu najspremnijih boljševika, pretvara se danasu najzatrovaniji element birokracije.

Termidorci progone revolucionare s mahnitom mržnjom kakvu u njima može izazvati samo onaj koji ih podsjeća na prošlost i prijeti im u budućnosti. Najodaniji i najodlučniji boljševici, cvijet Partije, nalaze se u zatvorima, u najzabačenijim krajevinama Sibira i Srednje Azije, u bezbrojnim koncentracionim logorima. Ni ondje ne prestaju mučenja za opozicionalce koji su vječno izloženi premetačinama, blokadi pošte i gladi. Ženu otki-

daju od muža da bi ih oboje slomili i prisilili na odreknuće. Ali ni odreknuće nije spas. Na prvi znak sumnje ili na prvu prijavu pokajnik biva dvostruko kažnen. Pomoć zatočenicima drži se zločinom, čak i onda kad je šalju najbliže srodnici, a međusobno pomaganje proglašava se urotom.

U takvim uvjetima štrajk glađu jedino je obrambeno oružje koje preostaje progonjenima. Gepeu na to odgovara prisilnim hranjenjem ili ih naporanstvo pušta umrijeti. Tijekom posljednjih godina na stotine ruskih i stranih komunista natjerali su na smrtonosni štrajk glađu, strijeljali ih ili prisilili na samoubojstvo. U dvanaest proteklih godina vlasta je više puta najavljivala konačno istrebljenje opozicije. Ali u »čistkama« koje su provedene posljednjih mjeseci 1935. i u prvom tromjesečju 1936. bilo je iz Partije isključeno na stotine tisuća komunista među kojima nekoliko desetaka tisuća »trockista«. Najaktivnije su odmah pohapsili, zatvorili ili otpremili u koncentracione logore. Što se tiče ostalih, Staljin je u *Pravdi* naredio mjesnim vlastima da im ne daju posla. U zemlji gdje je država jedini poslodavac, takva mjera znači isto što i osuda na smrt glađu. Staro načelo: »Tko ne radi, ne jede«, prestalo je vrijediti. Umjesto njega izmislili su novo: »Tko se ne pokorava, ne jede.« Koliko je boljševika bilo isključeno, utamničeno, prognano i ubijeno počevši od 1923. tj. od godine koja označava početak bonapartističke ere, doznat ćemo istom kad se javnosti otvore arhivi Staljinove policije.¹ A koliko ih je u ilegalnosti doznat ćemo onoga dana kad se birokratski režim stane rušiti.

Što može značiti dvadeset ili trideset tisuća opozicionalaca u Partiji koja broji dva milijuna članova? Ali brojčani odnos tu nam ne kazuje mnogo. Dostatno je da se u jednom puku nađe deset revolucionara koji će raspaliti duhove i pridobiti ih za stvar naroda. Zato nije čudno što se štabovi smrtno boje malih ilegalnih skupina, pa čak i osamlijenih aktivista. Taj strah u kojem živi Staljinova birokracija objašnjava okrutnost njegovih progona i podlost njegovih kleveta.

¹ Buharin, Jagoda, Kamenjev, Bela Kun, Radek, Rakovski, Rikov, Sosnovski, Tuhačevski i Žinovjev, da navedemo samo protivnike Trockoga spomenute u ovoj knjizi, pogubljeni su ili pomrli u progonstvu. Ordžonikidze i Tomski počinili su samoubojstvo.

Victor Serge, koji je u SSSR-u prošao kroz sve etape progona, donio je na Zapad strahovito svjedočanstvo o onima koje muče zbog odanosti revoluciji i zbog otpora što ga daju njegovim grobarima. On piše: »U tom mnoštву žrtava i nezadovoljnika najbliža mi je jedna herojska manjina koja se ističe neprocjenjivim kvalitetama: energijom, dalekovidnošću, odanošću boljševizmu velike epohe. Njih je nekoliko tisuća, a sve su to stari komunisti, drugovi Lenjina i Trockoga, graditelji sovjetskih republika iz vremena kad su sovjeti još postojali. Oni se bore protiv unutarnjeg raspadanja režima pozivajući se na načela socijalizma i brane kako mogu (a danas to mogu samo spremnošću na sve muke i žrtve) prava radničke klase...«

Zatvorenici će izdržati koliko god bude trebalo, izdržat će dokraja, pa makar i ne vidjeli kako se nad revolucijom diže novo sunce. Revolucionari na Zapadu mogu na njih računati: plamen će se održavati, makar i u tamnicama. I oni računaju na vas. Vi ih morate, mi ih moramo braniti da bismo obranili radničku demokraciju u svijetu, da bismo diktaturi proletarijata povratili njezino oslobođilačko lice, a SSSR-u njegovu moralnu veličinu i povjerenje radnika...«

Nova je revolucija nužna

Razmišljajući o pitanju odumiranja države, Lenin je između ostalog napisao da postepeno navikavanje na pravila i zakone zajednice može odstraniti svaku potrebu za prisilom »ako ništa ne izaziva negodovanje, prosvjed i pobunu, tako da ne može biti razloga za represiju«. Sve je u tom *ako*. Sadašnji poredak u SSSR-u na svakom koraku izaziva revolt koji je to bolniji što ne smije slobodno izbiti. Birokracija nije samo aparat prisile nego i stalni uzrok izazova. Već samo postojanje pohlepne, lažljive i cinične kaste gospodara mora izazvati prigušenu pobunu. Poboljšanje materijalnog položaja ne može radnika izmiriti s vlašću. Podižući njegov dostojanstvo i otvarajući njegovu misao pitanjima opće politike, ono naprotiv pripravlja tlo za sukob s rukovodiocima.

Nezamjenjivi »šefovi« rado ponavljaju kako je potrebno »učiti«, »usvajati tehniku«, »obrazovati

se« i slične lijepе stvari. Ali sami su neznalice, neobrazovani, ništa ozbiljno ne uče, sirovi su i nepošteni, pa je zato njihovo tutorstvo nad cijelokupnim društvom, neka se radi o komandiranju nad rukovodiocima ili skladateljima, još nepodnošljivije. Ako se ne oslobodi ponizujućeg robovanja toj kasti usurpatora, narod se nikad neće vinuti do više kulture.

Hoće li funkcionar progutati radničku državu ili će radnička klasa onemogućiti funkcionara i učiniti ga neškodljivim? O tom pitanju ovisi sudbina SSSR-a. Većina radnika već je sada neprijateljski raspoložena prema birokraciji, a seljačke mase mrze je pravom plebejskom mržnjom. Ako radnici, suprotно od seljaka, tako reći i ne započinju borbu, prepustajući selo njegovim zabludama i nemoći, to nije samo zbog straha pred odmazdom nego zato što se boje da će otvoriti put obnovi kapitalizma. Uzajamni odnosi između države i radničke klase mnogo su složeniji nego što to zamišljaju primitivni »demokrati«. Bez planske ekonomije SSSR bio bi bačen za nekoliko desetaka godina unatrag. Provodeći plansku ekonomiju birokracija još obavlja potrebnu funkciju. Ali ona to čini na takav način da pripravlja miniranje samoga sistema i ugrožava sve tečevine revolucije. Radnici su realisti. Ne zavaravajući se glede rukovodeće kaste, ili u najmanju ruku onih slojeva te kaste koje bolje poznaju, oni u njoj zasad vide čuvaricu jednog dijela vlastitih dostignuća. Čim nazru mogućnost da krenu dalje bez nje, nepoštena, bezobrazna i sumnjiva čuvarica nači će se pred vratima. Ali za to treba da na Istoku ili na Zapadu sine revolucionarni bljesak.

Prestanak svake vidljive političke borbe prijatelji i agenti Kremlja prikazuju kao »stabilizaciju« poretku. No to je u zbilji samo privremena stabilizacija birokracije, jer je nezadovoljstvo naroda silom potisnuto. Mladoj generaciji najnepodnošljiviji je jaram »prosvijećenog apsolutizma« koji je uostalom više apsolutan nego prosvijećen... Sve strašnija budnost birokracije pred svakim nagovještajem slobodnije misli i sve odvratnije kađenje od same providnosti poslanom »šefu« rječito govorе o rascjepu između države i društva, a istodobno i o pogoršanju unutarnjih suprotnosti koje u traženju izlaza što će ga sigurno nači provode sve jači pritisak na unutarnje stijenke države.

Atentati na predstavnike vlasti često imaju veliko simptomatično značenje koje nam omogućava donijeti sud o stanju u zemlji. Najjačeg odjeka imala je ubojstvo Kirova, spretnog i besavjesnog lenjingradskog diktatora, tipičnog predstavnika svoga staleža. Same od sebe, terorističke su akcije nemocne da sruše birokratsku oligarhiju. Neka se birokrat kao pojedinac i boji revolvera, ali birokracija kao cjelina uspješno iskorističava terorizam da opravda vlastita nasilja i optuži svoje političke protivnike (afera Zinovjev-Kamenjev i ostale)¹. Individualni terorizam je oružje nestrpljivih ili očajnih osamljenika od kojih mnogi pripadaju mladoj birokratskoj generaciji. Ali politički zločini upozoravaju da je atmosfera nabijena elektricitetom i navještavaju krizu.

Donoseći novi ustav, birokracija pokazuje da osjeća opasnost i da joj se kani suprotstaviti. No često se odgađa da birokratska diktatura, tražeći izlaz u reformama s »liberalnim pretenzijama«, postigne upravo suprotno i oslabi vlastitu snagu. Novi ustav koji s jedne strane odiše bonapartizmom, s druge strane daje poluzakonitu mogućnost za borbu protiv bonapartizma. Izborno suparništvo raznih klika može postati ishodište političkih borbi. Ono što je zamišljeno kao poticaj za »organe vlasti koji slabo funkcioniraju«, može se lako okrenuti protiv bonapartizma. Prema svim znacima možemo s pravom pretpostaviti da će događaji nužno prouzročiti sukobe između birokratske oligarhije i narodnih snaga koje jačaju i rastu razvojem kulture. Ta kriza ne može nači izlaza u miroljubivom rješenju. Nikad davo nije grizao nokte iz vlastitog zadovoljstva. Sovjetska birokracija neće napustiti svoje pozicije bez borbe. Zemlja očigledno ide u susret revoluciji.

S obzirom na socijalnu diferencijaciju funkcionara, otpor rukovodilaca energičnom pritisku mora biti će možda slabiji nego što se pretpostavlja. No o tome možemo samo nagađati. U svakom slučaju birokracija se može ukloniti samo revolucionarnim putem, a to će kao i uvijek biti uz cijenu žrtava, no njih će biti to manje što će mase energičnije i smjelije nastupiti. Pripraviti tu akciju

¹ Aluzija na prvi proces održan 1935. Ubojstvo Kirova otvorit će seriju poznatih »moskovskih procesa«.

i staviti se na čelo masa u povoljnijoj povijesnoj situaciji, glavna je zadaća sovjetske sekcije IV internacionalne, premda je ona danas još malobrojna i prisiljena živjeti u ilegalnosti. Ali ilegalnost jedne partije ne znači i njezino nepostojanje; to je samo jedan od teških oblika njezina opstanka. Represija se može pokazati vrlo efikasnom protiv klase koja silazi s povijesne pozornice. Revolucionarna diktatura od 1917. do 1923. potpuno je to dokazala. Ali uporaba nasilja protiv revolucionarne avangarde neće spasiti kastu koja se preživjela, dakako uz pretpostavku da SSSR ima budućnost.

Revolucija koju birokracija sprema protiv same sebe neće biti socijalna kao što je bila u listopadu 1917. Ovaj put neće se mijenjati ekonomski temelji društva niti će jedan oblik vlasništva zamjeniti drugi. U povijesti je osim socijalnih revolucija, koje su feudalizam zamijenile buržoaskim poretkom, bilo i političkih revolucija koje su, ne dirajući u ekonomski temelje društva, rušile stare vladajuće formacije (1830. i 1848. u Francuskoj, veljače 1917. u Rusiji). Obaranje bonapartističke kaste imat će nužno duboke društvene posljedice, ali neće izlaziti iz okvira političkog preobražaja.

Prvi put u povijesti postoji država koja je ponikla iz radničke revolucije. Etape kojima mora proći nisu nigdje zapisane. Doduše teoretičari i graditelji SSSR-a nadali su se da će elastični i jasni sistem sovjeta omogućiti državi da se preobražava, razrješava i odumire postupice i miroljuštvim putem, prema tome kako će društvo ostvarivati svoj ekonomski i kulturni razvoj. Zbilja se pokazala složenijom od teorije. Prvu socijalističku revoluciju morao je provesti proletarijat jedne zemlje. On će vjerojatno tu povijesnu povlasticu platiti još jednom revolucijom koja će se dići protiv birokratskog apsolutizma. Program te druge revolucije ovisit će o trenutku kad bude izbila, o stupnju na kojem će se tada nalaziti zemlja, a ponajviše o međunarodnoj situaciji. Bitni elementi nove revolucije, koji se već danas dostačno jasno ocrtavaju, opširno su izneseni na stranicama ove knjige: to su objektivni zaključci analize suprotnosti sovjetskog porekla.

Nije riječ o tome da se jedna rukovodeća klika zamjeni drugom. Potrebno je promijeniti metode upravljanja ekonomijom i kulturom. Birokratska

samovolja treba da prepusti mjesto sovjetskoj demokraciji. Pravo na kritiku i istinska biračka sloboda nužni su uvjeti za razvoj zemlje. Pod time razumijevamo i obnovu slobode sovjetskih partija, počevši od boljševičke, a također i preporod sindikata. U privredi demokracija će uvjetovati potpunu reviziju planova u interesu radnika. Slobodna diskusija o privrednim pitanjima smanjit će opće troškove do kojih dolazi zbog pogrešaka i krivudanja birokracije. Izgradnja radničkih stanova imat će prvenstvo nad javnim objektima, kao što su nova kazališta, Palača Sovjeta ili raskošna podzemna željezница koja je sagrađena s namjerom da se zadivi svijet. »Buržoaske norme raspodjele« bit će svedene na omjere koje zahtijeva stroga nužda da bi postupice, usporedio s porastom društvenog bogatstva, ustupile mjesto socijalističkoj jednakosti. Činovi će biti odmah ukinuti, a odlikovanja će se naći u kutijama gdje obično odlažemo nevažne sitnice. Mladež će moći slobodno disati, iznositi kritička mišljenja, pogriješiti, prevariti se i sazrijeti. Znanost i umjetnost zbacit će lance kojima su ih okovali. Vanjska politika nastavit će tradiciju revolucionarnog internacionalizma.

Sudbina oktobarske revolucije danas je više nego ikada vezana za sudbinu Europe i svijeta. Problemi SSSR-a riješit će se na Iberskom poluotoku, u Francuskoj i Belgiji. U času kad ova knjiga bude objavljena, situacija će biti mnogo jasnija nego danas, dok pod Madridom bjesni građanski rat.

Ako sovjetska birokracija svojom perfidnom politikom »narodnih fronta« uspije osigurati pobjedu reakcije u Francuskoj i Španjolskoj — a Komunistička internacionala zdušno radi u tom smislu — SSSR će se naći na rubu ponora i u zemlji će prije doći do buržoaske kontrarevolucije nego do ustanka radnika protiv birokracije. No, ako unatoč sabotaži reformista i »komunističkih« vođa proletarijat na Zapadu prokrči put do vlasti, u povijesti SSSR-a otvorit će se novo poglavlje. Prva revolucionarna pobjeda u Europi djelovat će na sovjetske mase poput električnog udara, probudit će ih, podići njihov slobodarski duh i oživjeti tradicije 1905. i 1917. Ona će za IV internacionalu biti isto toliko važna koliko je za III internacionalu bila važna oktobarska revolucija. Za prvu radničku državu, za budućnost socijalizma to je jedini put spasa.

DODATAK

I

»SOCIJALIZAM SAMO U JEDNOJ ZEMLJI«

Reakcionarne tendencije koje vode u autarkiju jesu obrambeni refleks oronulog kapitalizma pred problemom što ga povijest sve oštije postavlja: osloboditi ekonomiju okova privatnog vlasništva i nacionalne države i organizirati je prema jednom zajedničkom i sveobuhvatnom planu u čitavom svijetu.

»Deklaracija o pravima radnog i eksploratiranog naroda« koju je napisao Lenjin, a Sovjet narodnih komesara podnio na odobrenje Ustavotvornoj skupštini za vrijeme njezina kratkotrajanog života, ovako definira »osnovni cilj« novoga poretka: »uvodenje socijalističke organizacije društva i pobjeda socijalizma u svim zemljama«. Prema tome internacionalizam revolucije proglašen je kao načelo u osnovnom dokumentu novoga poretka. U ono vrijeme nitko se ne bi usudio problem postaviti na drukčiji način. Još u travnju 1924. tj. tri mjeseca nakon Lenjinove smrti, Staljin je u svojoj kompilaciji o »Osnovama lenjinizma« napisao ovo: »Za obaranje buržoazije dosta su napori jedne zemlje. To je pokazala povijest naše revolucije. Ali za konačnu pobjedu socijalizma, za organizaciju socijalističke proizvodnje napori jedne zemlje, osobito ako je to seljačka zemlja kao što je naša, nisu dovoljni. Za to je potrebno ujediniti napore proletarijata više razvijenih zemalja.« Tim riječima ne treba posebno tumačenje. Ali izdanje u kojem se one nalaze povućeno je iz prometa. Već

u jeseni 1924. veliki porazi europskog proletarijata i prvi, iako vrlo skromni uspjesi sovjetske privrede stvorili su u Staljinu uvjerenje da je povjesna zadaća birokracije izgradnja socijalizma samo u jednoj zemlji. O tom pitanju pokrenuta je široka diskusija koja se mnogim površnim duhovima najprije činila akademskom i skolastičnom, no koja je zapravo značila početak izrođavanja Treće i prirođenje Četvrte internacionale.

Bivši komunist Petrov, o kojem je već bilo govora i koji se danas uvrstio u redove bjelogardiskih izbjeglica, opisuje na kakav je otpor u mladih birokrata nalazila doktrina prema kojoj budućnost SSSR-a ovisi o međunarodnoj revoluciji. »Kako? Zar mi ne možemo sami povesti našu zemlju u sretnu budućnost? Ako Marx kaže drukčije, e, onda mi nismo marksisti nego ruski boljševici, i to je sve.« Tim sjećanjima na diskusije koje su se vodile između 1923. i 1926. Petrov dodaje: »Danas se ne mogu oteti uvjerenju da je teorija o socijalizmu samo u jednoj zemlji nešto više od obične Staljinove izmišljotine.« Apsolutno točno! Ta teorija jasno izražava raspoloženje birokracije koja je, govoreći o pobjedi socijalizma, mislila na svoju pobjedu.

Da bi opravdao prekid s tradicijom marksističkog internacionalizma, Staljin je besramno tvrdio kako Marx i Engels nisu poznavali... zakon o nejednakosti razvoja kapitalizma koji je otkrio Lenjin. Ta bi tvrdnja s punim pravom mogla zauzeti počasno mjesto u mom popisu ideoloških kurioziteta. Nejednakost razvoja značajka je cijele povijesti, a napose kapitalizma. Mladi povjesnik Solncev, aktivist velike nadarenosti i rijetkih moralnih odlika, koji je kao pristaša lijeve opozicije zaglavio u sovjetskim tamnicama, dao je 1926. izvanredno tumačenje zakona o neujednačenosti razvoja što ga nalazimo u Marxovu djelu. Razumije se, taj rad ne može biti objavljen u SSSR-u. Iz potpuno drugih razloga zabranjeno je djelo davno zaboravljenog njemačkog socijaldemokrata Vollmara koji je 1878. iznio tvrdnju da je »izolirana socijalistička država« moguća — čime je mislio na Njemačku a ne na Rusiju — pozivajući se na »zakon o nejednakosti razvoja« za koji nam danas kažu da je bio nepoznat sve do Lenjinova vremena.

Georg Vollmar piše: »Socijalizam nužno prepostavlja razvijenu ekonomiju i kad bi *samo* ekono-

mija bila u pitanju, socijalizam bi morao biti najčešći tamo gdje je ekonomija na najvišem stupnju. Međutim, u zbilji se pitanje postavlja potpuno drukčije. Engleska je s ekonomskog stajališta neumnjivo najrazvijenija zemlja, a socijalizam ondje ima drugorazrednu ulogu, dok je naprotiv u Njemačkoj, koja zaostaje za Engleskom, toliko snažan da se staro društvo počelo osjećati ugroženim...« Nakon što je istakao značenje povjesnih čimbenika koji određuju događaje, Vollmar nastavlja: »Očigledno je da uzajamne reakcije tako velikog broja čimbenika onemogućavaju podudarnost razvoja u vremenu i oblicima ne samo u svim zemljama, nego čak i u dvije... Za socijalizam vrijedi isti zakon. Pretpostavka o istodobnoj pobjedi socijalizma u svim civiliziranim zemljama potpuno je isključena kao i pretpostavka o slijepoj imitaciji socijalističkog uređenja što bi ga uvela jedna država... Time dolazimo do zaključka o *izoliranoj socijalističkoj državi* koje je, kao što mislim da sam dokazao, ako ne jedina a ono barem najvjerojatnija mogućnost.« To djelo koje je napisano kad je Lenjinu bilo osam godina dalo je mnogo ispravnije tumačenje zakona o nejednakosti razvoja od svih interpretacija sovjetskih epigona koje slušamo od jeseni 1924. Spomenimo i to da je Vollmar, drugorazredni teoretičar, u toj prilici samo komentirao Engelsove ideje koga, kako smo vidjeli, danas optužuju zbog neznanja na tom području.

»Izolirana socijalistička država« već je odavno prešla iz sfere povjesnih pretpostavki u sferu zbilje, ali ne u Njemačkoj nego u Rusiji. Njezina izoliranost izražava s jedne strane relativnu snagu kapitalizma, a s druge strane relativnu slabost socijalizma. Od izolirane »socijalističke« države do socijalističkog društva samo zato što »nisu nikad va treba prijeći veliku razdaljinu koja se točno poklapa s putem međunarodne revolucije.

Beatrice i Sidney Webb uvjeravaju nas da Marx i Engels nisu vjerovali u mogućnost izoliranog socijalističkog društva definitivno oslobođena državosanjali (neither Marx nor Engels had ever dreamt) o takо moćnom instrumentu kao što je monopol na vanjsku trgovinu. Citajući te retke čovjek se mora zastidjeti što su ih napisali autori tako visoke životne dobi. Za socijalističku revoluciju na-

cionalizacija banaka i trgovačkih društava, željezničica i trgovačke mornarice isto je tako nužna kao i nacionalizacija sredstava za proizvodnju tu uključujući i izvoznu industriju. Monopol na vanjsku trgovinu samo pridonosi koncentriranju materialnih izvoznih i uvoznih sredstava u rukama države. Tvrđiti da Marx i Engels nisu o tome nikada ni sanjali isto je što i tvrditi da nikad nisu sanjali o socijalističkoj revoluciji. Da nesreća bude veća, Vollmar s pravom određuje monopol na vanjsku trgovinu kao jedan od najvažnijih sredstava »izolirane socijalističke države«. Marx i Engels morali su svojedobno za tu tajnu dozvati od toga pisca, no činjenica je da ju je on doznao od njih.

»Teorija« o socijalizmu samo u jednoj zemlji, koju Staljin uostalom nije nigdje opravdao ni izložio, svodi se na prilično jalovu i povijesti tuđu konцепцију prema kojoj prirodna bogatstva omogućavaju SSSR-u izgraditi socijalizam u svojim zemljopisnim granicama. S jednakim uspjehom moglo bi se tvrditi da bi socijalizam pobijedio kad bi stanovališta na zemaljskoj kugli bilo dvanaest puta manje nego što ga ima. S novom teorijom pokušalo se zapravo društvenoj svijesti nametnuti puno zbiljski sustav ideja: revolucija je konačno završena, društvene suprotnosti postepeno će slabjeti, bogati seljak urast će u socijalizam, razvoj će u cjelini, neovisno o vanjskim događajima, teći ravnomjerno i mirno. Buharin, koji je pokušao utemeljiti novu teoriju, objavio je tu tvrdnju kao nešto što je već nepobitno dokazano: »Ni klasne razlike u našoj zemlji, ni naša zaostala tehnika neće prouzročiti našu propast. Mi možemo izgraditi socijalizam i na tako tehnički siromašnoj osnovi. Rast socijalizma bit će spor, napredovat ćemo kornjačinim korakom, ali socijalizam ćemo graditi i izgraditi...« Odbacimo ideju o »izgradnji socijalizma na tehnički siromašnoj osnovi« i podsjetimo se još jedanput genijalnog Marxova predviđanja koje nas uči da se sa slabom tehničkom osnovom »može socijalizirati samo potreba jer neimaština mora neizbjježivo uzrokovati borbu za nužni minimum i oživjeti svu onu staru zbrku«.

Ljeva opozicija predložila je na plenumu Centralnog komiteta održanom u travnju 1926. ovaj amandman na teoriju o kornjačinu koraku: »Sve dok smo okruženi kapitalizmom bilo bi potpuno pogrešno vjerovati da se u socijalizam može ići

poizvoljno određenim tempom. Put u socijalizam neće moguć samo ako se razmak koji dijeli našu industriju od razvijene kapitalističke industrije poveća... konkretno i očigledno smanjivao, umjesto da raste.« Staljin je s pravom u tom amandmanu vidio »prikriveni« napadaj na teoriju o socijalizmu samo u jednoj zemlji i odlučno je odbio da tempo unutarnje izgradnje poveže s međunarodnim uvjetima. U stenografskom zapisniku debate nalazimo njegov ovako formuliran odgovor: »Oni koji ovdje štici međunarodni čimbenik uopće ne shvaćaju kako se pitanje postavlja i zamagljuju sve pojmove, bilo iz neshvaćanja bilo iz svjesne želje da izazovu zbrku.« Amandman opozicije bio je odbijen.

Vanka o socijalizmu koji se gradi sporo i polako — kornjačinim korakom — na tehnički siromašnoj osnovi, okružen moćnim neprijateljem, nije mogla dugo odolijevati udarcima kritike. U studenom iste godine XV partijska konferencija objavila je bez ikakve priprave u štampi da je »nužno u relativno [...] najkraćem historijskom roku dostignuti a potom i prestignuti industrijski stupanj razvijenih kapitalističkih zemalja«. To je u svakom slučaju znacilo »prestignuti« lijevu opoziciju. No izbacujući krilaticu o »dostizanju i prestizanju« cijelog svijeta u »relativno najkraćem vremenu«, teretičari koji su još jučer propovijedali kornjačinu sporost našli su se odjedanput u zamci »međunarodnog čimbenika« kojeg se birokracija tako praznovjerno boji. I tako od prve i najotvorenije verzije Staljinove teorije za osam mjeseci nije preostalo ništa.

Socijalizam mora nužno »prestignuti« kapitalizam na svim područjima, pisala je lijeva opozicija u jednom dokumentu što se ilegalno raspačavao u ožujku 1927., »ali u ovom trenutku nije riječ o odnosima između socijalizma i kapitalizma općenito govoreći, nego o ekonomskom razvoju SSSR-a u odnosu prema razvoju Njemačke, Engleske i Sjedinjenih Američkih Država. Što treba razumijevati pod najkraćim historijskim vremenom? U toku slijedećih petoletki mi ćemo još uvelike zaostajati za stupnjem razvijenih zapadnih zemalja. Što će se u međuvremenu dogoditi u kapitalističkom svijetu? Ako prepostavimo da kapitalizam može doživjeti novo razdoblje procvata koje će potrajati više desetljeća, govoriti o socijalizmu u našoj zaostaloj zemlji bilo bi neumjesno i kratko-

vidno. Tada bi trebalo priznati da smo se teško prevarili kad smo našu epohu ocijenili kao vrijeme raspada kapitalizma. U tom bi slučaju republika Sovjeta bila drugo iskustvo diktature proletarijata, doduše šire i uspješnije nego što je bila Pariška komuna, ali ništa više osim iskustva... No, imamo li razloga za tako duboku reviziju vrijednosti našeg vremena i značenja oktobarske revolucije kao karike u lancu međunarodne revolucije? Ne. Nakon razdoblja obnove (poslije rata), kapitalističke zemlje našle su se opet pred starim unutarnjim i međunarodnim suprotnostima koje su se još više produbile i ozbiljno zaoštrole. To je osnova za proletersku revoluciju. Mi izgrađujemo socijalizam, to je činjenica. No budući da je cjelina veća od jednog dijela, činjenica je također da se u Europi i u svijetu spremi revolucija. Dio može pobijediti samo ako se uklopi u cjelinu... Europskom proletarijatu treba mnogo manje vremena da započne juriš na vlast nego nama da u tehniči prestignemo i Europu i Ameriku... U međuvremenu moramo sustavno raditi na smanjenju razlike između proizvodnosti rada u nas i u ostalim zemljama. Što ćemo brže napredovati, to će biti manja opasnost od moguće intervencije niskih cijena koja je, kako znamo, često predigra za oružanu intervenciju... Pobiljšavajući životne uvjete radnika i seljaka sigurnije ćemo ubrzati proletersku revoluciju u Europi, a to će i nas obogatiti dostignućima svjetske tehnike, pa će naša socijalistička izgradnja kao dio europske i svjetske socijalističke izgradnje biti potpunija i sigurnija». Kao mnogi drugi, i taj je dokument ostao bez odgovora,ako kao odgovor ne treba smatrati isključenja iz Partije i hapšenja.

Kako su napustili ideju o kornjačinoj sporosti, morali su se odreći i s njom povezane koncepcije o urastanju kulaka u socijalizam. Međutim, poraz što su ga bogatom seljakom nanijele administrativne mjere dao je nov poticaj za teoriju o socijalizmu samo u jednoj zemlji: budući da su klase bile »u biti« ukinute, socijalizam je »u biti« bio ostvaren (1931). To je bila obnova ideje o socijalističkom društvu »na osnovama bijede«. Sjećamo se kako nam je jedan servilni novinar tada objašnjavao da je nestašica mlijeka za djecu posljedica pomanjkanja krava, a ne pogreška socijalističkog uređenja.

Briga za porast proizvodnosti rada nije međutim dopuštala da se ostane pri umirujućim parolama iz 1931. koje su morale biti neka vrsta moralne naknade za pustošenja izazvana potpunom kolektivizacijom. »Neki misle — izjavio je neočekivano Staljin, govoreći o stahanovskom pokretu — da se socijalizam može učvrstiti izjednačavanjem u siromaštvu. To je krivo... Socijalizam može pobijediti samo uz takvu proizvodnost koja će biti viša nego što je u kapitalističkom sistemu.« Potpuno točno. Ali novi program Komsomola prihvaćen u travnju 1935. na kongresu koji je omladini lišio posljednjih ostataka političkih prava, kategorično definira sovjetsko uređenje: »Nacionalna ekonomija postala je socijalistička. Nikom i ne pada na um uskladiti te protuslovne koncepcije. One se ubacuju u opticaj prema trenutnoj potrebi. Nitko se neće usuditi iznijeti bilo kakvu kritičku primjedbu, ma što se dogodilo.

Čak i donošenje novog programa Komsomola izvjestitelj opravdava ovako: »Stari program sadrži jednu pogrešnu i duboko antilenjinističku tvrdnju prema kojoj 'Rusija može ostvariti socijalizam samo uz pomoć svjetske revolucije'. Ta točka programa iz temelja je pogrešna: u njoj se odražavaju trockističke ideje.« A to su one iste ideje koje je Staljin branio još u travnju 1924! Trebalо bi objasniti kako to da se program koji je 1921. napisao Buharin, a Politbiro uz Lenjinovu suradnju pregledao, nakon petnaest godina otkriva kao »strockistički« i traži revizija u dijametralno oprečnom smislu. Ali logični su dokazi nemoćni kad su posrijedi interesni. Budući da se emancipirala od proletarijata u svojoj zemlji, birokracija ne može priznati da SSSR ovisi o svjetskom proletarijatu.

Pod djelovanjem zakona o nejednakosti razvoja, suprotnost između tehnike i odnosa vlasništva u kapitalizmu izazvala je pucanje svjetskog lanca na najslabijem mjestu. Zaostali ruski kapitalizam prvi je platio za nedostatke svjetskoga kapitalizma. Kroz čitavu povijest, zakon o nejednakom razvoju prati zakon o kombiniranom razvoju. Pad buržoazije u Rusiji doveo je do diktature proletarijata, drugim riječima do koraka naprijed što ga je u odnosu prema razvijenim zemljama učinila jedna zaostala zemlja. Uvođenju socijalističkih oblika vlasništva u zaostaloj zemlji ispriječio se prenizak stupanj tehnike i kulture. Rođena iz suprotnosti

između visoko razvijenih svjetskih proizvodnih snaga i kapitalističkog vlasništva, oktobarska revolucija i sama će izazvati suprotnosti između još nedostatnih nacionalnih proizvodnih snaga i socijalističkog vlasništva.

Izolacija SSSR-a nije doduše odmah imala onako ozbiljne posljedice kao što smo se pribjavali; kapitalistički svijet bio je odveć dezorganiziran i paraliziran da bi mogao pokazati čitavu svoju potencijalnu snagu. »Primirje« je trajalo duže nego što je mogao predvidjeti kritički optimizam. Ali izolacija i nemogućnost iskoristavanja izvora svjetskog tržišta, pa bilo to i na kapitalističkim osnovama (vanjska trgovina bila je spala na četvrtinu, odnosno petinu onoga što je bila 1913.), povlačili su za sobom, osim golemih troškova za narodnu obranu, vrlo nepovoljnu raspodjelu proizvodnih snaga i presporo podizanje materijalnog položaja masa. Ali najkobnija posljedica izolacije bila je nesumnjivo birokratska nevolja.

Političke i pravne norme koje je postavila revolucija, s jedne strane, imaju povoljan utjecaj na zaostalu privredu, dok, s druge strane, trpe od djelovanja zaostale sredine koja ih koči. Što će SSSR dulje ostati okružen kapitalizmom, to će biti dublja degeneracija njegovih socijalnih tkiva. Ako se izolacija produlji na neodređeno vrijeme, nužno će doći do obnove kapitalizma, a ne do ostvarenja nacionalnog komunizma.

Ako buržoazija ne može mirnim putem urasti u socijalističku demokraciju, onda socijalistička država još manje može urasti u sistem svjetskog kapitalizma. Miroljubivi socijalistički razvoj »samo u jednoj zemlji« nije na dnevnom redu historije. Svi znaci navješćuju niz svjetskih potresa, ratova i revolucija. I u unutarnjem životu SSSR-a nužne su oluje. Birokracija je u borbi za plansku ekonomiju morala izvlastiti kulaka, a radnička klasa u borbi za socijalizam morat će izvlastiti birokraciju na čiji će grob moći postaviti ovaj natpis: »Ovdje počiva teorija o socijalizmu samo u jednoj zemlji.«

DODATAK

II

»PRIJATELJI« SSSR-a

Prvi put u povijesti jedna moćna vlada ne »podmazuje u inozemstvu dobrom jerno desno novinstvo, nego naprotiv lijevo, pa čak i ono ekstremno lijevo. Simpatije masa za najveću revoluciju vrlo se spretno kanaliziraju u smjeru koji određuje birokraciju. »Simpatizersko« novinstvo neprimjetljivo gubi pravo objavljivati ono što bi u bilo kojem smislu moglo ozlovoljiti sovjetske vlastodršce. Knjige koje su za Kremlj neugodne, dočekuju se s odbojnom šutnjom. Ali zato se bučne apologije, u kojima nema ni trunka duha, prevode na sve moguće jezike. U ovoj knjizi namjerno nisam navodio tipična djela »prijatelja« SSSR-a jer držim da su sirovi originali poučniji od stranih prijepisa i kompilacija. Ne treba zaboraviti da je književnost »prijatelja«, uključivši i proizvodnju Kominiterne koja je njezin najvulgarniji i najbezbojniji dio, dosegnula danas golem opseg čije političko značenje ne valja potcijeniti. I zato joj u zaključku treba posvetiti nekoliko stranica.

Knjigu Webbovih *Sovjetski komunizam* nedavno su ocijenili kao važan doprinos povijesti ljudske misli. Valjalo je kazati što je učinjeno i u kojem se smjeru razvija sovjetska stvarnost, umjesto što su pisci na 1500 stranica izložili ono što su objavili zakoni ili planirali biroi. Oni zaključuju da će se u SSSR-u komunizam ostvariti kad planovi i namjere postanu zbilja. To je uglavnom sadržaj ove zamorne i dosadne knjige koja vjerno

prenosi izvješća moskovskih kancelarija i novinske članke tiskane u povodu raznih obljetnica ...

Prijateljstvo koje neki iskazuju sovjetskoj birokraciji ne znači istodobno i simpatiju prema proleterskoj revoluciji. Ono je štoviše osiguranje protiv revolucije. Webbovi su bez sumnje skloni priznati kako će se sovjetski poredak jednog dana proširiti po cijelom svijetu. Ali »kada, gdje, uz kakve promjene, da li nasilnom revolucijom ili miroljubivim prožimanjem ili pak svjesnim oponašanjem, na to ne možemo odgovoriti« (*But how, when, with what modifications, and whether through violent revolution or by peaceful penetration, or even by conscious imitation, are questions we cannot answer*). To diplomatsko ustezanje koje je zapravo nedvosmislen odgovor i koje bolje no išta obilježava »prijatelje«, otkriva koliki je u stvarnosti stupanj njihova prijateljstva. Da su na primjer prije 1917. svi ovako odgovarali na pitanje o revoluciji, danas ne bi bilo sovjetske države, i ti britanski »prijatelji« usredotočili bi svoje simpatije na nešto drugo ...

Webbovi izjavljuju kao nešto što se samo po sebi razumije da je u Europi u bliskoj budućnosti uzaludno očekivati revolucije. U tome vide siguran dokaz za opravdanost teorije o socijalizmu samo u jednoj zemlji. S autoritetom ljudi za koje je oktobarska revolucija bila iznenadenje, i to neugodno, oni nas uče kako je u pomanjkanju drugih perspektiva socijalizam nužno graditi u granicama SSSR-a. Čovjek se jedva iz pristojnosti suzdržava da na to ne slegne ramenima. S Webbovima možemo raspravljati samo o nužnosti revolucije u Velikoj Britaniji i o načinu kako je valja pripremiti, a nikako o izgradnji tvornice ili iskorištavanju mineralnog gnojiva u SSSR-u. Ali upravo se na tom području naši učeni sociolozi proglašavaju nekompetentnima. Za njih je već samo to pitanje u suprotnosti sa »znanošću«.

Lenjin nije podnosio buržoaske konzervativce koji zamišljaju da su socijalisti, a osobito je prezirao engleske fabijevce. Abecedno kazalo pisaca koje navodi u svojim djelima pokazuje kako je za čitava života imao prema Webbovima izrazito neprijateljski stav. 1907. prvi put ih je obilježio kao »glupe veličatelje britanskog sitnoburžujskog mediokriteta« koji »pokušavaju čartizam, revolucionarno razdoblje engleskog radničkog pokreta, prikazati kao običnu djetinjariju«. Bez čartizma ne bi bilo Pariske komune, a bez čartizma i Pariske komune ne bi bilo ni Oktobra. Webbovi su u SSSR-u otkrili samo administrativne mehanizme i birokratske planove. Nisu osjetili nazočnost čartizma, ni Komune, ni oktobarske revolucije. Revolucija je za njih prazna riječ, ako je ne smatraju »besmislenom djetinjarjom«.

Lenjin se, kako je poznato, u polemikama nije mnogo obazirao na građansku pristojnost i uglađenost. Ali pogrdni epiteti (»lakeji buržoazije«, »izdajice«, »sluganske duše« itd.) koje je godinama upućivao na račun Webbovih izražavaju staložen i promišljen sud o tim propagatorima fabijanizma ili bolje reći tradicionalnog respektabiliteta i pasivne pomirenosti sa stanjem stvari. Teško je vjerovati da je posljednjih godina u mišljenju Webbovih došlo do tako dubokih preokreta. Taj fabijevski par, koji je u vrijeme rata podržavao buržoaziju i potom dobio od kralja naslov lorda Passfielda, došao je, ne odrekavši se ničega, ne porekavši nijedno svoje uvjerenje, do teorije o komunizmu samo u jednoj zemlji i još k tome u tuđoj. U vrijeme kad se zbлизio sa sovjetskom birokracijom i dobio od nje materijal za svoju glomaznu komplikaciju, Sidney Webb bio je ministar kolonija, tj. vrhovni tamničar engleskog imperializma.

Još 1923. Webbovi su smatrali da između boljevizma i carizma nema velikih razlika (vidi: *The Decay of Capitalist Civilisation*, 1923). Ali zato danas bez ikakvih ograničenja priznaju staljinskou demokraciju. Ne pokušavajmo tu tražiti protuslovlja. Fabijevci su nekad negodovali što je revolucionarni narod lišavao »obrazovane ljudi slobode, a danas smatraju potpuno prirodnim što birokracija lišava proletarijat slobode. Zar to uostalom nije oduvijek bila funkcija laburističke birokracije? Webbovi tvrde da je u SSSR-u dopuštena slobodna kritika. Oni doista nemaju smisla za humor. S najvećom ozbiljnošću govore o »samokritici« koja se obavlja poput kuluka i kojoj se uvek može unaprijed odrediti sadržaj i označiti granice.

Je li to naivnost? Ni Engels, ni Lenjin nisu Sidneya Webba držali naivnim, već prije zastupnikom građanskog respektabiliteta. Webbovi govore o ustaljenu režimu i ljubaznim domaćinima. Oštro prosvjeduju protiv svake marksističke kritike sve-

ga postojećeg. Čak se smatraju pozvanima braniti naslijede oktobarske revolucije od lijeve opozicije. Da slika bude potpunija, spomenimo i to kako je laburistička vlada, kojoj je pripadao lor Passfield (Sidney Webb), svojedobno odbila piscu ove knjige ulaznu vizu za Englesku. Na takav je način Sidney Webb, koji je upravo tada radio na svojoj knjizi, branio SSSR u teoriji a imperij Njegova britanskog veličanstva u praksi. U oba je slučaja ostao vjeran sebi, što mu samo služi na čast.

Za mnoge malograđane koji ne umiju baratati ni perom ni kistom, službeno potvrđeno »priateljstvo« sa SSSR-om donekle je dokaz da i oni zastupaju više moralne interese... Pripadnost slobodnom zidarstvu ili pacifističkim klubovima gotovo je istovjetna učlanjivanju u društva prijatelja SSSR-a jer omogućava vođenje dvostrukog života: jednoga banalnog, u krugu svakidašnjih interesa, i drugoga uzvišenijeg. »Prijatelji« od vremena do vremena posjećuju Moskvu. Oni primjećuju traktore, jaslice, parade, pionire, padobrance, jednom riječi, sve osim postojanja nove aristokracije. Najpošteniji među njima svjesno zatvaraju oči iz antipatije prema kapitalističkom društvu. André Gide to iskreno priznaje: »Što danas tvrdoglavu ustrajem pri obrani SSSR-a, to činim u određenoj mjeri zbog gluposti i podlosti napadaja koji se provode na tu zemlju.« Glupost i podlost protivnika ipak ne mogu opravdati vlastitu kratkovidnost. Masama su potrebni prijatelji koji stvari jasno vide.

Uzroci naklonosti koju buržoaski radikali i radikalocijalisti iskazuju rukovodiocima SSSR-a nisu potpuno nevažni. Unatoč razlici u programima među profesionalnim političarima prevladavaju zagovornici »napretka« koji je već ostvaren ili koji je lako ostvarljiv. Na ovoj planeti ima mnogo više reformista nego revolucionara; mnogo više prilagođenih nego neukrotivih. Samo u iznimnim povijesnim razdobljima revolucionari izlaze iz svoje osamljenosti, a reformisti se praćakaju kao ribe na suhom.

U današnjoj sovjetskoj birokraciji nema nijednog čovjeka koji u travnju 1917., a i mnogo kasnije, nije smatrao ideju o diktaturi proletarijata u Rusiji puškom maštarijom (ta je maštarija u ono vrijeme bila označena kao »trockizam«). Inozemni »priatelji« SSSR-a starije generacije godinama su

držali ruske menjševike, koji su predlagali »narodnu frontu« zajedno s liberalima i odbacivali diktaturu kao očiglednu ludost, političkim »realistima«. Druga je stvar priznati diktaturu proletarijata kad je već ostvarena, pa čak i kad ju je iznakažila birokracija. I tu su »priatelji« na visini situacije. Oni se više ne zadovoljavaju time da pokušaju ispraviti nepravde nanijete sovjetskoj državi već svojataju pravo braniti ju od njezinih neprijatelja, doduše, manje od onih koji je vuku natrag nego od onih koji rade za njezinu budućnost. Jesu li ti »priatelji« aktivni rodoljubi kao što su reformisti u Engleskoj, Francuskoj, Belgiji i drugdje? Ako je tako, onda im je lako opravdati savez s buržoazijom time što se pozivaju na obranu SSSR-a. Jesu li to, naprotiv, defetisti protiv volje kao što su dojučerašnji njemački i austrijski socijal-patrioti? Ako je tako, onda se nadaju da će im savez između Francuske i SSSR-a pomoći da obračunaju s Hitlerom i Schuschnigom. Léon Blum, koji je bio protivnik boljševizma u njegovo herojsko doba i koji je stranice *Populaire* otvarao kampanji protiv SSSR-a, danas ne objavljuje nijedan redak o zločinima sovjetske birokracije. Kao što je biblijskom Mojsiju, koji je bio opsjednut željom da vidi lice božanstva, bilo dopušteno da se prostre samo pred zadnjicom božanske anatomije, tako su i reformisti, poklonici završenog čina, nesposobni vidjeti i priznati bilo što drugo osim tustog, birokratskog začelja revolucije.

Sadašnji komunistički vođe pripadaju istom tipu ljudi. Nakon mnogih akrobacija i zaokreta odjedanput su otkrili prednost oportunizma i preobratili se s istom onom spontanom sirovošću koja im je oduvijek bila svojstvena. Već zbog svoje servilnosti prema kremaljskim vlastodršcima, koja nije uvijek nesebična, potpuno su nesposobni za ikakvu revolucionarnu inicijativu. Na argumente kritike odgovaraju samo lavežom i mukanjem, ali zato pod gospodarevim bićem mašu repom od zadovoljstva. Ti ne odveć privlačni ljudi koji će se na prvi znak opasnosti razbjerežati na sve strane, smatraju nas »zakletim kontrarevolucionarima«. Što da se tu radi? Unatoč svojoj neumoljivosti povijest se često znaće našaliti.

Oni najpronicaviji među »priateljima« priznaju, ako ne javno a ono u povjerljivu razgovoru, da na sovjetskom suncu ima i mrlja, ali se tješe

govoreći kako je stanovito birokratsko izrođavanje nužno. Ako je tako, onda treba znati i to da je otpor zlu također nužan. Nužnost imade dva kraja: jedan vodi u reakciju, drugi u napredak. Povijest nas uči da se ljudi i stranke koji je guraju oprečnim smjerovima napoljetku nađu na suprotnim stranama barikade.

Kao posljednji argument »priatelji« iznose tvrdnju da reakcionari jedva čekaju na kritike upućene protiv SSSR-a. To je nesumnjivo. Oni će vrlo vjerojatno pokušati iskoristiti i ovu knjigu. Zar je ikada bilo drugčije? *Komunistički manifest* prezrijev podseća kako je feudalna reakcija pokušala socijalističku kritiku iskoristiti protiv liberalizma. No to nije spriječilo revolucionarni socijalizam da ide svojim putem. I mi ćemo ići svojim. Komunistička štampa zbog toga vjerojatno zaključuje da naša kritika pripravlja tlo za... oružanu intervenciju u SSSR-u! To očigledno treba shvatiti kao da se kapitalističke vlade, doznavši iz mojih radova u što se prometnula sovjetska birokracija, spremaju da je kazne što je pogazila načela Oktobra. Polemičari III internacionale ne mašu mačem nego batinom, ili možda još tupljim oružjem. Istina je međutim da marksistička kritika, nazivajući stvari pravim imenom, povećava konzervativni ugled koji sovjetska birokracija uživa kod buržoazije.

Druga je stvar s radničkom klasom i iskrenim pristašama koje nalazi među intelektualcima. Tu moj rad može potaknuti sumnju i izazvati nepovjerenje, ne prema revoluciji nego prema onima koji je guše. A to je i cilj koji sam sebi postavio. Jer pokretač napretka nije laž, nego istina.

PRILOG

POSLJEDNJE PISMO ADOLFA JOFFEA

Adolf Joffe bio je jedan od najspasobnijih ljudi koji su okruživali Lenjina u vrijeme revolucije. Čitav je život posvetio komunističkom pokretu. Aktivno je sudjelovao u revoluciji od 1905. Bio je uhićen, a zatim prognan u Sibir i osuđen na prisilni rad. Nakon oktobarske revolucije, u kojoj je odigrao izvanredno značajnu ulogu, Lenjin ga je predložio za dva diplomatska mjesto koja su za sovjetsku Rusiju u to vrijeme bila od posebne vanžnosti: najprije u Berlinu — predvodio je rusku delegaciju u Brest-Litvsku — a potom u Tokiju. Ubio se 16. studenog 1927. hicem u sljepoočicu. Kraj njegova tijela našli su ovo pismo:

Lavi Trockom

Dragi Lave Davidoviču,

Cijeloga života držao sam da političar mora uvidjeti kad mu je vrijeme da se povuče, baš kao što glumac napušta pozornicu, i da je za njega bolje otici prerano nego prekasno.

Više od trideset godina gajio sam uvjerenje da ljudski život imade smisla samo dotle dok je u službi nečega beskonačnog. To beskonačno za nas je čovječanstvo. Sve ostalo je konačno i raditi na tome nema smisla. Ako čovječanstvo jednog dana i spozna neki smisao koji je iznad njega, taj će smisao postati jasan u tako dalekoj budućnosti da će za nas čovječanstvo i onda biti nešto beskonačno. Ako netko vjeruje u napredak, kao što ja vjerujem, tada smije pretpostaviti da će čovječanstvo puno prije propasti našega planeta pronaći načina da izbjegne katastrofu i da se nastani na mlađim planetima. U tom shvaćanju nalažio sam iznova svakog dana smisao svoga ižvota. I kad danas gledam na svoju prošlost, na onih dvadeset i sedam godina što sam ih proveo u redovima naše Partije, mislim da s pravom mogu kazati kako sam za cijelog svoga svjesnog života ostao vjeran toj filozofiji. Uvijek sam živio prema načelu: rad i borba za

dobro čovječanstva. Zato mislim da s pravom mogu kazati da je svaki dan moga života imao svoj smisao.

Ali sada mi se čini da je došlo vrijeme kad moj život počinje gubiti smisao i zato držim da ga moram dokončati.

Današnji rukovodioci naše Partije, držeći se direktive da se članovima opozicije onemogući svaki rad, već mi nekoliko godina ne dopuštaju bavljenje političkom ili bilo kakvom drugom djelatnošću koja bi odgovarala mojim sposobnostima. Kako Vam je poznato, Politbiro mi je prije godinu dana, kao pristaši opozicije, zabranio svaki politički rad. Moje se zdravstveno stanje u međuvremenu pogoršalo. 20. rujna, zbog meni nepoznatih razloga, liječnička komisija Centralnog komiteta uputila me na pregled specijalistima. Ovi su kategorički izjavili da je moje zdravstveno stanje mnogo gore nego što sam mislio i da ne smijem više ni dana ostati u Moskvi, nego da moram smješta otići u inozemstvo, u neko prikladno lječilište.

Na moje otvoreno pitanje: »Imam li uopće izgleda ozdraviti u inozemstvu i ne bih li se mogao liječiti u Rusiji tako da ne moram napustiti svoj rad, liječnici i asistenti, službeni liječnik pri Centralnom komitetu, drug Abrosov, jedan drugi liječnik, također komunist, i upravitelj kremaljske bolnice jednoglasno su mi odgovorili da se u ruskim lječilištima nikako ne mogu liječiti nego se moram podvrgnuti liječenju na Zapadu. Upozorili su me da ču, čak ako i poslušam njihov savjet, dugo biti nesposoban za svaki rad.

Nakon toga liječnička komisija Centralnog komiteta nije poduzela nikakve korake ni za moj odlazak u inozemstvo ni za liječenje u zemlji iako je sama odlučila da me pošalje na specijalistički pregled. Čak je kremaljskom ljekarniku bilo zabranjeno izdavati mi lijekove kao što je dotada činio. Tako sam ostao bez besplatnih lijekova koje sam donedavna dobivao. Rekao bih da se to dogodilo u trenutku kad je skupina koja se nalazi na vlasti počela provoditi u djelu svoju odluku protiv drugova iz opozicije: udariti opoziciju ravno u trbu.

Dok sam još donekle bio sposoban za rad, misam se na to mnogo obazirao, ali kako mi se stanje dano-mice pogoršavalо, moja se žena obratila liječničkoj komisiji Centralnog komiteta, a osobno i doktoru Semšku koji je uvijek javno izjavljivao da se ne smije ništa propustiti kako bi se spasila »stara garda«. No odgovor nije dobila, jedino je uspjela ishoditi prijepis komisijskoga nalaza. U njemu su nabrojali sve moje kronične bolesti i naveli mišljenje da moram najmanje godinu dana provesti u »jednom lječilištu kao što je ono profesora Riedländera«.

Već osam dana ne ustajem iz kreveta jer su se moje kronične boljetice u ovakvim uvjetima jako pogorsale, a posebno najgora od njih, moj stari polineuritis koji je opet akutam i izaziva nepodnosive bolesti tako da ne mogu ni hodati. Već sam deveti dan bez liječničke njege, a pitanje o mom odlasku u inozemstvo više se ne postavlja. Nije me posjetio nijedan liječnik Centralnog komiteta. Profesor Davidenko i

doktor Levin, koje su pozvali da me pregledaju, prepisali su mi neke beskorisne lijekove koji očigledno ne mogu pomoći i otvoreno su mi kazali da ne mogu ništa učiniti, nego da moram najhitnije u inozemstvo. Doktor Levin rekao je mojoj ženi da stvar otežava komisija koja sigurno misli da me ona želi pratiti, »što bi dakako bilo preskupo«. Moja je žena odgovorila da unatoč teškom stanju u kojem se nalazim neće zahtijevati da me prati, ni ona ni itko drugi. Doktor Levin nas je uvjerio da bi se pod takvim uvjetima stvar mogla urediti. Danas mi je opet rekao da su liječnici nemoćni i da me može spasiti samo najhitniji odlazak u inozemstvo. Večeras je liječnik Centralnog komiteta, drug Potjomkrin, prenio mojoj ženi odluku Centralnog komiteta da me ne šalju u inozemstvo nego da me podvrgnu liječenju u Rusiji, uz obrazloženje da specijalisti predviđaju dugo liječenje u inozemstvu, smatrajući kraći boravak beskorisnim, a Centralni komitet ne može za moje liječenje platiti više od 1000 dolara.

Za posljednjeg boravka u inozemstvu dobio sam ponudu za objavljivanje mojih zapisa uz honorar od 20.000 dolara, ali kako bi svaka riječ koju bih napisao moralia najprije proći kroz cenzuru Politbiroa, to nisam pristao jer znam kako se kod nas falsificira povijest Partije i revolucije. Čitav posao Politbiroa sastao bi se u tome da mi zabrani objektivnu ocjenu osoba i njihovih postupaka, kako pravih vođa revolucije tako i onih koji se hvastaju da su to bili. Prema tome ja danas nemam nikakve mogućnosti za liječenje, osim ako mi Centralni komitet ne odobri potrebnu novčanu pomoć, a on nakon dvadeset i sedam godina moga revolucionarnog rada smatra da moj život i zdravlje ne vrijede više od 1000 dolara.

I zato je, kako sam Vam već rekao, vrijeme da dokrajčim svoj život. Znam da partizansko uvjerenje osuđuje samoubojstvo, ali mislim da me nitko tko shvaća moj položaj neće osuditi. Da sam boljeg zdravlja, smogao bih još dosta snage i energije da se borim protiv nastalog stanja u Partiji, ali u ovakvu položaju ne mogu podnijeti situaciju u kojoj Partija šutke prelazi preko Vašeg isključenja, premda sam duboko uvjeren da će prije ili kasnije doći do krize koja će prisiliti Partiju da izbací sve krivce ove podlosti. U tom smislu moja je smrt donekle prosvјed protiv onih koji su Partiju doveli dotle da ne smije ni reagirati na takvu sramotu.

Ako smijem usporediti veliku stvar s malom, reći ću da Vaše i Zinovljevo isključenje iz Partije, koje je povijesni događaj najveće važnosti i koje nužno mora otvoriti termidorsko razdoblje u našoj revoluciji, i činjenica što meni, nakon dvadeset i sedam godina rada na odgovornim dužnostima, ne preostaje drugo nego ispaliti sebi hitac u čelo, ilustriraju jednu istu stvar: sadašnji režim naše Partije. Obje te činjenice, i mala i velika, pridonose tome da se Partija gurne na put termidora.

Dragi Lave Davidoviću, nas veže deset godina za jedničkog rada, a vjerujem i iskreno prijateljstvo. To

mi daje pravo da Vam u času rastanka kažem ono što smatram u Vas slabošću.

Nijedanput u više od deset godina nisam posumnjao u ispravnost Vašega puta. Vi to znadete. I u pitanju »permanentne revolucije« bio sam na Vašoj strani. Ali uvijek mi se činilo da Vam nedostaje ona nesložljivost, ona nepomirljivost kojom se odlikovao Lenjin, ona sposobnost da u slučaju potrebe ostane sam i prosljedi istim smjerom jer je bio siguran da će mu se većina prikljucići i priznati ispravnost njegovih stava. Od 1905. vi ste u politici uvijek imali pravo. To je i Lenjin priznao. Često sam Vam kazivao da sam to sâm čuo od njega. 1905. imali ste pravo Vi, a ne on U času smrti čovjek ne laže, i ja Vam to danas opet ponavljam.

Ali Vi ste često znali odstupiti od ispravnog stajališta zbog nekog ujedinjavanja ili kompromisa čije ste značenje precjenjivali. To je bila pogreška. Ponavljam: u politici Vi ste uvijek imali pravo, a danas to imate više nego ikada. Jednog će dana Partija to shvatiti, a povijest će biti prisiljena to priznati.

Ne zabrinjujte se što Vas neki napuštaju i što Vam se većina ne priključuje tako brzo kako bismo željeći Vi imate pravo, ali sigurnost je pobjede samo u odlučnoj nepomirljivosti i u odbijanju svakog kompromisa. U tome je bila tajna pobjeda Vladimira Iljića.

Ovo sam Vam puno puta htio reći, ali sam se odlučio istom u trenutku kad Vam moram kazati zbogom.

Želim Vam snage i hrabrosti kao što ste je uvijek imali, i skoru pobjedu. Grlim vas. Zbogom.

A. Joffe.

P.S. — Ovo sam pismo napisao u noći između 15. i 16. Danas, 16. studenoga, Marija Mihajlovna obratila se ponovo liječničkoj komisiji i zatražila da me pošalju u inozemstvo makar na jedan ili dva mjeseca. Odgovorili su joj kako je prema mišljenju specijalista krači boravak u inozemstvu potpuno beskoristan i izvjestili ju da je komisija donijela odluku da me odmah prebače u kremaljsku bolnicu. Ne dopuštaju mi dakle ni krači boravak u inozemstvu koji bi mi poboljšao zdravstveno stanje premda se svi liječnici slažu da je liječenje u Rusiji beskorisno.

Zbogom, dragi Lave Davidoviću, budite jaki. Treba biti jak, ali i uporan. Ne zamjerite mi ni na čemu.

S A D R Ţ A J

	Strana
Predmet ove knjige	5
CINJENIČNO STANJE	9
Glavni pokazatelji industrijskog razvoja	9
Usporedna ocjena rezultata	12
Po stanovniku	17
PRIVREDNI RAZVOJ I KRIVUDANJA UPRAVLJANJA	21
»Ratni« komunizam, Nep i politika prema kulacima	21
Nagli zaokret »Petogodišnji plan za četiri godine« i »potpuna kolektivizacija«	30
SOCIJALIZAM I DRŽAVA	41
Prijelazni sistem	41
Program i zbilja	44
Dvostruki značaj sovjetske države	46
Zandar i podruštvljena potreba	49
»Potpuna pobjeda socijalizma« i »učvršćenje diktature«	52
BORBA ZA PROIZVODNOST RADA	57
Plan i novac	57
Socijalistička inflacija	60
Obnova rublja	64
Stahanovski pokret	67
SOVJETSKI TERMIDOR	73
Zašto je Staljin pobijedio?	73
Izrođavanje boljševičke partije	79
Socijalni uzroci termidora	86

	Strana
PORAST NEJEDNAKOSTI I JAČANJE DRUŠVENIH ANTAGONIZAMA	95
Bijeda, raskoš, špekulacija	95
Diferencijacija proletarijata	100
Društvene suprotnosti u kolektiviziranom selu	105
Socijalna fizionomija rukovodećih krugova . .	109
OBITELJ, OMLADINA, KULTURA	115
Termidor u obitelji	115
Borba protiv omladine	125
Nacija i kultura	133
VANJSKA POLITIKA I VOJSKA	145
Od svjetske revolucije do »statusa quo« . . .	145
Liga naroda i Komunistička internacionala . .	150
Crvena armija i njezina doktrina	158
Likvidacija milicija i ponovno uvođenje činova	166
SSSR i rat	173
STO JE SSSR?	181
Društveni odnosi	181
Državni kapitalizam?	189
Je li birokracija vladajuća klasa?	191
Povijest još nije dala konačan sud o socijalnom značaju SSSR-a	194
SSSR U OGLEDALU NOVOG USTAVA	197
Rad »prema sposobnostima« i osobno vlasništvo	197
Sovjeti i demokracija	200
Demokracija i Partija	203
KAMO IDE SSSR?	209
Bonapartizam, režim krize	209
Borba birokracije protiv »klasnog neprijatelja«	213
Nova je revolucija nužna	217
DODATAK I	223
»Socijalizam samo u jednoj zemlji«	223
DODATAK II	231
»Prijatelji« SSSR-a	231
PRILOG	237
Posljednje pismo Adolfa Joffea	237

Lav Trocki
Izbor iz djela

Urednik
Prof. dr Predrag Vranicki

Lav Trocki
IZDANA REVOLUCIJA, I

Izdavač
»Otokar Keršovani — Rijeka«, 1973.

Oprema
Ante Giacconi

Lektor
Vojko Rogić

Korektor
Mirjana Dadić

Za izdavača
Darivoj Žilić

Tiskak
Tiskara »Otokar Keršovani«, Pula